

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές»

Οι σχέσεις Ελλάδας - Γιουγκοσλαβίας στον Ψυχρό
Πόλεμο: στρατηγικές, πολιτικές και οικονομικές
διαστάσεις

Γεωργία Τσιάμη
A.M. 3033201901034

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

Κόρινθος, Σεπτέμβριος 2020

**University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International Relations**

**Master Program in
« Governance and Public Policies »**

**Greek - Yugoslav Relations in the Cold War:
strategies, political and economic dimensions**

**Georgia Tsiami
R.N. 3033201901034**

Supervisor: Konstantina E. Botsiou

Corinth, September 2020

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με την παρούσα δήλωση:

1. Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι η διπλωματική εργασία που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής, τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.
2. Οι απόψεις που εκφράζονται αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη της συγγραφέως και η επιβλέπουσα, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ' ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

Η δηλούσα

.....

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια κα Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου για τη συνεργασία, την καθοδήγηση και την ενθάρρυνσή της καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας.

Οι σχέσεις Ελλάδας - Γιουγκοσλαβίας στον Ψυχρό Πόλεμο: στρατηγικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις

Σημαντικοί Όροι: Εμφύλιος Πόλεμος, Βαλκάνια, Ψυχρός Πόλεμος, ΕΣΣΔ, ΗΠΑ, Κίνημα Αδεσμεύτων, Εθνικές μειονότητες, Μακεδονικό ζήτημα, Κυπριακό ζήτημα, Βαλκανικό Σύμφωνο

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί να προσεγγίσει τις στρατηγικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις, στις σχέσεις Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας, και πως αυτές διαμορφώθηκαν στο περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου. Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Ευρώπη χωρίστηκε σε δυο «κόσμους» και διαμορφώθηκε μια νέα πραγματικότητα αυτή του Ψυχρού Πολέμου. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, αποτέλεσε την πρώτη έκφραση της Ψυχροπολεμικής περιόδου. Πέραν της ιδεολογικής σύγκρουσης των αντιμαχόμενων πλευρών εξέφρασε τον ανταγωνισμό των γεωστρατηγικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Η Γιουγκοσλαβία μέχρι τη ρήξη Τίτο Στάλιν αποτέλεσε υποστηρικτικό παράγοντα των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού, ενώ η παρέμβαση των Αμερικανών στην εμφύλια διαμάχη καθόρισε την πορεία του εμφυλίου και τον προσανατολισμό της χώρας προς στη Δύση. Η ρήξη στις σχέσεις Γιουγκοσλαβίας και ΕΣΣΔ συνέβαλε στη στροφή της Γιουγκοσλαβίας προς τη Δύση, αλλά ο κομμουνιστικός προσανατολισμός της χώρας δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τον «τρίτο δρόμο» μεταξύ Ανατολής Δύσης. Ο τρίτος δρόμος και οι πολιτικές επιλογές του Τίτο συνέβαλαν καθοριστικά στη δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων και στη σταθερή υποστήριξη των ελληνικών θέσεων στο Κυπριακό ζήτημα. Οι σχέσεις Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας επηρεάστηκαν από την πορεία των σχέσεων Γιουγκοσλαβίας ΕΣΣΔ. Σε περιόδους σύγκρουσης οδήγησαν σε στενότερες σχέσεις, όπως αυτή του Βαλκανικού Συμφώνου, ενώ σε περιόδους προσέγγισης συνέβαλαν στην κορύφωση της διαμάχης με αφορμή το Μακεδονικό ζήτημα. Ζήτημα που ξεκίνησε από τη δημιουργία της ΟΔΜ, και ερμηνεύθηκε από την Γιουγκοσλαβία ως ζήτημα ταυτοτήτων, ενώ από την Ελλάδα ως ζήτημα εθνικής ασφάλειας και εδαφικών διεκδικήσεων, και συνεχίστηκε και μετά την ανεξαρτητοποίηση της, κατά τη διάλυση της ΟΔΓ, και την αναγνώρισή της από τον ΟΗΕ ως ΠΓΔΜ.

Greek - Yugoslav Relations in the Cold War: strategies, political and economic dimensions

Keywords: Civil war, Balkans, Cold War, USSR, USA, Non-Aligned Movement, National Minorities, Macedonian issue, Balkan Pact, Cyprus issue,

Abstract

This research essay aims to address the strategic, political and economic dimensions, of Greek-Yugoslav relations, and integrate them in the context of the Cold War. After the end of World War II, Europe was divided into two “worlds” and a new reality was formed, the Cold War. The Greek Civil War was the first expression of the Cold War. In addition to the ideological conflict it expressed the competition of geostrategic interests in the wider Mediterranean region. Until the rift between Tito and Stalin (1948), Yugoslavia was a supporter of the forces of the Democratic Army, while American intervention in the civil war on the side of the Greek government and National Army determined the course of the war and the country’s orientation towards the West. The break between Yugoslavia and the USSR contributed to Yugoslavia’s shift towards the West, but the communist orientation of the country created the conditions for a “third way” between East West. Tito’s “third way” and political choices contributed decisively to the creation of the Non-Aligned Movement and to the firm support of Greek positions on the Cyprus issue. Relations between Greece and Yugoslavia were affected by the course of relations between Yugoslavia and the USSR. In times of conflict, they led to closer relations, such as that of the Balkan Pact, while in times of rapprochement they contributed to the culmination of the conflict over the Macedonian issue. An issue that began with the creation of the FRM, and interpreted by Yugoslavia as a matter of identity, while by Greece as a matter of national security and territorial claims, and continued after its independence, during the dissolution of the FRY, and its recognition by the UN as FYROM.

Περιεχόμενα

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ.....	3
Περίληψη.....	5
Keywords: Civil war, Balkans, Cold War, USSR, USA, Non-Aligned Movement, National Minorities, Macedonian issue, Balkan Pact, Cyprus issue,.....	6
Abstract	6
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	1
Εισαγωγή.....	3
Κεφάλαιο 1ο.....	6
1945-1950: Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία στον Ψυχρό Πόλεμο.....	6
1.1. Τέλος της Κατοχής και η Συμφωνία των Ποσοστών	6
1.2. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος και η στάση της Γιουγκοσλαβίας (1944-1948)...	8
1.3 Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου: Δόγμα Τρούμαν και Σχέδιο Μάρσαλ (1947).....	12
1.4 Η ρήξη Τίτο – Στάλιν (1948).....	16
1.5 Η πολιτική του Τίτο στο Μακεδονικό.....	18
Κεφάλαιο 2°.....	21
Η εποχή της προσέγγισης, δεκαετία του 1950	21
2.1 Η στροφή της Γιουγκοσλαβίας προς τη Δύση: πολιτικές, οικονομικές, στρατηγικές διαστάσεις.....	21
2.2 Η ανάπτυξη των ελληνο-γιουγκοσλαβικών εμπορικών σχέσεων: από το τέλος του εμφυλίου ως τις Συμφωνίες του 1959.....	23
2.3 Το Κυπριακό στον Ο.Η.Ε. και οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις.....	25
2.4 Το Μακεδονικό ζήτημα σε περιβάλλον συνεργασίας.....	28
2.5 Το Βαλκανικό Σύμφωνο (1953-1954).....	30
2.6 «Επίθεση φιλίας» και «ειρηνική συνύπαρξη»: Αποκλίσεις από την σταλινική εποχή στην εποχή Χρουστσόφ (1953-1955)	32
Κεφάλαιο 3°.....	35
Υφεση και ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις τη δεκαετία του 1960	35
3.1 Η δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων και ο «Τρίτος Δρόμος».....	35
3.2 Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία-Κύπρος μετά την ανεξαρτησία της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960)	37
3.3 Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές Συμφωνίες του 1959 από τη θεωρία στην πράξη	42
3.4 Ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στην περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών	45
Κεφάλαιο 4°.....	49

Τέλος εποχής: Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία μετά τη δικτατορία στην Ελλάδα και εν όψει της έκλειψης του Τίτο στη Γιουγκοσλαβία	49
4.1 Η ΕΟΚ ως παράγοντας μετασχηματισμού απέναντι στη Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία	49
4.2 Οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας στη μεταπολίτευση: «τα βαλκανικά ανοίγματα του Κ. Καραμανλή»	52
4.3 Η ιδεολογική επιρροή της Γιουγκοσλαβίας στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης.....	54
4.4 Η παρακμή του Κινήματος των Αδεσμεύτων και το τέλος του Τίτο εν μέσω εσωτερικών κρίσεων	55
Κεφάλαιο 5°	57
Το τέλος του Ψυχρού πολέμου και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας 1980-1995	57
5.1 Η Γιουγκοσλαβία μετά τον Τίτο: οικονομική κατάρρευση και πολιτικές αντιπαραθέσεις	57
5.2 Οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας	59
5.3 Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου	61
5.4 Οι αποσχίσεις κρατών από τη Γιουγκοσλαβία και η στάση της Ελλάδας.....	63
5.5 Το Μακεδονικό ζήτημα επανέρχεται, 1991-1995	65
5.6 Διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και ΠΓΔΜ στην Ενδιάμεση Συμφωνία (1995)	68
Συμπεράσματα.....	70
Βιβλιογραφία.....	75

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο	ΕΑΜ
Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός	ΕΛΑΣ
Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος	ΕΔΕΣ
Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών	ΕΣΣΔ
Μεγάλη Βρετανία	ΜΒ
Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας	ΚΚΕ
Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας	ΔΣΕ
Εθνικός Στρατός	ΕΣ
Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής	ΗΠΑ
Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας	ΚΚΓ
Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών	ΟΥΝΡΡΑ/UNRRA
United Nations Relief and Rehabilitation Administration	
Λαϊκή/Λαοκρατική Δημοκρατία της Μακεδονίας	ΛΔΜ
Ομόσπονδη Δημοκρατία της Μακεδονίας	ΟΔΜ
Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο	ΕΒΕ
Γενική Συνέλευση	ΓΣ
Γενικός Γραμματέας	ΓΓ
Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης	ΚΚΣΕ

Ηνωμένα Έθνη /Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών	ΗΕ/ΟΗΕ
Ελεύθερη Γιουγκοσλαβική Ζώνη Λιμένος Θεσσαλονίκης	ΕΓΖΛΘ
Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα	ΕΟΚ
Πρόεδρος της Δημοκρατίας	ΠτΔ
Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας	ΠΓΔΜ
Βοσνία - Ερζεγοβίνη	Β/Ε

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τις σχέσεις Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας σε πολιτικό, στρατηγικό και οικονομικό επίπεδο σε μια μεγάλη ιστορική περίοδο αυτή του Ψυχρού πολέμου. Περίοδο που ξεκινά με την εφαρμογή του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ και ολοκληρώνεται με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης που οδήγησε, μεταξύ άλλων, στη διάλυση της ΟΔΓ και τη δημιουργία της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας». Έμφαση δίνεται στους παράγοντες που συνέβαλλαν στη διαμόρφωση των συνθηκών για την ανάπτυξη των σχέσεων των δύο χωρών, παράγοντες που εντάσσονται στο γενικότερο κλίμα του ανταγωνισμού των ηγετιδων δυνάμεων, του Ψυχρού Πολέμου, στην περιοχή της ΝΑ Μεσογείου. Η γεωστρατηγική σημασία των δυο χωρών αλλά και η ανάγκη διατήρησης των ισορροπιών στην περιοχή, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά τη Συμφωνία των Ποσοστών, καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τη στάση των δύο υπερδυνάμεων απέναντί τους, και τις ακολουθούμενες πολιτικές/τακτικές. Η μελέτη των σχέσεων των δύο χωρών αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος διότι καταδεικνύει πως οι δύο χώρες που προπολεμικά ανέπτυξαν σχέσεις μεταξύ τους με σκοπό τη διατήρηση των υπαρχόντων συνόρων, και μεταπολεμικά, παρότι βρέθηκαν σε αντίπαλα ιδεολογικοπολιτικά στρατόπεδα, ανέπτυξαν σχέσεις, ώστε να καταστεί δυνατή η διατήρηση της εδαφικής τους ακεραιότητας, σχέσεις οι οποίες επεκτάθηκαν και σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

Στην περιοχή των Βαλκανίων την περίοδο την περίοδο 1930-1934 συντελέστηκαν διεργασίες η οποία αποτυπώθηκε στο Βαλκανικό Σύμφωνο, που αφορούσε στη δημιουργία μιας βαλκανικής συμμαχίας που θα διασφάλιζε τη διατήρηση του εδαφικού status quo και αμοιβαίες εγγυήσεις για την ασφάλεια των ενδοβαλκανικών συνόρων. Στο πλαίσιο αυτό η Ελλάδα και το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών, και Σλοβένων ανέπτυξαν συνεργασία διότι αποσκοπούσαν στη διατήρηση των συνόρων και στην ανάπτυξη ενός άξονα συνεργασίας, ώστε να αντιμετωπισθεί η επιθετικότητα της Βουλγαρίας.

Κατά την περίοδο του ελληνο-ιταλικού πολέμου, η Γιουγκοσλαβία παρείχε βοήθεια, μέσω της σερβικής Μακεδονίας, στον ελληνικό στρατό στην Βόρειο Ήπειρο, γεγονός που συνέβαλε στην νίκη της Ελλάδας επί της Ιταλίας. Η Γιουγκοσλαβία παρότι τάχθηκε στο πλευρό του Άξονα, μετά την πραξικοπηματική ανατροπή του Αντιβασιλέα

Παύλου, δέχθηκε επίθεση από τη Γερμανία ταυτόχρονα με την επίθεση κατά της Ελλάδας. Η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας, δεν άφηγε περιθώρια ελπίδας για την αποτελεσματική αντίσταση της Ελλάδας κατά του Άξονα. Μέχρι τότε, στις σχέσεις των δυο χωρών δεν είχε υπεισέλθει το Μακεδονικό ζήτημα, το οποίο άρχισε να αναδύεται με τη δημιουργία της Τιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας και τη σύσταση της ΛΔΜ. Το Μακεδονικό ζήτημα επηρέασε τις σχέσεις των δύο χωρών καθ'όλη την εξεταζόμενη περίοδο και συναρτήθηκε με τις σχέσεις Γιουγκοσλαβίας - ΕΣΔΔ, σε περιόδους όξυνσης των σχέσεων αποσιωπούνταν, ενώ σε περιόδους προσέγγισης αναδύοταν.

Κατά τον εμφύλιο πόλεμο, οι διμερείς σχέσεις οξύνθηκαν συνεπεία της βοήθειας που προσέφερε η ΟΔΓ στον ΔΣΕ μέχρι και το τέλος του 1948, δηλ. και μετά τη ρήξη Τίτο - Στάλιν. Ρήξη η οποία οδήγησε τη Γιουγκοσλαβία προς τη Δύση και την υιοθέτηση μιας ιδιότυπης πολιτικής επιλογής, μεταξύ ανατολής και δύσης, του λεγόμενου Τρίτου Δρόμου. Η αλλαγή πολιτικής δημιούργησε τις βάσεις ώστε, κατόπιν και της παρέμβασης των ΗΠΑ, οι σχέσεις των δύο χωρών να αποκατασταθούν την περίοδο 1950-1951. Οι ΗΠΑ μέσω της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας, εφάρμοσαν την πολιτική της ανάσχεσης στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

Οι διμερείς σχέσεις αποτυπώθηκαν σε στρατηγικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Σε στρατηγικό επίπεδο η συνεργασία επιτεύχθηκε μέσω του Βαλκανικού Συμφώνου (με τρίτο συμβαλλόμενο μέρος την Τουρκία). Το Βαλκανικό Σύμφωνο είχε αμυντικό, πολιτικό και οικονομικό χαρακτήρα και ήταν συνάρτηση του αισθήματος απειλής από τη Σοβιετική Ένωση, αλλά και της επίγνωσης της σημασίας που έπαιζε η κάθε χώρα στην ασφάλεια και εδαφική ακεραιότητα της άλλης. Η συνεργασία σε οικονομικό και εμπορικό επίπεδο, όπως εκφράστηκε μέσω της υπογραφής σχετικών συμφωνιών και πρωτοκόλλων συνεργασίας, ήταν συνάρτηση των προβλημάτων εξαγωγών που αντιμετώπιζαν οι δύο χώρες, με αποτέλεσμα η Γιουγκοσλαβία να αποτελέσει τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της Ελλάδας. Σε πολιτικό επίπεδο οι σχέσεις των δύο χωρών αποτυπώθηκαν στο Κυπριακό ζήτημα. Η Γιουγκοσλαβία υποστήριξε τις προσπάθειες της Ελλάδας και της Κύπρου, στον ΟΗΕ, για την αναγνώριση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση. Στήριξη που εκφράστηκε τόσο αυτοτελώς, δεδομένου ότι η Γιουγκοσλαβία ήταν από τις πρώτες χώρες που ανέπτυξαν διπλωματικές σχέσεις με την Κύπρο μετά την ανεξαρτησία της όσο, και μέσω του Κινήματος των Αδεσμεύτων, λόγω της σύμπλευσης των μελών του με το Κυπριακό αίτημα.

Κεντρικό ζητούμενο της εργασίας είναι να διερευνήσει την ιδιόμορφη σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ δύο χωρών, που η γεωστρατηγική τους σημασία για τη διατήρηση των «ισορροπιών» του Ψυχρού Πολέμου ήταν καθοριστική, και οι οποίες ήρθαν σε ρήξη και συνεργασία με αφορμή τα δύο μεγάλα εθνικά ζητήματα της Ελλάδας το Μακεδονικό και το Κυπριακό.

Κεφάλαιο 1ο

1945-1950: Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία στον Ψυχρό Πόλεμο

1.1. Τέλος της Κατοχής και η Συμφωνία των Ποσοστών

Μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα παρέμενε στη σφαίρα επιρροής της Βρετανίας. Ως εκ τούτου, οι Βρετανοί είχαν ενεργό ανάμειξη στο λεγόμενο «ελληνικό πρόβλημα», δηλαδή τον εμφύλιο. Οι Βρετανοί αποσκοπούσαν στη διασφάλιση των συμφερόντων τους στην Ανατολική Μεσόγειο, δεδομένου ότι θεωρούσαν ότι η Ελλάδα μαζί με την Τουρκία αποτελούν ένα ενιαίο γεωστρατηγικό σύνολο με τις πετρελαιοφόρες περιοχές της Εγγύς και Μέσης Ανατολής και τους θαλάσσιους δρόμους προς τις αποικίες.

Μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων και, την απελευθέρωση της Αθήνας στις 12 Οκτωβρίου 1944, αποβιβάστηκε στον Πειραιά, η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας που είχε σχηματισθεί στο Λίβανο, το Μάιο του 1944, υπό την πρωθυπουργία του Γεωργίου Παπανδρέου. Συμμετείχαν μόνο έξι αντιπρόσωποι του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) σε δευτερεύουσας σημασίας θέσεις. Λίγο νωρίτερα στα τέλη Σεπτεμβρίου είχε συμφωνηθεί, στην Καζέρτα της Ιταλίας, μεταξύ Εθνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) και Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ), η τοποθέτηση των δυνάμεων τους υπό τις διαταγές του Παπανδρέου και κατ'επέκταση υπό τη διοίκηση των Βρετανών. Ο Γ. Παπανδρέου, στα τέλη Νοεμβρίου 1944, υπό την πίεση των Βρετανών, ζήτησε τη διάλυση όλων των αντιστασιακών οργανώσεων, ενέργεια που οδήγησε στην παραίτηση των υπουργών του ΕΑΜ από την κυβέρνηση.

Των γεγονότων αυτών είχε προηγηθεί η συμφωνία Τσώρτσιλ - Στάλιν για διαμοίραση της Νοτιοανατολικής Ευρώπης σε σφαίρες επιρροής.¹ Στις αρχές Μαΐου 1944, ο

¹ Ήδη, μετά τη Διάσκεψη της Τεχεράνης (28-11-1943) ο Τσώρτσιλ επιδόθηκε σε μια «συζήτηση», με τον Στάλιν με όρους γεωπολιτικής, για το μέλλον της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., «Σχεδιάζοντας την ειρήνη: Η επιρροή των «Τριών Μεγάλων δυνάμεων στη διαμόρφωση του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950», στο: Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης (επιμ.) *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 14-41, εδώ σελ. 18 & Νωρίτερα τον Οκτώβριο του 1943 σε συνάντηση των υπουργών εξωτερικών Ηνωμένων

Τσώρτσιλ ανησυχούσε για την πιθανότητα κατάληψης της εξουσίας από το ΕΑΜ, μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Η βρετανική κυβέρνηση, μέσω του Ήντεν έκανε κάποιες νύξεις στον πρέσβη της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΔΔ) στο Λονδίνο, Γκούσεφ σχετικά με τη δυνατότητα συνεννόησης, των δύο χωρών, αναφορικά με τα «προβλήματα» της Ελλάδας και της Ρουμανίας. Η Μόσχα έδειξε ενδιαφέρον για την πρόταση αλλά ρώτησε αν έχει ζητηθεί η γνώμη των Αμερικανών. Στις κρούσεις του Τσώρτσιλ προς τον Ρούζβελτ η απάντηση ήταν αρνητική, όμως μετά από έντονες πιέσεις η σχετική πρόταση έγινε απρόθυμα αποδεκτή. Σε αυτή τη φάση δε διευθετήθηκε οριστικά το θέμα των Βαλκανίων αλλά τέθηκαν οι βάσεις για τη μετέπειτα συμφωνία. Στη διάσκεψη του Κεμπέκ (11-16 Σεπτεμβρίου 1944) οι Αμερικανοί δέχθηκαν το βρετανικό σχέδιο για την απελευθέρωση της Ελλάδας μέσω της απόβασης βρετανικών στρατευμάτων.² Ο Ρούζβελτ αποδέχθηκε την τακτική Τσώρτσιλ, με τον όρο ότι θα ίσχυε μέχρι το πέρας του πολέμου. «Ο Ρούζβελτ κατηγόρησε τον Τσώρτσιλ για οπισθοχώρηση σε αναχρονιστικές και επικίνδυνες αποικιακές πολιτικές που αποσκοπούσαν στην εκ νέου δημιουργία σφαιρών επιρροής και στη διαιώνιση του παρωχημένου δόγματος της ισορροπίας δυνάμεων»³.

Η τακτική αυτή κατέληξε στη «Συμφωνία των Ποσοστών»⁴, που «συνάφθηκε» στη Μόσχα τον Οκτώβρη του 1944 και οδήγησε στον πολιτικο-στρατηγικό διαμοιρασμό της περιοχής σε σφαίρες επιρροής. Για την Ελλάδα η συμφωνία αυτή άνοιξε το δρόμο για την βρετανική παρέμβαση στη χώρα με την ανοχή αν όχι και με τη συναίνεση των Αμερικανών και των Σοβιετικών. Μέσω αυτής τα σύνορα της χώρας αποκαταστάθηκαν στο πρότερο καθεστώς, αφού μετά από σοβιετική παρέμβαση, στις 25 Οκτωβρίου

Πολιτειών Αμερικής, Μεγάλης Βρετανίας, και Σοβιετικής Ένωσης, στη Μόσχα, ο Στάλιν, σε ερώτηση του Υπουργού Εξωτερικών της Βρετανίας Ήντεν αναφορικά με την ελληνική κατάσταση, είχε δηλώσει ότι δεν ενδιαφέρεται για την Ελλάδα και ότι δεν έχει επαφές με το ΕΑΜ. Οικονομίδης, Φοίβος, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια, Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στον Ψυχρό Πόλεμο (1941-1960)*, Μετρονόμος-Αλφειός, Αθήνα, 2015, σελ. 23.

²Ο Τσώρτσιλ εξασφαλίζοντας την ανοχή των Αμερικανών, το τρίτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου, ενημέρωσε του σοβιετικούς περί του σχεδίου του και εξέφρασε την προσδοκία περί μη αποστολής σοβιετικών στρατευμάτων στην Ελλάδα. Οι σοβιετικοί δήλωσαν ότι δεν είχαν πρόθεση να αποστείλουν στρατεύματα στην Ελλάδα, με αυτό τον τρόπο «επικυρώθηκε» η άτυπη συμφωνία του Μαΐου.

³ Μπότσιου, «Σχεδιάζοντας την ειρήνη», σελ. 18.

⁴ Βάσει της συμφωνίας η ΕΣΔΔ δικαιούται τα το 80% της επιρροής στη Βουλγαρία και την Ουγγαρία και η Βρετανία το υπόλοιπο 20%, η ευθύνη τους για την Γιουγκοσλαβία θα μοιραζόταν εξίσου, τα ποσοστά για την Ελλάδα θα ήταν 90% για τη Βρετανία και 10% για τη Σοβιετική Ένωση ενώ για την Ρουμανία 90% για τη Σοβιετική Ένωση και 10% για τις δύο δυτικές δυνάμεις. Αυτή η αγγλοσοβιετική συνεννόηση για τα Βαλκάνια έμεινε γνωστή ως «Συμφωνία των Ποσοστών» [...] Η αγγλοσοβιετική συμφωνία ήταν αποκλειστικά διμερής και είχε αόριστη διάρκεια. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 16^{ος} τόμος*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σελ. 100.

1944, η Βουλγαρία απέσυρε τα στρατεύματά της από την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Η εξέλιξη αυτή επιβεβαίωσε τον προσανατολισμό της χώρας προς τη Δύση και συνέβαλε στην πολιτική και στρατιωτική σύνδεση της χώρας αρχικά με την Μεγάλη Βρετανία (ΜΒ) και στη συνέχεια με τις ΗΠΑ.

1.2. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος και η στάση της Γιουγκοσλαβίας (1944-1948)

Οι «συνέπειες» της προσυμφωνίας, που επιτεύχθηκε τον Μάιο του 1944, μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας (ΜΒ) και ΕΣΔΔ ήταν ήδη εμφανείς στον Ελλαδικό χώρο⁵ και εξηγούν γιατί η ηγεσία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ υπέγραψε τη Συμφωνία της Καζέρτας (26 Σεπτεμβρίου 1944).⁶ Μετά την κατάρρευση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και την άρνηση του ΕΛΑΣ να παραδώσει τον οπλισμό ξέσπασαν τα Δεκεμβριανά.⁷ Οι

⁵ Στις 25 Μαρτίου 1944 η σοβιετική κυβέρνηση με αφορμή την εθνική εορτή συνεχάρη τον βασιλιά Γεώργιο και αναγνώρισε την εξόριστη κυβέρνηση Τσουδερού, αυτό έγινε λίγες μέρες μετά τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ. Επίσης σοβιετικές διπλωματικές πηγές, τον Ιούνιο του 1944 πρότειναν στο ΕΑΜ να συμμετάσχει στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας, ενώ κατά τις επαφές που είχε ο συνταγματάρχης Ποπόφ με την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ), τον Ιούλιο του 1944, κατέστη σαφές ότι η ΣΕ δεν επιθυμούσε την ένοπλη σύγκρουση με τις βρετανικές δυνάμεις. Κλάψης, Αντώνης, «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος στο διεθνές σύστημα: ένας ιδεολογικός πόλεμος με στρατηγικό περιεχόμενο»; στο: Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης (επιμ.) *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 274-296, εδώ σελ. 280.

⁶ Σύμφωνα με την οποία τόσο ο ΕΛΑΣ όσο και ο ΕΔΕΣ αποδέχονταν την αποστολή βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων στη χώρα καθώς και τη θέση των μονάδων τους υπό τις διαταγές της κυβέρνησης Παπανδρέου, ο οποίος στη συνέχεια θα παραχωρούσε τη διοίκηση όλων των ενόπλων σωμάτων υπό τη διοίκηση του στρατηγού Σκόμπυ. Κλάψης, «Ο ελληνικός εμφύλιος στο διεθνές σύστημα», σελ. 281-282.

⁷ Μονάδες του ΕΛΑΣ διατάχθηκαν να κινηθούν προς την πρωτεύουσα, ενώ το ΚΚΕ κάλεσε το λαό, σε μαζική διαμαρτυρία, την 3^η Δεκεμβρίου 1944 στην Πλατεία Συντάγματος και για την 4^η Δεκεμβρίου κήρυξε γενική απεργία. Οι διαδηλωτές δέχθηκαν επίθεση από την αστυνομία με αποτέλεσμα τον θάνατο τριάντα διαδηλωτών και τον τραυματισμό πολλών περισσότερων. Μετά τα γεγονότα οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ ξεκίνησαν επιθέσεις σε αστυνομικά τμήματα της χώρας. Οι συγκρούσεις μεταξύ κυβερνητικών δυνάμεων και του ΕΛΑΣ διήρκησαν τριάντα τρεις (33) ημέρες και υπήρξαν πολλοί νεκροί κυρίως μεταξύ του άμαχου πληθυσμού και τερματίστηκαν με την νίκη των κυβερνητικών, Κουλούρη, Χριστίνα, (επιμ.) *Εγχειρίδια Πηγών για τη διδασκαλία της σύγχρονης ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, τόμος Ι, Θεσσαλονίκη, Ένωση για τη Δημοκρατία στα Βαλκάνια, 2019, σελ. 23.* Η ωμή επέμβαση των Βρετανών στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας κατακρίθηκε από τον ξένο τύπο και την διεθνή κοινή γνώμη, αντίθετα στον σοβιετικό και Γιουγκοσλαβικό τύπο ενώ έγινε παρουσίαση των γεγονότων και αναδημοσίευση από τον βρετανικό και αμερικανικό τύπο δεν υπήρξε τοποθέτηση ή και σχόλιο επί αυτών. Στην ουσία τόσο η ΣΕ όσο και η Γιουγκοσλαβία για τους δικούς τους λόγους ενθάρρυναν υπογείως την συνέχιση της αντίστασης έναντι των Βρετανών. Μάλιστα σχολιάστηκε διεθνώς ότι η πολιτική του Τσώρτσιλ, πριν από το τέλος του πολέμου, καταδείκνυε την επιθυμία της ηγεσίας της

συγκρούσεις των κυβερνητικών δυνάμεων και του ΕΛΑΣ τερματίστηκαν με την νίκη των κυβερνητικών, λόγω, και της καθοριστικής βοήθειας που προσέφεραν οι βρετανοί. Η επέμβαση, της Βρετανίας, στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας καταδικάστηκε από τη διεθνή κοινή γνώμη. «Τα Δεκεμβριανά αποτελούν τη μοναδική περίπτωση στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου όπου πρώην συμμαχικές δυνάμεις συγκρούστηκαν στο πλαίσιο διεκδίκησης της εξουσίας στο μεταπολεμικό πολιτικό σκηνικό»⁸. Η έλλειψη υποστήριξης από τους σοβιετικούς οδήγησε στην ήττα των δυνάμεων του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και στην υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945).⁹ Η συμφωνία δεν επιτέλεσε το σκοπό της, αλλά, παγίωσε τα δυο αντίπαλα στρατόπεδα και την ιδεολογική τους αντιπαράθεση και οδήγησε στην ανάγκη «εξεύρεσης» διεθνών ερεισμάτων.

Οι δυνάμεις της αριστεράς υπό τις οδηγίες του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) αποφάσισαν να απόσχουν από τις εκλογές της 31^{ης} Μαΐου 1946,¹⁰ όπου νικητής αναδείχθηκε το Λαϊκό Κόμμα.¹¹ Ο Ζαχαριάδης (αρχηγός του ΚΚΕ), που επέστρεψε στην Ελλάδα το Μάιο του 1945, παρότι αποδέχθηκε τη σοβιετική τακτική, ήθελε να προχωρήσει από την αρχή του νέου αντάρτικου, πιο αποφασιστικά προς την ένοπλη σύγκρουση. Στις απόψεις του ο Ζαχαριάδης-σε αντίθεση με την πραγματιστική και ρεαλιστική πολιτική της ΕΣΔΔ, που άλλωστε είχε αποτυπωθεί και κατά τη

Αγγλίας να επιστρέψει στον παλιό καιρό της βρετανικής αυτοκρατορίας. Οικονομίδης, Φοίβος, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, Μετρονόμος-Αλφειός, Αθήνα, 2015, σελ. 149-151.

⁸ Κουλούρη, *Εγχειρίδια Πηγών*, σελ. 23.

⁹ Η οποία, μεταξύ άλλων, προέβλεπε την μονομερή αποστράτευση του ΕΛΑΣ τη συγκρότηση εθνικού στρατού μέσα από κανονική στρατολογία, την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από συνεργάτες των Γερμανών, αμνηστία για τα πολιτικά αδικήματα και όχι για όλα τα αδικήματα που έγιναν κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών-με αυτόν τον τρόπο άνοιγε ο δρόμος για αυτούς που θα επεδίωκαν την ανωμαλία-δημοψήφισμα για το πολιτειακό και εκλογή Συντακτικής Συνέλευσης για την κατάρτιση νέου Συντάγματος. Στο ίδιο, σελ. 151.

¹⁰ Ο Στάλιν είχε συστήσει την συμμετοχή στις εκλογές και την άσκηση πίεσης στον αντίπαλο μέσα από κοινωνικούς αγώνες στα πλαίσια του κοινοβουλευτισμού. Επειδή όμως αντιλαμβάνονταν ότι ο έλεγχος της Ελλάδας από τους δυτικούς πιθανά να δημιουργούσε προβλήματα, στις νεοσύστατες λαϊκές δημοκρατίες, πρότεινε μια ενδιάμεση λύση, την χρησιμοποίηση των ευκαιριών που έδινε ο κοινοβουλευτισμός στις πόλεις και παράλληλα τη περιορισμένη και σταδιακή ανάπτυξη του ένοπλου αγώνα στην ύπαιθρο, στην οποία η άκρα δεξιά αναλάμβανε δράση. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 16-17.

¹¹ Τον αρχηγό του οποίου, τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, η Ουάσινγκτον θεωρούσε έναν από τους πιο ανίκανους και άοσμους πολιτικούς της Ελλάδας. Τα σκληρά μέτρα της κυβέρνησής του εναντίον της αριστεράς και η ανοχή που επέδειξε απέναντι στους ακροδεξιούς υποδαύλισαν περαιτέρω την πόλωση και τη βία. Ιατρίδης, Γιάννης, «Η Ελλάδα και η γέννηση της πολιτικής της ανάσχεσης. Μια αμερικανική οπτική», στο: Rajak, Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.), *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019, σελ. 34-69, εδώ σελ. 44-45.

διάρκεια των αγγλορωσικών συνομιλιών στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1944- έβρισκε ένθερμο συμπαραστάτη τον Τίτο.¹²

Η ενέργεια που σηματοδότησε την αρχή του εμφυλίου πολέμου ήταν η επίθεση και κατάληψη του αστυνομικού τμήματος Λιτόχωρου από ομάδα ενόπλων το βράδυ των εκλογών. Αρχικά, οι συγκρούσεις περιορίστηκαν σε τοπικό επίπεδο, μεταξύ των αντάρτικων ομάδων και δυνάμεων της χωροφυλακής και παραστρατιωτικών οργανώσεων. Η κυβέρνηση στις 8 Ιουνίου 1946 έθεσε σε εφαρμογή το Γ΄ Ψήφισμα «Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την Δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν»,¹³ βάσει του οποίου στήθηκαν έκτακτα στρατοδικεία όπου πολλοί, κομμουνιστές και μη, αγωνιστές οδηγήθηκαν στα εκτελεστικά αποσπάσματα. Στις 28 Οκτωβρίου 1946, ιδρύθηκε το Γενικό Αρχηγείο Ανταρτών επικεφαλής του οποίου τέθηκε ο Μάρκος Βαφειάδης, κομμουνιστής ηγέτης του ΕΛΑΣ. Η ίδρυση του Γενικού Αρχηγείου θεωρείται η απαρχή της συγκρότησης του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ). Οι συγκρούσεις κλιμακώθηκαν και μετά την εμπλοκή, από την Άνοιξη του 1947, του Εθνικού Στρατού (ΕΣ), οι συγκρούσεις μετατράπηκαν σε ευρείας κλίμακας εμφύλιο πόλεμο. Τον Δεκέμβρη του 1947 ιδρύθηκε η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση που απαρτιζόταν από ανώτερα στελέχη του ΚΚΕ. Σε απάντηση η κυβέρνηση ψήφισε τον ΑΝ 509/1947 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του Πολιτεύματος, του Κοινωνικού Καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» με τον οποίο τέθηκαν εκτός νόμου το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και η Εθνική Αλληλεγγύη.

Ο εμφύλιος πόλεμος διεξήχθη κυρίως σε περιοχές της υπαίθρου της Πελοποννήσου και της Β. Ελλάδας.¹⁴ Οι δυο αντιμαχόμενες πλευρές έλαβαν βοήθεια από ξένες δυνάμεις: ο ΕΣ, -αρχικά- στηρίχθηκε τόσο οργανωτικά όσο και υλικά από τη Βρετανία και στη συνέχεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (ΗΠΑ), από την άλλη ο ΔΣΕ υποστηρίχθηκε από τις γειτονικές σοσιαλιστικές χώρες. Σε αυτή την εμφύλια διαμάχη

¹² Αλλά δε μπορούσε να αντιληφθεί ότι ο Τίτο «έπαιζε το παιχνίδι του έναντι της Δύσης», γιατί θεωρούσε δεδομένη την αλληλεγγύη ενός νεοσύστατου σοσιαλιστικού κράτους. Ο Ζαχαριάδης παρακολουθούσε με θαυμασμό την πορεία του Τίτο αλλά ταυτόχρονα έτρεφε και μια λατρεία έναντι του Στάλιν.[...] μετά την καθαίρεσή του το 1956 εκμυστηρεύτηκε σε έναν από τους στενούς του συνεργάτες ότι ένιωθε μεγάλη έλξη για το σύστημα της Γιουγκοσλαβίας και επανέλαβε ότι όσο παράδοξο και αν φαίνεται αυτό για έναν σταλινικό ηγέτη, αν το ελληνικό αντάρτικο επικρατούσε θα εφαρμόζε ένα σύστημα τύπου Γιουγκοσλαβίας. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 17.

¹³ Όπου μεταξύ άλλων αναφέρει: «Όστις [...] κατήρτισεν ενόπλους ομάδας ή έλαβεν μετοχήν εις τοιαύτας προδοτικές ενώσεις τιμωρείται με θάνατον».

¹⁴ Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών μετακινήθηκαν προκειμένου να περιορισθεί η δυνατότητα στρατολόγησής τους από το ΔΣΕ, αλλά κυρίως για να μην καταστεί δυνατή η πρόσβαση τους σε πόρους. Κουλούρη, *Εγχειρίδια Πηγών*, σελ. 49.

σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση των δυνάμεων του ΔΣΕ έπαιξε η Γιουγκοσλαβία.¹⁵ Η στάση της θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο φάσεις. Η πρώτη ξεκινά το 1946 και διαρκεί μέχρι την αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομμουνιστική, ως συνέπεια της ρήξης Τίτο-Στάλιν (1948), και η δεύτερη φάση αφορά τη χρονική στιγμή μετά τη ρήξη μέχρι την ήττα του ΔΣΕ (1949). Στην πρώτη φάση, 1946-1948, η Γιουγκοσλαβία αποτέλεσε, κύριο σημείο διέλευσης της βοήθειας προς τον ΔΣΕ. Ειδικότερα, αποτέλεσε, σημείο επαφής των Ελλήνων κομμουνιστών με αντιπροσώπους άλλων χωρών, χώρο εκπαίδευσης των ανταρτών, σημείο άντλησης εφεδρειών και χώρο περίθαλψης τραυματιών. Στο έδαφός της λειτουργούσε, από τον Ιούλιο του 1947, και ο ραδιοσταθμός «Ελεύθερη Ελλάδα». Στη δεύτερη φάση ο ρόλος της ήταν δευτερεύων έναντι του ΔΣΕ, διότι είχαν διαρραγεί οι σχέσεις της με τις υπόλοιπες σοσιαλιστικές δημοκρατίες και επειδή το ΚΚΕ είχε πάρει το μέρος της Μόσχας στη μεταξύ τους σύγκρουση.¹⁶ Παρά ταύτα συμφωνήθηκε να συνεχισθεί η απρόσκοπτη παροχή βοήθειας. Το Βελιγράδι εξακολούθησε, τουλάχιστον, έως τα τέλη του 1948, να παράσχει έστω μειωμένη βοήθεια υλική και ηθική στον ΔΣΕ.¹⁷ Η στάση αυτή κατέληξε στο κλείσιμο των συνόρων με την Ελλάδα, τον Ιούλιο του 1949. Αφορμή αποτέλεσε η «κατηγορία των Ελλήνων συντρόφων ότι επέτρεψε την είσοδο στα εδάφη της του ΕΣ με σκοπό να πλαγιοκοπήσει τις δυνάμεις του ΔΣΕ». «Η απώλεια της Γιουγκοσλαβικής συμπαράστασης δεν αποτέλεσε την κύρια [...] αιτία της ήττας του Δημοκρατικού Στρατού. [...] αυτή διαγραφόταν από τους πρώτους μήνες του έτους, ως αποτέλεσμα της αποδοτικότερης οργάνωσης και δραστηριοποίησης των κυβερνητικών δυνάμεων[...] της ισχυρής συνδρομής των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (ΗΠΑ) και [...] της αδυναμίας των ανταρτών στον τομέα της εξεύρεσης ικανών εφεδρειών».¹⁸ Ο εμφύλιος αποτέλεσε την αιματηρότερη σύγκρουση στην ιστορία της χώρας, κόστισε τη ζωή σε πάνω από πενήντα χιλιάδες ανθρώπους, διαίρεσε τη χώρα και οδήγησε στην έξοδο χιλιάδες πολιτικούς πρόσφυγες.

¹⁵ Ο Τίτο, ήδη, από την επίσκεψη αντιπροσωπείας του ΚΚΕ στο Βελιγράδι το Νοέμβριο του 1944, είχε υποσχεθεί βοήθεια σε περίπτωση που ο ΕΛΑΣ αποφάσιζε να συγκρουστεί με τους Βρετανούς. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 145.

¹⁶ Παρότι δεν είχε δημοσίως ταχθεί υπέρ του Στάλιν αλλά είχε ενημερώσει εσωκομματικά το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας (ΚΚΓ).

¹⁷ Προβάλλοντας διάφορα προσκόμματα, για τη διέλευση της βοήθειας μέσω των εδαφών της που πλέον διοχετεύονταν από την Αλβανία και τη Βουλγαρία αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό.

¹⁸ Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, Εστία, Αθήνα, 2008, σελ. 49.

1.3 Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου: Δόγμα Τρούμαν και Σχέδιο Μάρσαλ (1947)

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η ειρήνη που επιτεύχθηκε χαρακτηρίστηκε από μεγάλο βαθμό επισφάλειας, διότι οι δυνάμεις που είχαν συμβάλλει στην επιτυχή έκβασή του είχαν συνασπισθεί στο όνομα της αντιμετώπισης της ναζιστικής και φασιστικής απειλής παρά τις μεταξύ τους πολιτικο-ιδεολογικές αντιθέσεις και τα διαφορετικά γεωστρατηγικά συμφέροντα. «Στο ενδεχόμενο επέκτασης της ΕΣΣΔ, οι ΗΠΑ αντέταξαν μια πολιτική οικονομικής διπλωματίας και στρατιωτικής παρουσίας. Ήδη από τα μέσα του 1946 είχε διαφανεί η υποχώρηση της Βρετανίας από την ανατολική Μεσόγειο και η προοπτική της αμερικάνικης διαδοχής».¹⁹ Τον Οκτώβριο του 1946 οι δηλώσεις του Διευθυντή του State Department, περί στήριξης των χωρών της Εγγύς Ανατολής, προκειμένου να διατηρήσουν την πολιτική τους ανεξαρτησία και την εδαφική τους ακεραιότητα αποτέλεσαν τον προάγγελο του Δόγματος Τρούμαν.²⁰ Από τις αρχές του 1947 το θέμα της παροχής οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα ειδώθηκε, πλέον, με πολιτικά κριτήρια²¹ και το «αίτημα» της ελληνικής κυβέρνησης για παροχή οικονομικής, στρατιωτικής και τεχνικής βοήθειας έγινε δεκτό.

Στις 12 Μαρτίου 1947 ο Τρούμαν ανακοίνωσε την απόφαση χορήγησης οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας σε Ελλάδα και Τουρκία, ύψους \$ 400 εκατ. την οποία κλήθηκε το Κογκρέσο να εγκρίνει. «Στην ίδια την ομιλία του ο Τρούμαν, ενήμερος για την κακή εικόνα που είχε η ελληνική κυβέρνηση διεθνώς, αφενός μεν υπογράμμισε ότι οι ΗΠΑ δεν μπορούν να επιλέγουν τις κυβερνήσεις που βρίσκονται σε φίλες χώρες και απλά πρέπει να τις αποδεχτούν και αφετέρου απέδωσε τις δυσκολίες της δημοκρατίας

¹⁹ Φίλανδρος, Ιωάννης, «Δόγμα Τρούμαν και Σχέδιο Μάρσαλ: αξίες και πολιτισμική ταυτότητα της Ατλαντικής Συμμαχίας», στο: Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης (επιμ.) *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 239-253, εδώ σελ. 246.

²⁰ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 18. Πριν την εφαρμογή του Δόγματος Τρούμαν η ελληνική κυβέρνηση είχε ενεργήσει για την χορήγηση οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ για περισσότερες πληροφορίες βλ. Στο ίδιο, σελ. 19-20.

²¹ Τα στελέχη του State Department είχαν διαπιστώσει ότι ένταξη της Ελλάδας υπό σοβιετικό έλεγχο θα είχε ως συνέπεια, αφενός την απώλεια ελέγχου της ευρύτερης περιοχής, από τις ανατολικές παρυφές της Μέσης Ανατολής έως τις αφρικάνικες ακτές της Μεσογείου και αφετέρου την ενίσχυση των κομμουνιστικών κομμάτων και σε χώρες της Ευρώπης, οι οποίες θα αποτελούσαν εμπόδιο στη δημιουργία μετριοπαθών κεντρώων κυβερνήσεων. Ομοίως σημαντικό ρόλο στην απόφαση για τη βοήθεια προς την Ελλάδα έπαιξε και η πίεση που ασκούσε η Μόσχα προς την Τουρκία. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 21.

στην Ελλάδα στην κομμουνιστική απειλή».²² «Χρησιμοποιώντας υπερβολές, μανιχαϊκού τύπου γενικεύσεις και υπεραπλουστεύσεις, ο Τρούμαν προσπάθησε να κερδίσει την αποδοχή τόσο του Κογκρέσου όσο και της κοινής γνώμης, όχι μόνο στο ζήτημα της βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία, αλλά και στο ζήτημα μιας περισσότερο ακτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής - μιας πολιτικής που θα ήταν ταυτόχρονα αντι-σοβιετική και αντι-κομμουνιστική».²³ Το Δόγμα Τρούμαν ήταν μια διακήρυξη ιδεολογικού Ψυχρού Πολέμου αλλά και μια διακήρυξη γεωπολιτικού Ψυχρού Πολέμου».²⁴ Κατά την Ουάσινγκτον η στήριξη των δύο χωρών, αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στην ευαίσθητη, γεωπολιτικά, περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, περιοχή που κρίνονταν σημαντική και για τη ασφάλεια των ΗΠΑ.

Η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν στην Ελλάδα γινόταν δεκτή με αίσθημα ικανοποίησης από το σύνολο των κομμάτων του κοινοβουλίου.²⁵ Οι στόχοι του Δόγματος Τρούμαν εντοπιζόνταν στην αποκατάσταση των συνθηκών εσωτερικής ασφάλειας, στην οικονομική ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό της χώρας ώστε να γίνει αυτάρκης το συντομότερο δυνατό. Για τον έλεγχο του τρόπου απορρόφησης και χρήσης της βοήθειας συγκροτήθηκε ειδική Αμερικανική Αποστολή²⁶ στην οποία παραχωρούνταν αποφασιστικές αρμοδιότητες στην νομισματική και δημοσιονομική πολιτική, πλήρης έλεγχος του εξωτερικού εμπορίου, ενώ εμμέσως δινόταν και η

²² Σταθάκης, Γιώργος, *Το Δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της Αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σελ. 144.

²³ Mac Mahon, Robert, *Ο Ψυχρός Πόλεμος, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007, σελ. 37. Και «[...] το Δόγμα Τρούμαν [...] διευκρίνισε τις Αμερικανικές προθέσεις στην περιφέρεια. Υπέδειξε πως οι ΗΠΑ ήταν έτοιμες να αναλάβουν οικονομικές και στρατιωτικές πρωτοβουλίες, προκειμένου να υποστηρίξουν οποιοδήποτε καθεστώς βρισκόταν υπό «κομμουνιστική απειλή», σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη.[...] Εδώ γινόταν σαφής πλέον αναφορά στη χρήση στρατιωτικών μέσων από τις ΗΠΑ». Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ*, σελ.141.

²⁴ Αναφορικά με τη φύση του κινδύνου που έκανε επιτακτική τη δέσμευση και την αποφασιστικότητα, ο Robert Mac Mahon, υποστηρίζει ότι δύο ήταν οι κίνδυνοι που υπήρχαν συγχωνευμένοι με αδιόρατο τρόπο στο πολιτικό σκεπτικό των ΗΠΑ, ο ένας αφορούσε την πιθανή αύξηση της Σοβιετικής ισχύος και ο άλλος την εξάπλωση ενός συστήματος ιδεών αντίθετου προς τις Αμερικανικές αξίες. Mac Mahon, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, σελ. 38.

²⁵ «Ακριβώς η πρόσληψη των αντιδράσεων αυτών από την Ουάσινγκτον προλείανε και το έδαφος για την ενεργότερη αμερικανική ανάμιξη στα εσωτερικά ελληνικά πράγματα. [...] προς την κατεύθυνση αυτή, δρομολογήθηκε έκτοτε η αποκάλυπτη άσκηση πιέσεων μέσω του ειδικού απεσταλμένου του Σταϊντ Ντηπάρτμεντ», Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 24.

²⁶ Η οποία όπως προβλέφθηκε από τη διμερή συμφωνία που υπογράφηκε στις 20 Ιουνίου «θα παρέχει πάσαν συμβουλευτικήν βοήθειαν και θα ενασκή πάσαν λειτουργίαν, αίτινες θα είναι αναγκαίοι και ενδεδειγμένοι δια να βοηθήσουν την ελληνικήν κυβέρνησιν προς τελεσφοτέραν χρησιμοποίησιν πάσας βοηθείας χορηγούμενης στην Ελλάδα υπό των ΗΠΑ και των ιδίων της Ελλάδος πόρων». Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 25.

δυνατότητα επιβολής βέτο έναντι της συνολικής οικονομικής πολιτικής. Στην ουσία «η αμερικανική επέμβαση θεσμοθέτησε το καθεστώς εξάρτησης».²⁷

Η βοήθεια που είχε χορηγηθεί στα κατεστραμμένα από τον πόλεμο ευρωπαϊκά κράτη, μέσω του Οργανισμού Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών ΟΥΝΡΡΑ (United Nations Relief and Rehabilitation Administration/UNRRA) και της αμερικανικής δανειοδότησης αποδείχθηκε, μακροπρόθεσμα, ανεπαρκής για τη στήριξη της οικονομικής ανόρθωσης των χωρών αυτών. Έτσι στις 5 Ιουνίου 1947, ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών, στρατηγός Μάρσαλ εξήγγειλε τη χορήγηση βοήθειας, για την ανασυγκρότηση της Ευρώπης, η οποία προϋπέθετε τη συνεργασία των χωρών αποδεκτών αυτής.²⁸ Το σχέδιο Μάρσαλ αποσκοπούσε στην καταπολέμηση της φτώχειας, της πείνας και του χαμηλού ηθικού δηλ. στοιχείων που συνέβαλλαν στην άνοδο της αριστεράς στην Ευρώπη.²⁹ Το συνολικό ποσό που διατέθηκε στην Ευρώπη ανήλθε στα \$ 13 δισ.³⁰ Στην Ελλάδα, αρχικά χορηγήθηκε το ποσό των \$ 649 εκατ., ενώ το συνολικό ποσό κατά την τετραετή περίοδο εφαρμογής του ανήλθε στα \$ 1,327 εκατ., με τη μορφή δανείων και χορηγιών.³¹ Η βοήθεια διανεμήθηκε στη χώρα μετά την υπογραφή διμερούς συμφωνίας.³² Τα αποτελέσματα από την εφαρμογή του σχεδίου

²⁷ Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ*, σελ. 145.

²⁸ «Το ευρωπαϊκό πρόγραμμα ανάκαμψης[...] δέσμευε τις Ηνωμένες Πολιτείες [...] στην ανασυγκρότηση της Ευρώπης. Το Σχέδιο Μάρσαλ[...] δε διαχώριζε τότε τα τμήματα της Ευρώπης που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Σοβιετικής Ένωσης από εκείνα που δεν ήταν-αλλά το σκεπτικό που βρισκόταν πίσω του σίγουρα το έκανε.» [...] «Ο Στάλιν έπεσε στην παγίδα που του είχε στήσει το Σχέδιο Μάρσαλ, η οποία ήταν να τον εξωθήσει να υψώσει το τείχος που θα διαιρούσε την Ευρώπη. Αιφνιδιασμένος από την πρόταση του Μάρσαλ, έστειλε μια μεγάλη αντιπροσωπεία στο Παρίσι για να συζητήσει τη συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης. Στη συνέχεια την απέσυρε επιτρέποντας στους ανατολικοευρωπαίους να παραμείνουν, και στο τέλος τους απαγόρευσε [...] να λάβουν αυτή τη βοήθεια. Ήταν μια ασυνήθιστα σπασμωδική κίνηση από τον συνήθως σίγουρο για τις κινήσεις του δικτάτορα του Κρεμλίνου η οποία έδειχνε τον βαθμό στον οποίο η στρατηγική περιορισμού, με επίκεντρο το Σχέδιο Μάρσαλ, είχε ήδη διαταράξει τις δικές του προτεραιότητες.», Gaddis John Lewis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος, Οι συμφωνίες, οι συγκρούσεις, τα ψέματα, οι αλήθειες*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2018, σελ. 50-51.

²⁹ Αναφορικά με τις ερμηνείες της ιστοριογραφίας για την ανάληψη πρωτοβουλίας από τις ΗΠΑ όπως εκφράστηκε από το σχέδιο Μάρσαλ, βλ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ*, σελ. 135-141.

³⁰ Η χορηγούμενη βοήθεια συνέβαλλε στην ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης, στην ενθάρρυνση της ενσωμάτωσης των χωρών στην ευρωπαϊκή οικονομία και στη δημιουργία μιας αγοράς για τα αμερικάνικα προϊόντα.

³¹ Το 55% του ποσού αυτού χορηγήθηκε για να κατευθυνθεί προς αναπτυξιακούς σκοπούς και το 45% σε στρατιωτικούς σκοπούς. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 27.

³² Της ονομαζόμενης Πράξης Οικονομικής Συνεργασίας, στις 2 Αυγούστου 1948, ενώ τη διαχείριση των πόρων ανέλαβε, στο πλαίσιο του ΟΕΟΣ, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας, ο οποίος λειτουργησε ανεξάρτητα από την Αμερικανική Αποστολή, στοιχείο που συνέβαλλε στο να μη χρησιμοποιηθούν, τουλάχιστον αρχικά, πόροι για στρατιωτικές δαπάνες με σκοπό την αντιμετώπιση των κομμουνιστών ανταρτών. Στη συνέχεια όμως ασκήθηκαν πιέσεις από την Αμερικανική Αποστολή και έτσι σημαντικό μέρος της βοήθειας διοχετεύθηκε σε στρατιωτικούς ή αμυντικούς σκοπούς ή σε οικονομικές δραστηριότητες που προωθούσαν περισσότερο τη στρατιωτική προσπάθεια παρά την οικονομική ανασυγκρότηση. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 27-28.

δεν ήταν ικανοποιητικά, γεγονός που σχετίζεται και με τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας³³ όμως τέθηκαν οι βάσεις για την οικονομική ανάπτυξη του 1950.³⁴ Επισημαίνεται ότι πέραν των αδυναμιών και ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής οικονομίας, άλλοι λόγοι ήταν: η μη αποσαφήνιση του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, η κατεύθυνση μέρους των πόρων σε στρατιωτικές δαπάνες, ενώ όταν πια η χώρα, μετά το τέλος του εμφυλίου, μπορούσε να αποδεσμεύσει πόρους για την ανασυγκρότηση της το ζητούμενο για την αμερικανική πολιτική ήταν η σταθεροποίηση της οικονομίας. Στη συνέχεια ο επαναπροσδιορισμός των στόχων του Σχεδίου Μάρσαλ συνολικά για την Ευρώπη -λόγω του πολέμου στην Κορέα - δηλ. η προτεραιότητα των αμυντικών έναντι των οικονομικών στόχων και των βραχυχρόνιων έναντι των μακροχρόνιων οικονομικών στόχων είχε συνέπειες για την ελληνική οικονομία. Η στροφή στις αμυντικές δαπάνες θα συνεπαγόταν άνοδο των πληθωριστικών πιέσεων με αποτέλεσμα η οικονομική πολιτική να επικεντρωθεί αποκλειστικά στην αντιπληθωριστική πολιτική. Στην Ελλάδα το Σχέδιο Μάρσαλ είχε εγκαταλειφθεί πριν καν αρχίσει» ενώ δεν κατάφερε ούτε να πετύχει τον «μετριοπαθή» στόχο να επαναφέρει την κατανάλωση στα προπολεμικά επίπεδα.³⁵

Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ εγκαινίασαν τη Ψυχροπολεμική εποχή που εκφράστηκε τόσο στο πεδίο της γεωστρατηγικής όσο και της ιδεολογίας. Οι γεωπολιτικές εξελίξεις την περίοδο 1945-1948 οδήγησαν στην ενίσχυση των ευρωπαϊκών οικονομιών, τα κίνητρα για την εφαρμογή τους πρέπει να αναζητηθούν σε γεωστρατηγικούς, οικονομικούς αλλά και ιδεολογικούς παράγοντες.

«Με άλλα λόγια, ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν μια σύγκρουση δύο αντιθετικών ιδεοσυστημάτων, δύο αντιθετικών τύπων νεωτερικότητας για τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση του κόσμου».³⁶

³³ «Ιδιαίτερα της σημαντικής καθυστέρησης στον βιομηχανικό τομέα και της εξάρτησής της από την εισαγωγή αγαθών. Η πλατιά απορρόφηση κονδυλίων, που προορίζονταν για την ανασυγκρότηση, προκειμένου να καλυφθεί το εμπορικό ισοζύγιο και το ισοζύγιο πληρωμών και να εφαρμοστεί αυτοσχέδια, κατά κανόνα αντιπληθωριστική πολιτική, προσμετράται στις αδυναμίες του ελληνικού προτύπου ανασυγκρότησης». Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 28.

³⁴ Δεδομένου ότι έγιναν έργα υποδομής όπως οδικά δίκτυα, δίκτυα ηλεκτροδότησης, υδροδότησης, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και στην ανάπτυξη της γεωργίας (μέσω της καλλιέργειας νέων προϊόντων και της ανάπτυξης μηχανισμών χορήγησης αμερικανικών πιστώσεων σε επιχειρήσεις και αγρότες. Επίσης μέσω του σχεδίου εξασφαλίστηκαν και οι πόροι για την κάλυψη των αναγκών περιθάλψης και κοινωνικής πρόνοιας των περίπου 700.000 εσωτερικών προσφύγων, που μετακινήθηκαν λόγω του εμφυλίου πολέμου. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 29.

³⁵ Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ*, σελ. 333

³⁶ Μπότσιου, «Σχεδιάζοντας την ειρήνη», σελ. 241.

1.4 Η ρήξη Τίτο – Στάλιν (1948)

Τα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο υπήρξε στενή συνεργασία μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΕΣΣΔ που αποτυπώθηκε στη σύναψη Συμφώνου Φιλίας και Συνεργασίας (Απρίλιος 1945) και στην υπογραφή Συνθήκης συμμαχίας (τέλη 1945). Βάσει αυτών εστάλησαν στη Γιουγκοσλαβία στρατιωτικοί και πολιτικοί σύμβουλοι. Μάλιστα την περίοδο 1945-1948 ο Τίτο ακολούθησε πολιτική όμοια με της ΕΣΔΔ και το νέο Σύνταγμα της Γιουγκοσλαβίας είχε ως πρότυπο το Σύνταγμα της ΣΕ του 1936.³⁷

Οι διαφορές μεταξύ Βελιγραδίου και Μόσχας σχετίζονταν με την πολιτική στα Βαλκάνια.³⁸ Παρότι ο Στάλιν είχε προωθήσει την ιδέα της δημιουργίας της Ομοσπονδίας Γιουγκοσλαβίας–Βουλγαρίας,³⁹ στη συνέχεια άλλαξε στάση και προωθούσε, μόνο, τη σύναψη συνθήκης αλληλοβοήθειας μεταξύ των δύο χωρών. Αφειρητία στη διάρρηξη των σχέσεων των δυο ανδρών αποτέλεσε η υπογραφή διμερούς συμφωνίας με τη Βουλγαρία, τον Αύγουστο του 1947 στο Μπλέντ, χωρίς προηγουμένως να έχει ζητηθεί η συγκατάθεση του Στάλιν.⁴⁰ Ο Στάλιν κάλεσε σε συνάντηση, στις 10 Φεβρουαρίου 1948, τους Τίτο και Δημητρόφ. Στην συνάντηση δεν παραβρέθηκε ο Τίτο αλλά ο στενός του συνεργάτης Έντβαρντ Καρντέλι. Ο Στάλιν, τους άσκησε σκληρή κριτική διότι δεν συμβουλευόνταν τη Μόσχα σε θέματα

³⁷ Τα βασικά στοιχεία αυτού συνίστανται τόσο στην ομοσπονδιακή δομή, όσο και στον δημόσιο χαρακτήρα των μέσων παραγωγής. Ο Τίτο εφάρμοσε πλήρως το σταλινικό οικονομικό μοντέλο στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας, προχωρώντας, επίσης, σε κρατικοποίηση ιδιωτικών επιχειρήσεων και τραπεζών, απομάκρυνση των αστικών κομμάτων, αλλά και περιθωριοποίηση της Εκκλησίας. Εν ολίγοις, έχει υποστηριχθεί πως οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών μέχρι τον Μάρτιο του 1948 είχαν καλλιεργηθεί σε τέτοιο επίπεδο ώστε η Γιουγκοσλαβία να θεωρείται “ο πιο πιστός και αφοσιωμένος σύμμαχος της Σοβιετικής Ένωσης”. <https://powerpolitics.eu/%CE%B7-%CF%81%CE%AE%CE%BE%CE%B7-tito-stalin/> πρόσβαση στις 06-07-2020.

³⁸ Κυρίως με τις προσπάθειες του Τίτο για ένωση με την Αλβανία και εν συνεχεία το σχηματισμό ομοσπονδίας με τη Βουλγαρία. Κρέιμερ, Μάρκ, «Ο Στάλιν, η ρήξη με τη Γιουγκοσλαβία, και οι σοβιετικές και Ανατολικοευρωπαϊκές προσπάθειες να ανακτηθεί ο έλεγχος, 1948-1953», στο: Rajak, Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019, σελ. 70-115, εδώ σελ. 71.

³⁹ Η οποία σημειωτέον δεν είχε προχωρήσει διότι η ηγεσία του βουλγαρικού κομμουνιστικού κόμματος ήθελε να εξετάσει πιο προσεκτικά το θέμα, ο Στάλιν άλλαξε τακτική, διότι διέβλεπε έναν ηγεμονισμό από πλευράς του Τίτο που θα οδηγούσε στην κυριαρχία του γιουγκοσλαβικού παράγοντα στη σχεδιαζόμενη ομοσπονδία στη οποία θα καθίστατο ισχυρός ο γιουγκοσλαβικός παράγοντας. Κρέιμερ, «Ο Στάλιν, η ρήξη με τη Γιουγκοσλαβία», σελ. 71-72.

⁴⁰ Ο οποίος μέσω της αποστολής μυστικού τηλεγραφήματος στον Τίτο αξίωσε την ακύρωσή της, θεωρώντας την μάλιστα πρόωρη και εσφαλμένη, Κρέιμερ, «Ο Στάλιν, η ρήξη με τη Γιουγκοσλαβία», σελ. 71, και διότι υπογράφηκε πριν τεθεί σε ισχύ η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων και θα μπορούσε να ερμηνευθεί, από πλευράς Αγγλων και Αμερικανών, ότι ο Στάλιν συναίνεσε σε αυτή γεγονός που θα αποτελούσε πρόκριμα για την ενίσχυση της στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα. <https://powerpolitics.eu/%CE%B7-%CF%81%CE%AE%CE%BE%CE%B7-tito-stalin/> πρόσβαση στις 06-07-2020.

εξωτερικής πολιτικής. Στην ίδια συνάντηση έγινε αναφορά στη θέση του Τίτο περί δημιουργίας βαλκανικής ομοσπονδίας, στην υποτιθέμενη αποστολή γιουγκοσλαβικής μεραρχίας στην Αλβανία,⁴¹ και στη συνέχιση παροχής βοήθειας στους Έλληνες κομμουνιστές, που θα μπορούσε να προκαλέσει την εντατικοποίηση της αγγλοαμερικανικής στρατιωτικής επέμβασης.

Η ρήξη μεταξύ των δύο ηγετών κορυφώθηκε, όταν η Μόσχα, ενημέρωσε το Βελιγράδι, στις 22 Φεβρουαρίου 1948, ότι αναστέλλονται οι εμπορικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο χωρών, ενώ το Μάρτιο, μέσω δύο διπλωματικών διαβημάτων ανακοίνωσε την αποχώρηση των στρατιωτικών και πολιτικών της συμβούλων. Το επόμενο διάστημα Μόσχα και Βελιγράδι αντάλλασαν αλληλοκατηγορίες, και διαψεύσεις ενώ τα κομμουνιστικά κόμματα του ανατολικού μπλοκ με επιστολές τους, στο Βελιγράδι, υιοθετούσαν τις καταγγελίες του Στάλιν. Απαύγασμα της ρήξης αυτής ήταν η αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ⁴² και η δημοσίευση ενός ψήφισματος, στις 28 Ιουνίου 1948, μετά το πέρας των εργασιών της συνόδου στο Βουκουρέστι. «Το ψήφισμα κατηγορούσε τον Τίτο και τη γιουγκοσλαβική ηγεσία ότι εφάρμοζαν πολιτικές που στρέφονταν εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης και του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΔΔ και ότι είχαν εγκαταλείψει τον μαρξισμό-λενινισμό. Καλούσε ανοικτά «τα υγιή στοιχεία στο εσωτερικό του ΚΚΓ» να αντικαταστήσουν τον Τίτο και τους στενούς του συνεργάτες με μια «νέα διεθνιστική ηγεσία».⁴³ Μετά το ψήφισμα η Μόσχα και οι λοιπές χώρες του ανατολικού μπλοκ

⁴¹ «Η υποτιθέμενη αυθαίρετη αποστολή μιας μεραρχίας στην Αλβανία αναφερόταν στην καταρχήν συμφωνία του Βελιγραδίου να εξετάσει το αίτημα της Αλβανίας για παροχή στρατιωτικής βοήθειας σε περίπτωση επίθεσης από τις ελληνικές κυβερνητικές δυνάμεις. Την εποχή της συνόδου της Μόσχας τον Φεβρουάριο του 1948, η μεραρχία αυτή προετοιμαζόταν ακόμα στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία και ο Τίτο είχε σκοπό να ενημερώσει τη Μόσχα προτού διατάξει την ανάπτυξή της. Μετά την αποβολή της από την Κομινφόρμ, η γιουγκοσλαβική ηγεσία πείστηκε ότι το αίτημα του Χότζα ήταν τέχνασμα της Μόσχας για να αποκτήσουν υπόσταση μελλοντικές κατηγορίες κατά του Τίτο». Ράγιακ, Σβέτοζαρ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα: Η Γιουγκοσλαβία στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου», σελ.116-147, στο: Rajak, Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019, σελ. 116-147, εδώ σελ. 121.

⁴² Γραφείο Πληροφοριών των Κομμουνιστικών και Εργατικών κομμάτων, που ιδρύθηκε το Φθινόπωρο του 1947 με έδρα το Βελιγράδι και αποσκοπούσε στην πρόσδεση των κομμουνιστικών κομμάτων της Ανατολικής Ευρώπης, της Γαλλίας και της Ιταλίας, κάτω από την απόλυτη ηγεσία του σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος.

⁴³ Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 119.

ακύρωσαν τις συναφθείσες με τη Γιουγκοσλαβία συμφωνίες στρατιωτικής, οικονομικής και πολιτιστικής συνεργασίας.⁴⁴

«Η ρήξη Σοβιετικής Ένωσης-Γιουγκοσλαβίας του 1948 θόλωσε και εν τέλει αμφισβήτησε, τις διαχωριστικές γραμμές του Ψυχρού πολέμου. [...] Οι πολιτικές της Γιουγκοσλαβίας και του ηγέτη της [...] συνέβαλλαν σε αλλαγές παραδείγματος που επηρέασαν τη δυναμική και τη δομή του Ψυχροπολεμικού συστήματος».⁴⁵

1.5 Η πολιτική του Τίτο στο Μακεδονικό

Σκοπός του Τίτο ήταν να εξαλειφθεί η βουλγαρική επιρροή στην περιοχή της Μακεδονίας του Βαρδάρη, ώστε οι Μακεδόνες, ως ένα νέο έθνος και ως ομόσπονδο κράτος να θελήσουν να αποτελέσουν τμήμα της μεταπολεμικής ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Για την επίτευξη του σκοπού απαιτήθηκε ένα «χειρουργικού τύπου εγχείρημα για τη μετάλλαξη (mutation)» των γηγενών Σλάβων σε εθνοτικά «Μακεδόνες».⁴⁶

Το Μακεδονικό ζήτημα δημιουργούσε προστριβές μεταξύ των τάξεων του ΕΛΑΣ και των Γιουγκοσλάβων Παρτιζάνων.⁴⁷ Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, αναφορικά με το Μακεδονικό, είχε να αντιμετωπίσει την πολιτική των Βουλγάρων εισβολέων και την προπαγάνδα

⁴⁴ Μέχρι το τέλος του 1948 είχε επιβληθεί πλήρης οικονομικός αποκλεισμός στη Γιουγκοσλαβία οι συνέπειες του οποίου ήταν τεράστιες, λόγω της αποκλειστικής σύνδεσης της γιουγκοσλαβικής οικονομίας, την περίοδο 1945-1948, με τη σοβιετική βοήθεια. Στο ίδιο, σελ. 120.

⁴⁵ Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 116.

⁴⁶ Η σχετική πληροφορία προέρχεται από το Ηρακλειδής, Αλέξης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα 1878-2018, από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2019, σελ. 135-136, υποσημείωση 2.

⁴⁷ Οι θέσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας (ΚΚΓ) και η πολιτική του Τίτο για το Μακεδονικό, που συμπυκνώνονταν στη δημιουργία μιας ενιαίας και ανεξάρτητης Μακεδονίας, αποτελούμενη από το γιουγκοσλαβικό, βουλγαρικό και ελληνικό τμήμα που σημειωτέον ήταν το μεγαλύτερο, όπως αυτές εκφράστηκαν από τον Τέμπο (αντιπρόσωπο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΓ), ήδη από το 1943, κατά την συνάντησή του με εκπροσώπους του ΚΚΕ στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, έφεραν σε πολύ δύσκολη θέση τις δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στη Βόρεια Ελλάδα. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 118-119.

τους, τις θέσεις των Ελλήνων εθνικιστών και την πολιτική του Τίτο που θεωρούσε τις θέσεις του ΚΚΕ ως εθνικιστικές.⁴⁸

Η σύσταση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΛΔΜ) το 1944, ήταν αυτή που έκανε εμφανή την ιδέα της ενότητας του γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας για το σύνολο των Μακεδόνων, οι οποίοι μάλιστα προσδιορίζονταν ως μια εθνοτική ομάδα διακριτή από τις λοιπές βαλκανικές, με μια διακριτή μακεδονική ταυτότητα. Ο σλαβομακεδονισμός καλλιεργήθηκε σε άμεση συνάρτηση με τη γιουγκοσλαβική ιδέα. Στο πλαίσιο αυτό, δε μπορεί να αμφισβητηθεί ο ρόλος του ΚΚΓ και του Κομμουνιστικού Κόμματος Μακεδονίας (ΚΚΜ) στην κυοφορία της εθνικής ιδεολογίας του σλαβομακεδονισμού. Η αλλαγή θέσης της Βουλγαρίας,⁴⁹ σε συνδυασμό με την αλλαγή στάσης του ΚΚΕ αναφορικά με το Μακεδονικό, οδήγησαν στην προβολή της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας «ως «μητέρας πατρίδας» των απανταχού «Μακεδόνων», εξυπηρετώντας έτσι τα γιουγκοσλαβικά ηγεμονικά σχέδια στη νότια Βαλκανική».⁵⁰ Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε ριζική αλλαγή των παραμέτρων του Μακεδονικού ζητήματος, και «Από βουλγαρικό εθνικό πρόταγμα μετατράπηκε σε Γιουγκοσλαβικό ζήτημα με διεθνείς διαστάσεις, εν πολλοίς «κρυμμένο κάτω από τις εντάσεις του αναδυόμενου Ψυχρού Πολέμου. Ήταν ένα πρόβλημα πολυδιάστατο, στο οποίο εμπλεκόταν η ανάδυση μιας καινούργιας σλαβομακεδονικής ταυτότητας στη νότια Γιουγκοσλαβία, οι πιθανές (μέχρι το 1948) εδαφικές διεκδικήσεις της Γιουγκοσλαβίας έναντι της Ελλάδας και της Βουλγαρίας, η εξέλιξη του εμφυλίου

⁴⁸ Σημειώνεται ότι ήδη από το 1935 η ηγεσία του ΚΚΕ, κατά το 6^ο Συνέδριο, εγκατέλειψε τη θέση περί ενιαίας και ανεξάρτητης Μακεδονίας και Θράκης ως εξωπραγματική και αναγνώρισε ότι ο πληθυσμός της Ελληνικής Μακεδονίας είναι στην πλειοψηφία του Ελληνικός και τόνισε τη σημασία της ισοτιμίας των μειονοτήτων στο πλαίσιο της Ελληνικής επικράτειας. Ο Ζαχαριάδης θεώρησε ότι ήταν λάθος της Κομιντέν που είχε πιέσει το ΚΚΕ να δεχθεί τη θέση του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας, περί ενιαίας και ανεξάρτητης Μακεδονίας. Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, σελ.114-115. Μάλιστα οι προστριβές μεταξύ ΕΛΑΣ και των αριστερών Σλαβομακεδόνων της Ελλάδας έγιναν αντιληπτές από του Βρετανούς και όπως αναφέρει Άγγλος αξιωματικός σύνδεσμος στην Δυτική Μακεδονία, στην περιοχή αντίπαλοι είναι οι παρτιζάνοι του Τίτο και ο ΕΛΑΣ και ότι οι σχέσεις Τίτο και ΕΑΜ δεν είναι αυτές που η ΠΕΕΑ παρουσίαζε στους Βρετανούς. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 131.

⁴⁹ Όπως αυτή εκφράστηκε στη Συνδιάσκεψη του Μπλέντ, μεταξύ 27 Ιουλίου και 1 Αυγούστου 1947, βάσει της οποίας οι Σλαβόφωνοι πολίτες της Μακεδονίας του Πίριν αναγνωρίστηκαν ως Μακεδόνες.

⁵⁰ Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, «Ταυτότητες, Διπλωματία, Πολιτικοί και στρατιωτικοί συσχετισμοί: Η περίπτωση των Σλαβόφωνων στην Ελλάδα (1919-1949)», στο: Στεφανίδης, Ιωάννης, Βλασίδης, Βλάσης, Κωφός, Ευάγγελος (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Πατάκη, Αθήνα, 2008, σελ. 317-354, εδώ σελ. 350.

πολέμου [...] και τέλος, οι εξίσου σημαντικές ασταθείς ισορροπίες μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας στο εσωτερικό του κομμουνιστικού κόσμου».⁵¹

Μετά τη ρήξη Τίτο Στάλιν το κέντρο βάρους της μακεδονικής πολιτικής του Βελιγραδίου μετατοπίστηκε από τον επεκτατισμό στη διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Παρά ταύτα εξακολουθούσε να θέτει το Μακεδονικό ζήτημα αναφορικά με τις μειονότητες στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία και καλλιεργούσε συστηματικά τη μακεδονική ταυτότητα των «Αιγαιατών» προσφύγων αλλά και του συνόλου του σλαβικού πληθυσμού της ΛΔΜ.⁵²

⁵¹ Σφέτας, Σπυρίδων, «Η σύντηξη περιφερειακών και Ψυχροπολεμικών προβλημάτων: Το Μακεδονικό Τρίγωνο, Ελλάδας, Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας, 1963-1980», στο: Rajak, Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019, σελ. 447-478, εδώ σελ. 451.

⁵² «Η Σοβιετική Ένωση αναγνώριζε εμπράκτως την ύπαρξη μακεδονικού έθνους και μακεδονικής γλώσσας, η Βουλγαρία είχε την τάση να διαμορφώνει τη μακεδονική πολιτική της σύμφωνα με τις διακυμάνσεις στις σχέσεις μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Σοβιετικής Ένωσης. Μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν, η Σόφια διέκοψε την πολιτική της μακεδονοποίησης στο βουλγαρικό τμήμα της μείζονος Μακεδονίας, [...], και άρχισε να καταγγέλλει τη βίαιη αποβουλγαροποίηση του λαού της ΛΔΜ. Ήταν άλλο ένα από τα εργαλεία που επιστράτευσε το σοβιετικό μπλοκ για να ασκήσει πίεση στον ατίθασο Γιουγκοσλάβο ηγέτη», Σφέτας, «Η σύντηξη περιφερειακών και Ψυχροπολεμικών προβλημάτων», σελ. 452, και ως προς τη θέση του ΚΚΕ μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν, σημειώνεται ότι «Ο Ζαχαριάδης μετέβαλε τη θέση του ΚΚΕ στο Μακεδονικό με την απόφαση της Πέμπτης Ολομέλειας (Ιανουάριος του 1949) αντικαθιστώντας τη θέση της ισοτιμίας στις μειονότητες με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και της εθνικής αποκατάστασης του «μακεδονικού λαού». Σφέτας, Σπυρίδων, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Τόμος Β΄, από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, (1919-1989)*, σελ. 365. Ομοίως για την αλλαγή της θέσης του ΚΚΕ, τις σχέσεις ΚΚΕ και ΝΟΦ, και τους λόγους αλλαγής βλέπε Μιχαηλίδης, Ταυτότητες, Διπλωματία, Πολιτικοί και Στρατιωτικοί Συσχετισμοί, σελ. 346-349.

Κεφάλαιο 2°

Η εποχή της προσέγγισης, δεκαετία του 1950

2.1 Η στροφή της Γιουγκοσλαβίας προς τη Δύση: πολιτικές, οικονομικές, στρατηγικές διαστάσεις

Οι συνέπειες της ρήξης Τίτο Στάλιν ήταν η απώλεια στήριξης από την ΕΣΔΔ και κυρίως η απώλεια του «διαπραγματευτικού χαρτιού» της Γιουγκοσλαβίας έναντι της Δύσης. Η κατάσταση αυτή επέτεινε τους φόβους του Τίτο για πιθανή ανατροπή του είτε από τους Σοβιετικούς είτε από τους Δυτικούς.

Στο πλαίσιο αυτό ξεκίνησαν οι προσπάθειες προσέγγισης της Δύσης, ήδη από το καλοκαίρι του 1948, μέσω συναντήσεων και επαφών είτε του Τίτο με Αμερικανούς αξιωματούχους είτε «αντιπροσώπων» της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας με Αμερικανούς αξιωματούχους.⁵³ Ήδη από τα τέλη του 1950 ο Τίτο και η Γιουγκοσλαβική ηγεσία θεώρησαν αναγκαίο να απευθυνθούν άμεσα στις ΗΠΑ και να ζητήσουν στρατιωτική βοήθεια που τελικά επιτεύχθηκε με την υπογραφή συμφωνίας των δύο χωρών στις 14 Νοεμβρίου 1951.⁵⁴ Το ζητούμενο για τον Τίτο ήταν να ενισχυθεί η αμυντική ικανότητα της χώρας, μέσω της ενίσχυσής της σε εξοπλισμό, ώστε σε περίπτωση επίθεσης να μη χρειαστεί η παρέμβαση ξένων στρατιωτικών δυνάμεων.⁵⁵ Στα τέλη του 1950 είχε

⁵³ Χαρακτηριστικά αναφέρεται η μυστική συνάντηση, του γενικού γραμματέα των Γιουγκοσλάβων δημοσιογράφων Ντράγκνιτς με τον Αμερικανό επιτετραμμένο στο Βελιγράδι Ρίμς στην οποία «τέθηκαν οι βάσεις» για την ανάπτυξη των σχέσεων των δυο χωρών, όπου αναφέρθηκε η ανάγκη τα αμερικανικά μέσα να κρατούν μια μετριοπαθή στάση έναντι του Τίτο και του καθεστώτος του, τέθηκε το ενδιαφέρον της Γιουγκοσλαβίας για το σχέδιο Μάρσαλ και τέλος το ατού των Γιουγκοσλάβων το Ελληνικό Ζήτημα όπου από πλευράς Ντράγκνιτς τέθηκε το θέμα του οικονομικού βάρους που δημιουργούν στην χώρα οι Έλληνες πρόσφυγες και εκφράστηκε και η πεποίθηση ότι η Ρωσία δεν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την Ελλάδα. Ο Ρίμς από πλευράς του ανέφερε ότι η Ελληνική κατάσταση μπορούσε εύκολα να ξεκαθαριστεί αν σταματούσε η γιουγκοσλαβική βοήθεια, και ο Ντράγκνιτς επέμεινε ότι δε θα υπάρξει γιουγκοσλαβική βοήθεια. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 347-348.

⁵⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 5 της συμφωνίας η Γιουγκοσλαβία θα δεχόταν έναν αριθμό Αμερικανών στρατιωτικών. Τα επόμενα χρόνια ο αριθμός των στρατιωτικών συμβούλων στρατιωτών που θα συνδέονταν με το γιουγκοσλαβικό στρατό, από το Γενικό Επιτελείο μέχρι μεμονωμένες μονάδες θα έφτανε αρκετές χιλιάδες. «Σε πλήρη ρήξη με την ιδεολογική κληρονομιά του καθεστώτος οι πολιτικοί κομισάριοι των μονάδων καταργήθηκαν». Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 125.

⁵⁵ Παράλληλα υπογράφηκαν συμφωνίες και με άλλες χώρες της Δύσης, στις 14 Απριλίου 1951 υπογράφηκε γαλλο-γιουγκοσλαβική εμπορική συμφωνία που όμως συμπεριλάμβανε και τη προμήθεια στρατιωτικού υλικού, στις 19-4-1951 υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ της Γιουγκοσλαβίας και της Δυτικής Γερμανίας βάσει της οποίας η Γιουγκοσλαβία θα λάμβανε πίστωση δέκα εκατομμυρίων δολαρίων προκειμένου να πληρώσει εισαγωγές προϊόντων και τέλος στις 10-5-1951 υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ Αγγλίας και Γιουγκοσλαβίας βάσει της οποίας θα χορηγούνταν πίστωση τεσσάρων

αποσταλεί, στη Γιουγκοσλαβία, από τη Δύση επισιτιστική βοήθεια προκειμένου να αντιμετωπισθεί η πείνα που είχε προκαλέσει η μεγάλη ξηρασία καθώς και οικονομική βοήθεια διότι, όπως ειπώθηκε, από τους Αμερικανούς και το ΝΑΤΟ, η διατήρηση της ακεραιότητας της χώρας και η παραμονή στην ηγεσία αυτής του Τίτο ήταν μέγιστη σπουδαιότητα για την ασφάλεια της Δυτικής Ευρώπης.⁵⁶ Οι ΗΠΑ ως ήταν αναμενόμενο ζήτησαν από την Γιουγκοσλαβία «κινήσεις καλής θέλησης» προκειμένου να μπορέσει να βελτιωθεί η εικόνα της στο εσωτερικό των ΗΠΑ.⁵⁷ Μεταξύ 1950 και 1955 η Γιουγκοσλαβία έλαβε βοήθεια 1,5 δισεκατομμύρια δολάρια, το ½ αφορούσε στρατιωτική βοήθεια, στο πλαίσιο αυτής της βοήθειας δημιουργήθηκε μια τριμελής επιτροπή (ΗΠΑ, ΜΒ, Γαλλία).⁵⁸ «Η Γιουγκοσλαβία πάλαι ποτέ ορκισμένη σύμμαχος του Στάλιν μετατράπηκε σε σημαντικό εξάρτημα του αμυντικού συστήματος του ΝΑΤΟ στη Νοτιοανατολική Ευρώπη».⁵⁹ Μια αιτία της στρατιωτικής συνεργασίας Γιουγκοσλαβίας Δύσης ήταν η βεβαιότητα του Βελιγραδίου ότι οι ΗΠΑ και οι Δυτικοί είχαν αποτρέψει έως τότε τη στρατιωτική επέμβαση του Στάλιν.

εκατομμυρίων λιρών για την αγορά πρώτων υλών. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 491.

⁵⁶ Μέχρι τα τέλη του 1950 οι ΗΠΑ, Αγγλία και Γαλλία είχαν ενισχύσει τη Γιουγκοσλαβία υπό τη μορφή πιστώσεων και βοήθειας με 121 εκατομμύρια, 48 εκατομμύρια και 4 εκατομμύρια αντιστοίχως, παράλληλα προβλέφθηκε βοήθεια για την περίοδο 1951 έως και τον Ιούνιο του 1952 «βοήθεια» η οποία θα χορηγούνταν σε αναλογία 65% από τις ΗΠΑ, 23% από τη ΜΒ και 12% από τη Γαλλία ταυτόχρονα με πιστώσεις από τον ιδιωτικό τομέα και άλλες δυτικές χώρες προκειμένου να αντιμετωπισθούν προβλήματα της οικονομίας όπως το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 491.

⁵⁷ Ως τέτοιες χαρακτηρίζονται η απελευθέρωση του ορθόδοξου και καθολικού επισκόπου, ενώ σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο και σύμφωνα με την πρεσβεία των ΗΠΑ στο Βελιγράδι εγκαταλείφθηκε προσωρινά η έντονη αγροτική κολεκτιβοποίηση, καταργήθηκε η αγορά των περισσότερων τροφίμων με δελτίο, περιορίστηκε η πίεση προς την εκκλησία, ενώ έγινε και ανεκτή η κριτική έναντι του καθεστώτος και αποκεντρώθηκε ο έλεγχος της βιομηχανίας. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 487.

⁵⁸ Η επιτροπή συζητούσε, σε συνεργασία με το Γενικό Επιτελείο, θέματα σχετικά με τις παραγγελίες και τις παραδόσεις στρατιωτικού υλικού καθώς και το συντονισμό αμυντικών θεμάτων μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΝΑΤΟ. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 125.

⁵⁹ Στο ίδιο.

2.2 Η ανάπτυξη των ελληνο-γιουγκοσλαβικών εμπορικών σχέσεων: από το τέλος του εμφυλίου ως τις Συμφωνίες του 1959

Η ελληνο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση περιείχε και οικονομικές διαστάσεις. Η αποκατάσταση των εμπορικών και οικονομικών σχέσεων ήταν στις προτεραιότητες και των δυο χωρών, δεδομένου ότι η αμερικανική βοήθεια που λάμβαναν τις καθιστούσε δυνητικά εμπορικούς εταίρους επειδή και οι δυο αντιμετώπιζαν πρόβλημα εξαγωγών. Η προσέγγιση των δύο χωρών προωθήθηκε στην ελληνική πλευρά από δύο οικονομικές ομάδες: α) το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο (ΕΒΕ) Θεσσαλονίκης και β) από την κλωστοϋφαντουργία.⁶⁰

Η επαναφορά των εμπορικών σχέσεων έγινε τον Απρίλιο του 1951, λίγο μετά την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων. Υπογράφηκαν δυο συμφωνίες μια εμπορική που προέβλεπε ετήσιο όγκο ανταλλαγών \$ δεκατομύρια και μια συμφωνία πληρωμών κλήρινγκ που μεταξύ άλλων προέβλεπε την απαγόρευση συναλλαγών μέσω ιδιωτικών ανταλλαγών.⁶¹ Το ίδιο έτος υπογράφηκαν και άλλες συμφωνίες με τις οποίες ρυθμίστηκαν ευρύτερα οικονομικά θέματα.⁶²

Παρότι στη Συνθήκη Φιλίας και Συνεργασίας προβλεπόταν⁶³ και η ανάπτυξη οικονομικής συνεργασίας ελάχιστα βήματα έγιναν προς αυτή την κατεύθυνση Η

⁶⁰ Το ΕΒΕ Θεσσαλονίκης έβλεπε στην ανάπτυξη των σχέσεων την ευκαιρία για την οικονομική ανάκαμψη της πόλης και την εκ νέου ανάδειξη της ως διαμετακομιστικού κέντρου καθοριστικής σημασίας για τη νότια Βαλκανική ενώ η κλωστοϋφαντουργία θεωρούσε ότι η Γιουγκοσλαβία μπορεί να αποτελέσει μια αξιόλογη αγορά. Βαλντέν, Σωτήρης, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Οδυσσεάς, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1991, σελ. 65.

⁶¹ Προβλέπονταν η εισαγωγή από την Γιουγκοσλαβία, ξυλείας, ζώων, πετρελαιοειδών, φασολιών κλπ και η εξαγωγή ελληνικών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, μεταλλευμάτων, καπνών, κολοφωνίου κλπ. Κατά το πρώτο έτος της συμφωνίας οι ανταλλαγές που πραγματοποιήθηκαν καλύπτουν μόνο το 24% της αξίας που προβλέπονταν. Το πρόβλημα του χαμηλού όγκου συναλλαγών έως τα μέσα του 1952 εντοπίζεται στην μη υλοποίηση εισαγωγών από την Ελλάδα, παρά την αντίθετη άποψη που κυριαρχούσε, που επιβεβαιώνεται και από το ενεργητικό υπόλοιπο του κληρινγκ. Το συμπέρασμα που προκύπτει από την εφαρμογή των συμφωνιών του 1951 είναι, πρώτον, ότι η απαισιοδοξία που χαρακτήριζε τις συμφωνίες αυτές, ως προς τον όγκο ανταλλαγών αποδείχθηκε αβάσιμη, και, δεύτερον, ότι υπήρχε δυσκαμψία στη μετάβαση από το σύστημα ιδιωτικών ανταλλαγών στο σύστημα κλήρινγκ, Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ.68.

⁶² Ειδικότερα, στις 2 Φεβρουαρίου υπογράφεται συμφωνία για την αποκατάσταση των ταχυδρομικών επικοινωνιών και τηλεπικοινωνιών, στις 12 Φεβρουαρίου υπογράφεται συμφωνία για την αποκατάσταση των σιδηροδρομικών συγκοινωνιών Θεσσαλονίκης- Βελιγραδίου, -μέσω της οποίας πραγματοποιείται, στο τέλος του ίδιου μήνα η πρώτη μεταφορά αμερικανικής βοήθειας- ενώ το Μάρτιο του 1951 αποκαθίσταται η σιδηροδρομική σύνδεση Αθήνας-Παρισίων που πραγματοποιούνταν μέσω Σκοπίων και Βελιγραδίου, στις 15 Μαρτίου υπογράφεται συμφωνία για την αποκατάσταση των αεροπορικών επικοινωνιών, ενώ το ίδιο έτος γίνονται οι πρώτες συζητήσεις για θέματα υδροοικονομίας. Βαλντέν, *Ανατολικές χώρες 1950-1967*, σελ. 96-97.

⁶³ Στο άρθρο IV ότι «τα συμβαλλόμενα Μέρη θα αναπτύξωσι την συνεργασίαν αυτών εις το οικονομικόν, τεχνικόν και το μορφωτικόν πεδίων. Εις ας περιπτώσεις ήθελε κριθή χρήσιμον, θα

Ελλάδα προτίμησε την διμερή συνεργασία. Την ημέρα που υπογράφηκε το Σύμφωνο της Άγκυρας υπογράφηκε μια συμφωνία «οικονομικής συνεργασίας και εμπορικών συναλλαγών».⁶⁴

Την περίοδο 1950-1953 δεν επιτελέστηκε πρόοδος λόγω της απροθυμίας της Ελλάδας, παρά το αίτημα νέων διαπραγματεύσεων από την Γιουγκοσλαβία που κατέληξε σε μια επιστολή που επισυνάφθηκε στο εμπορικό πρωτόκολλο της 25^{ης} Μαΐου 1954.⁶⁵ Εξάιρεση σε αυτή τη στασιμότητα αποτέλεσε η επαναλειτουργία της Γιουγκοσλαβικής ζώνης, στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, μετά από πρακτικό που υπογράφηκε την 1^η Ιουλίου 1954.⁶⁶ Την περίοδο 1956-1958 οικονομική συνεργασία αναπτύχθηκε στο διαμετακομιστικό εμπόριο και στη διασύνδεση των δικτύων ηλεκτρισμού.⁶⁷ Ενώ κατά την περίοδο 1957-1959 διεξήχθησαν διαπραγματεύσεις και υπεγράφη σειρά Πρωτοκόλλων.⁶⁸

Τον Οκτώβριο του 1957 ο Καρντέλι επισκέφθηκε την Ελλάδα και μεταξύ άλλων συζητήθηκαν η σύσταση μεικτών επιτροπών για το συντονισμό οικονομικών και εμπορικών θεμάτων καθώς και το θέμα της μεθοριακής επικοινωνίας. Στο τέλος της επίσκεψης συμφωνήθηκε η δημιουργία μεικτών επιτροπών για θέματα οικονομικά, τεχνικά και μορφωτικά. Ως αποτέλεσμα των εργασιών της Μικτής ελληνο-γιουγκοσλαβικής Επιτροπής υπογράφηκαν, στην Αθήνα, στις 18 Ιουνίου 1959 από τους υπουργούς εξωτερικών Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας (Αβέρωφ και Πόποβιτς),

συνάπτονται αι κατάλληλοι συμφωνία και θα ιδρύονται τα αναγκαία όργανα προς ρύθμισιν των οικονομικών τεχνικών και μορφωτικών ζητημάτων.» Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, σελ. 61.

⁶⁴ Η οποία παρέπεμπε σε πρακτικό αναφορικά με τις δηλώσεις συνεργασίας στους εξής τομείς «Βιομηχανία και μεταλλεία (αναφέρονται πολλοί κλάδοι), ηλεκτρισμός (συνεργασία εθνικών δικτύων κλπ), ύδατα (ανάπτυξη του δυναμικού των λεκανών, διευθέτηση της ροής κοινών ποταμών), γεωργία (προστασία φυτών, κτηνοτροφία), μεταφορές (σιδηρόδρομοι, οδοί, λιμάνια, ναυσιπλοΐα, ταχυδρομεία, τηλεπικοινωνίες), τουρισμός, τεχνική βοήθεια» Το πρακτικό όμως δεν περιλαμβάνει συγκεκριμένη διαδικασία για την ανάπτυξη των σχέσεων στους παραπάνω τομείς, προβλέπεται η δημιουργία μικτών επιτροπών, οικονομικών και τεχνικών αλλά όχι σε συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα. Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 99.

⁶⁵ Με την επιστολή αυτή δόθηκε προτεραιότητα στην υδροοικονομία, και την αλιεία στις Πρέσπες και τη Δοϊράνη. Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 99-100.

⁶⁶ Η διακίνηση μέσω της Γιουγκοσλαβικής ζώνης παραμένει πολύ μικρή τα έτη 1954-1955 και κρίνεται ως σημαντική το έτος 1956, Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 100-101.

⁶⁷ Η διασύνδεση των δικτύων θα έδινε τη δυνατότητα σύνδεσης του Ελληνικού δικτύου με αυτό της Δυτικής Ευρώπης, λόγω του ότι η Γιουγκοσλαβία ήταν ήδη συνδεδεμένη με την Ιταλία και την Αυστρία. Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 207.

⁶⁸ Τα πρωτόκολλα αυτά είναι: (α)30-1-58 (κατ' αρχήν συμφωνία), (β)25-6-58 (τεχνικές και οικονομικές πλευρές της διασύνδεσης) Τα δύο αυτά πρωτόκολλα κυρώθηκαν με την ΠΥΣ 54/27-3-59 (ΦΕΚ Α 62/59), (γ) 22-5-59 (νέο χρονοδιάγραμμα). Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 207, υποσημείωση 50.

δέκα συμφωνίες⁶⁹ που κάλυπταν θέματα οικονομικής, πολιτιστικής και δικαστικής συνεργασίας. Στις συμφωνίες περιλήφθηκε και «μια πολιτικά ευαίσθητη συμφωνία μεθοριακής επικοινωνίας».⁷⁰ Η υπογραφή των συμφωνιών, υποδήλωσε τη μεταστροφή της Ελλάδας έναντι της Γιουγκοσλαβίας, με την οποία απέφευγε να αναπτύξει οικονομικές σχέσεις φοβούμενη τις επιπτώσεις στη Βόρειο Ελλάδα, λόγω του Μακεδονικού.⁷¹ Οι συμφωνίες τέθηκαν σε εφαρμογή, ενώ τον Οκτώβρη του 1960 υπογράφηκε μια νέα συμφωνία εμπορίου και οικονομικής συνεργασίας. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις έφτασαν στο αποκορύφωμά τους την περίοδο 1959-1960.

2.3 Το Κυπριακό στον Ο.Η.Ε. και οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις

Η απόφαση ανακίνησης και διεθνοποίησης του Κυπριακού που λήφθηκε από τον Αλέξανδρο Παπάγο⁷² θα επηρέαζε και θα υπέβαλε σε δοκιμασία τις σχέσεις με τους

⁶⁹ Ειδικότερα υπογράφονται συμφωνίες: 1. Περί μεθοριακής επικοινωνίας που καθορίζει μια ζώνη πλάτους 10χλμ. εκατέρωθεν των συνόρων.. 2. Περί αμοιβαίων νομικών σχέσεων..3. Περί επιστημονικής και μορφωτικής συνεργασίας.. 4. Περί αναπτύξεως του τουρισμού..5. Περί αμοιβαίας αναγνώρισεως και εκτελέσεως των δικαστικών αποφάσεων..6. Περί αποζημιώσεως των εθνικοποιηθέντων από τη Γιουγκοσλαβία ελληνικών περιουσιακών στοιχείων.. 7. Περί οικονομικής συνεργασίας και τεχνικής βοήθειας.. 8. Περί οδικής μεταφοράς επιβατών και προϊόντων διεμπορικών οχημάτων. 9. Περί διακανονισμού παλαιών απαιτήσεων και χρεών..10. Περί ζητημάτων υδροοικονομίας. Υπογράφηκε ακόμη, Πρωτόκολλο που ρύθμιζε τη συνεργασία μεταξύ της ΔΕΗ και της γιουγκοσλαβικής «Jugel» [...] το Πρωτόκολλο αναφερόταν και στις κτηματικές διαφορές που αναφύονταν μεταξύ υπηκόων των δύο χωρών, [...] στην ήδη υφιστάμενη διμερή συνεργασία ως προς την ειρηνική χρήση της ατομικής ενέργειας και σε ζητήματα που αφορούσαν τη Μονή Χιλανδρίου στο Άγιο Όρος. Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (επιμ.), *Καραμανλής Κωνσταντίνος, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος 4^{ος}*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σελ.108. και για περαιτέρω ανάλυση των συμφωνιών βλέπε, Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 208-213.

⁷⁰ Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 134. Η συμφωνία καθόριζε μια ζώνη βάθους 10 χλμ εκατέρωθεν των συνόρων, που περιλάμβανε και τις πόλεις Φλώρινα και Μοναστήρι, όπου επιτρεπόταν η ελεύθερη κυκλοφορία των κατοίκων, η ελεύθερη εισαγωγή και πώληση προϊόντων, η ελεύθερη άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος, η καλλιέργεια κτημάτων στην άλλη πλευρά των συνόρων εφόσον οι δικαιούχοι μπορούσαν να αποδείξουν κυριότητα πριν το 1939. Τα συνοριακά δελτία εκδίδονταν στις επίσημες γλώσσες των δυο χωρών, χωρίς να κατονομάζονται [...] Από τα δελτία εξαιρέθηκαν οι πολιτικοί πρόσφυγες. Σφέτας, *Βαλκανική Ιστορία*, σελ. 380-381.

⁷¹ Η συμφωνία μεθοριακής επικοινωνίας ως «αναμενόμενο» προκάλεσε αντιδράσεις καθώς θεωρήθηκε ότι «υποδείχθηκε» από τους Αμερικανούς και ως υποχώρηση στο Μακεδονικό. Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 134.

⁷² Σημειώνεται ότι είχε τεθεί ως «θέμα καθόδου του στην πολιτική» ενώ η έμμεση ενθάρρυνση της ανάληψης ένοπλου αγώνα στην Κύπρο, επηρέασε καθοριστικά την ελληνική εξωτερική πολιτική στα μετέπειτα χρόνια. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 81-82. Η λήψη της απόφασης διεθνοποίησης επικυρώθηκε στη διάρκεια μιας απόρρητης σύσκεψης στις 15 Απριλίου 1954 στην οποία μετείχαν οι Στεφανόπουλος, Κύρου και δυο ακόμη διπλωμάτες από τους οποίους ο Βασίλειος Μόστρας διατύπωσε σοβαρές αντιρρήσεις. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 82-83.

δυτικούς συμμάχους και ιδίως με την Τουρκία, ως περιφερειακού εταίρου. Η ελληνική κυβέρνηση κατέθεσε αίτηση για την «εφαρμογή υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών της αρχής των δικαιωμάτων της αυτοδιαθέσεως των λαών εις την περίπτωσιν του λαού της Κύπρου».⁷³ Κατά τη συζήτηση του θέματος, στις 14 Δεκεμβρίου 1954, το αποτέλεσμα ήταν δυσμενές -συνάρτηση της δράσης της ΜΒ, της αρνητικής στάσης των ΗΠΑ,⁷⁴ και της μαχητικής αντίδρασης της τουρκικής αντιπροσωπίας.⁷⁵ αποφασίστηκε «η μη συζήτηση προς το παρόν». Εξέλιξη που ήταν αποτέλεσμα της αμερικανικής παρέμβασης προκειμένου να περιοριστεί το κόστος για την ελληνική κυβέρνηση. Ως αντίδραση στις ενέργειες της Ελλάδας, οι Βρετανοί συγκάλεσαν τριμερή διάσκεψη των υπ. Εξωτερικών για θέματα Ανατολικής Μεσογείου και ειδικότερα για το Κυπριακό, που όμως κατέρρευσε.⁷⁶ Η Ελλάδα στράφηκε εκ νέου στον ΟΗΕ όμως δεν κατέστη εφικτή η κατάθεση αιτήματος, λόγω της παρέμβασης των Βρετανών οι οποίοι κέρδισαν την συναίνεση των Αμερικανών, με το επιχείρημα ότι η κατάθεση θα προκαλούσε επιπλέον όξυνση στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις. Με πρωτοβουλία του σερ Τζον Χάρντινγκ ξεκίνησε νέος κύκλος διαπραγματεύσεων όπου υιοθετήθηκε η θέση περί αυτοδιάθεσης της Κύπρου και τέθηκε το θέμα καταμερισμού των εκατέρωθεν αρμοδιοτήτων.⁷⁷ Αυτή η αρχικά «μετριοπαθής» στάση υποκαταστάθηκε από μέτρα αντίδρασης, στις 9 Μαρτίου 1956 συνελήφθη ο Μακάριος και εξορίστηκε στις Σεϋχέλλες.⁷⁸

⁷³ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 134.

⁷⁴ «Οι Αμερικανοί δεν τάσσονταν εναντίον της μελλοντικής ένωσης με την Ελλάδα αλλά δύο φορές μέσα στο 1954-Ιανουάριο και Ιούλιο-τόνισαν ότι δε θα υποστήριζαν μια μελλοντική προσφυγή στον ΟΗΕ η οποία θα έδινε δυνατότητα στη Σοβιετική Ένωση να παρέμβει σε μια ενδονατοϊκή διαμάχη» Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Πατάκης, Αθήνα, 2008, σελ. 133.

⁷⁵ Οι άμεσες συνέπειες ήταν η έναρξη ένοπλου αγώνα από την Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) και ο προσεταιρισμός της Τουρκίας από τους Βρετανούς –εξέλιξη που θα καθόριζε την «κατάληξη» του Κυπριακού. Στο εσωτερικό της χώρας υπήρξαν έντονες αντιδράσεις και κινητοποιήσεις ενώ για πρώτη φορά δημιουργήθηκαν σε μεγάλο τμήμα της κοινωνίας αντινατοϊκά αισθήματα. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 135.

⁷⁶ Λόγω του πογκρόμ εναντίον της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης και των επεισοδίων εναντίον ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν στο νατοϊκό στρατηγείο της Σμύρνης. Ενέργειες που οδήγησαν στην αποδυνάμωση των σχέσεων Ελλάδας Τουρκίας. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 136-137.

⁷⁷ Ο Μακάριος ρώτησε την ελληνική κυβέρνηση αν σε περίπτωση απόρριψης των προτάσεων θα είχε την αμέριστη συμπαράσταση της Περισσότερα για την τακτική του Μακάριου. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 139.

⁷⁸ Ο Κ. Καραμανλής, κατόρθωσε να αποσπάσει παρέμβαση από πλευράς των ΗΠΑ και έτσι τον Απρίλιο του 1957, μετά από διάβημα του προέδρου Αϊζενχάουερ, κατέστη δυνατή η απελευθέρωση του Μακαρίου.

Ο θάνατος του Παπάγου έφερε στην εξουσία τον Κωνσταντίνο Καραμανλή ο οποίος «κληρονόμησε» τα αποτελέσματα και τις συνέπειες των προηγούμενων χειρισμών.⁷⁹ Μια τρίτη προσφυγή κατατέθηκε στον ΟΗΕ στις 13 Μαρτίου 1956, όμως η απόφαση επ' αυτής ήταν ένα ευχολόγιο «περί ειρηνικής δίκαιης και δημοκρατικής συμφωνίας στη βάση των αρχών του χάρτη των Η.Ε» Τέλος, κατατέθηκαν δυο ακόμη προσφυγές τον Δεκέμβριο του 1957 και του 1958, η πρώτη, συγκέντρωσε τη σχετική πλειοψηφία, τόσο στην Πολιτική Επιτροπή όσο και στη ΓΣ, αλλά όχι την απαιτούμενη των 2/3 ώστε να ληφθεί σχετική απόφαση.

Η Γιουγκοσλαβία συντάχθηκε με την Ελλάδα στον ΟΗΕ παρότι, από το 1954, είχε εκφράσει τη διαφωνία της υποστηρίζοντας ότι η προσφυγή θα αποδυνάμωνε το Βαλκανικό Σύμφωνο.⁸⁰ Τον Δεκέμβριο του 1956 «Η επίσκεψη των Καραμανλή και Αβέρωφ στο Βελιγράδι εγκαινίασε ουσιαστικά τη δημιουργία ενός διμερούς άξονα στο νότο των Βαλκανίων. Η διαδικασία αυτή ολοκληρώθηκε το 1957-58, με διαδοχικές ανταλλαγές επισκέψεων σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο [...] Στα τέλη του 1958 οι δυο χώρες ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις με σκοπό την επέκταση της οικονομικής και τεχνικής συνεργασίας».⁸¹

Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας την περίοδο 1956-1958 ήταν αμοιβαίως επωφελείς. Η προσέγγιση συνέβαλε στην αποτροπή της περιφερειακής απομόνωσης της Ελλάδας, στην ανάδειξη του σημαντικού περιφερειακού ρόλου ως νατοϊκής δύναμης και ως γέφυρας στις σχέσεις ΝΑΤΟ-Γιουγκοσλαβίας, στην απομόνωση της Τουρκίας, και στη σταθερή στήριξη της Γιουγκοσλαβίας στον ΟΗΕ για την αυτοδιάθεση της Κύπρου. Η συμμετοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ την καθιστούσε αξιόπιστο εταίρο για τη Γιουγκοσλαβία. «Οπωσδήποτε, στα χρόνια αυτά, και η Ελλάδα, υπό τη διαρκή πίεση του Κυπριακού, και η Γιουγκοσλαβία, υπό ένα «αιρετικό

⁷⁹ Για μια προσέγγιση αναφορικά με την κατάσταση που κληρονόμησε ο Κ. Καραμανλής βλ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 140-141.

⁸⁰ Μια άλλη εξέλιξη που επηρέασε το Βαλκανικό Σύμφωνο και οδήγησε στην αποστασιοποίηση της Γιουγκοσλαβίας από αυτό, ήταν το άνοιγμα της νέας σοβιετικής ηγεσίας προς τον Τίτο, το Μάιο του 1955, εξέλιξη που ανησύχησε την Αθήνα διότι μια πιθανή επιστροφή της Γιουγκοσλαβίας στο ανατολικό μπλοκ θα οδηγούσε σε αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων στα Βαλκάνια και κυρίως θα δημιουργούσε θέματα ασφάλειας για την Ελλάδα. Οι σχετικές ανησυχίες των Ελλήνων κατευνάστηκαν κατά την επίσκεψη του Βασιλιά Παύλου στο Βελιγράδι, το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, όπου επιβεβαιώθηκε το ενδιαφέρον τους για τη συνέχιση και ανάπτυξη των διμερών σχέσεων. Όμως επισημάνθηκε ότι δεν είχαν τη βούληση να προωθήσουν το Σύμφωνο, αναφορικά με την ανάπτυξη στρατιωτικής συνεργασία μεταξύ των τριών χωρών και επισημάνθηκε η διατήρηση της γενικής κατεύθυνσης της εξωτερικής τους πολιτικής. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 135.

⁸¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 261.

καθεστώς» που αναζητούσε μια θέση σε έναν κόσμο άκαμπτα διαιρεμένο, έσπευσαν για τους δικούς της λόγους η καθεμία να αναγνωρίσουν την αξία μιας διμερούς σχέσης». ⁸²

2.4 Το Μακεδονικό ζήτημα σε περιβάλλον συνεργασίας.

Η πολιτική αλλαγή που επήλθε στην Ελλάδα, μετά τις εκλογές του Απριλίου του 1950, και ο σχηματισμός κυβέρνησης από τον στρατηγό Πλαστήρα, ο οποίος θεωρούνταν μετριοπαθής φιλελεύθερος, είχε ως συνέπεια την έναρξη της διαδικασίας επαναπροσέγγισης Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας.⁸³ Μια πρώτη «συνέπεια» της προσέγγισης ήταν το αίτημα που εκφράστηκε από περίπου 3.000 άτομα να επιστρέψουν στην Ελλάδα.⁸⁴

Την περίοδο αυτή η Γιουγκοσλαβία δεχόταν πιέσεις από την Αλβανία για το θέμα του Κοσσόβου και από τη Βουλγαρία για το Μακεδονικό. Σε αυτό το «εξωτερικό περιβάλλον», κατά τη συζήτηση για την ελληνο-γιουγκοσλαβική συμφωνία ο Καρντέλι, με αφορμή ερώτηση του εκπροσώπου των Σκοπίων Μοϊσωφ για το ζήτημα της μακεδονικής μειονότητας, επεσήμανε την ανάγκη σεβασμού των δικαιωμάτων της μειονότητας και της επίλυσης του Μακεδονικού ζητήματος. Παρόμοιες ενέργειες και δηλώσεις από υψηλόβαθμα στελέχη της Πρεσβείας στην Αθήνα ⁸⁵ είχαν ως αποτέλεσμα την προσωρινή αναστολή της διαδικασίας επαναπροσέγγισης. Ο Τίτο προκειμένου να συνεχισθεί ο ελληνο-γιουγκοσλαβικός διάλογος, στις 12 Αυγούστου

⁸² Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 265.

⁸³ Ο Τίτο στις 27 Απριλίου του 1950 δήλωσε ότι αλλαγή αυτή προωθεί την δυνατότητα βελτίωσης των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, και εξέφρασε δημοσίως την πρόθεσή του να αποστείλει πρέσβη στην Αθήνα. Δύο μέρες μετά ο Πλαστήρας καλωσορίζοντας την πρόθεση του Τίτο ανέφερε ότι θα ανταποδώσει τον διορισμό. Τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα στις 9 Μαΐου 1950 να ανακοινωθεί ότι οι δύο χώρες συμφώνησαν στην ταυτόχρονη ανταλλαγή πρέσβων. Kofos, Evangelos, *Nationalism and Communism in Macedonia, Civil Conflict, Politics of Mutation, National Identity*, Institute for Balkan Studies, Thessalonike, 1964, σελ. 205

⁸⁴ «Ωστόσο οι ελληνικές προξενικές αρχές στα Σκόπια ήταν εξαιρετικά επιφυλακτικές και εξέταζαν τις αιτήσεις κατά περίπτωση». Σφέτας, Σπυρίδων, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Τόμος Β' Από τον μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 378.

⁸⁵ «While publicly high Yugoslav officials were making such statements the Yugoslav Chargé d'affaires in Athens, Mr. S. Shehovic, presented to the Greek government an official note warning than “non – democratic” treatment of the “Macedonian” minority would obstruct the normalization of relations between the two countries». Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, σελ. 206.

1950, εξήγησε στον Βρετανό πρέσβη στο Βελιγράδι, ότι η δήλωση του Καρντέλι αποσκοπούσε στην εξάλειψη των αντιδράσεων από την Κομινφόρμ και τους Βούλγαρους και κυρίως στην αποφυγή μετατόπισης των Μακεδόνων προς τη Βουλγαρία.⁸⁶ Μάλιστα ανέφερε ότι ούτε το ζήτημα της μειονότητας ούτε του παιδομαζώματος θα έπρεπε να αποτελεί εμπόδιο στις σχέσεις των δύο χωρών. Οι παραπάνω εξηγήσεις έγιναν αποδεκτές από τους Έλληνες και ερμηνεύθηκαν ως πρόθεση μη ανάμειξης στα εσωτερικά της χώρας, γεγονός που οδήγησε στην εξομάλυνση των σχέσεων των δύο χωρών στο τέλος του 1950 και στις αρχές του 1951. Τα επόμενα χρόνια δεν τέθηκε, επίσημα, θέμα μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, ακόμη και οι διαμαρτυρίες του Βελιγραδίου αναφορικά με τον νόμο που προέβλεπε τον εποικισμό της Βόρειας Ελλάδας και τη δήμευση των περιουσιών των Σλαβομακεδόνων προσφύγων ήταν υποτονικές. Κατόπιν της επίσκεψης του Τίτο στην Αθήνα το 1954, και της υπογραφής του Βαλκανικού Συμφώνου, «η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση διέταξε την διάλυση του συλλόγου των «Αιγαιατών προσφύγων» στα Σκόπια και την παύση της έκδοσης του περιοδικού τους «*Η φωνή των Αιγαιατών*» που στρεφόταν κατά της Ελλάδας».⁸⁷

Στα μέσα της δεκαετίας οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις επηρεάστηκαν από την σοβιετο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση του 1955-1956 και, κατ'έπекταση, την εξασθένιση του Βαλκανικού Συμφώνου, καθώς και από ενέργειες όπως η εγκατάσταση 3.000 Σλαβομακεδόνων προσφύγων στην Ομόσπονδη Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΟΔΜ) και την τοποθέτησή τους σε σημαντικές κρατικές θέσεις. Ενέργεια που προκάλεσε την αντίδραση της κυβέρνησης Καραμανλή.⁸⁸ Επειδή η Ελλάδα είχε ανάγκη την στήριξης της Γιουγκοσλαβίας στο θέμα του Κυπριακού δεν επιθυμούσε την επιδείνωση των μεταξύ τους σχέσεων. Στο πλαίσιο αυτό, στο τέλος της δεκαετίας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έχουμε την υπογραφή 10 συμφωνιών και δυο πρωτοκόλλων συνεργασίας, οι οποίες κυρώθηκαν από την Βουλή στις 17 Σεπτεμβρίου

⁸⁶ «It is true that the Bulgarians were already placing Tito in the same category as the Greek “monarcho-fascists on the question of the treatment of the “Macedonians” The Titoists “ wrote the Bulgarian newspaper *Izgreven*, “have conspired with the Athens leaders against the Macedonians fighters and against the entire Macedonian movement of the Greek people” Yugoslavia’s interposition of the Macedonian issue [...] was interpreted [...] as a move aimed at a “new chauvinist exploitation” of the issue. Στο ίδιο, και στη σελ. 208 αναφορά σε συνέντευξη του Τίτο στους New York Times στην οποία αναφέρει ότι στην Ελλάδα όντως υπάρχει Μακεδονική μειονότητα αλλά δεν έχουμε εδαφικές αξιώσεις έναντι της Ελλάδας.

⁸⁷ Σφέτας, *Βαλκανική Ιστορία*, σελ. 380.

⁸⁸ Οι γιουγκοσλάβοι μείωσαν τη σημασία του γεγονότος και ανέφεραν ότι η εξωτερική πολιτική της χώρας καθορίζεται από την ομόσπονδη κυβέρνηση. Στο ίδιο.

1959, παρά τις αντιδράσεις που προκάλεσε σε κύκλους στρατιωτικών και στην αντιπολίτευση, η συμφωνία μεθοριακής επικοινωνίας.

2.5 Το Βαλκανικό Σύμφωνο (1953-1954)

Ήδη από το 1951 οι ΗΠΑ επιζητούσαν την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας και τη δημιουργία συνθηκών για την επίτευξη «στρατιωτικής συμφωνίας» σε περίπτωση επίθεσης από τρίτη χώρα. Ταυτόχρονα η αμερικανική διπλωματία από το Μάιο του 1951 προωθούσε την ένταξη της Τουρκίας και της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Με αυτό τον τρόπο η επιδιωκόμενη συνεργασία μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας θα είχε τον χαρακτήρα της προσέγγισης με δύο χώρες του ΝΑΤΟ.⁸⁹

Από ελληνικής πλευράς η αποκατάσταση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων συναρτώνταν με μια προσπάθεια εξισορρόπησης της πίεσης που ασκούνταν στην χώρα από το φιλοσοβιετικό μπλοκ, μέσω της ανάπτυξης ενός κάθετου διαβαλκανικού άξονα. Η βελτίωση των σχέσεων των δυο χωρών σχετιζόταν με την εξομάλυνση των διμερών διαφορών.⁹⁰

Βασικό κίνητρο για τη βελτίωση των σχέσεων των τριών χωρών ήταν η ενίσχυση της ασφάλειας τους έναντι απειλής επίθεσης από το Ανατολικό μπλοκ. Οι συναντήσεις αντιπροσωπειών, και των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας⁹¹ οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας, στις 28

⁸⁹ Βέβαια, αυτές οι ενέργειες ήταν συνάρτηση της παραδοχής της αγεφύρωτης ρήξης στις σχέσεις μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΣΕ καθώς και της στρατηγικής σπουδαιότητας της Γιουγκοσλαβίας για τη Δύση, εφόσον αποτελούσε ζωτικό συνδετικό κρίκο για την υπεράσπιση της Ανατολικής Μεσογείου, της Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, σελ. 484.

⁹⁰ Κατά τον πρωθυπουργό Πλαστήρα οι διαφορές ανάγονταν στον επαναπατρισμό των χιλιάδων παιδιών που είχαν οδηγηθεί από τον ΔΣΕ στη Γιουγκοσλαβία καθώς και των αιχμαλώτων στρατιωτικών (βάσει και του ψηφίσματος της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ), στην οριστική άρση της αμφισβήτησης της ελληνικής κυριαρχίας στη Μακεδονία και στην εγκατάλειψη του αιτήματος περί αναγνώρισης των σλαβόφωνων της περιοχής ως εθνικής μειονότητας. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 59.

⁹¹ Στις 20 Δεκεμβρίου 1952 επισκέφθηκε το Βελιγράδι μια τουρκική στρατιωτική αντιπροσωπία η οποία διακρίβωσε την πρόθεση της Γιουγκοσλαβίας για έναρξη συζητήσεων με την Ελλάδα και την Τουρκία για τη σύναψη μιας τριμερούς συνεργασίας, μερικές μέρες αργότερα γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία επισκέφθηκε την Αθήνα υποβάλλοντας την ίδια πρόταση. Στα τέλη Ιανουαρίου 1953 οι υπουργοί Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας κκ Στέφανος Στεφανόπουλος και Φουάτ Κιοπρουλού κλήθηκαν, στο

Φεβρουαρίου 1953, (Συνθήκη της Άγκυρας). Η συνθήκη απέβλεπε, στον συντονισμό των ενεργειών των τριών χωρών ώστε να οργανώσουν την άμυνά τους έναντι κάθε εξωτερικής επίθεσης, στην ανάπτυξη συνεργασίας σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος και ειδικότερα σε θέματα άμυνας. Για αυτό τα συμβαλλόμενα μέρη παραμέρισαν, προσωρινά, επιδιώξεις οι οποίες μοιραία θα τα έφεραν σε αντιπαράθεση. Η αμυντική συνεργασία⁹² υλοποιήθηκε με την υπογραφή στρατιωτικών συμβάσεων, συνοδευτικών της αρχικής συμφωνίας, που υπογράφησαν στις 20 Νοεμβρίου 1954, αφού είχε προηγηθεί η υπογραφή στο Μπλέντ της τελικής Συνθήκης «Συμμαχίας πολιτικής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας»⁹³ εικοσαετούς διάρκειας. «Με τη νέα συμφωνία θεσπιζόταν η λειτουργία συστήματος συλλογικής ασφάλειας, κατά το πρότυπο του ΝΑΤΟ, η σύσταση Μονίμου Συμβουλίου υπουργών Εξωτερικών [...] και επεξέτεινε τη συνεργασία στον οικονομικό, τον τεχνικό και το μορφωτικό τομέα». ⁹⁴

«Το Σύμφωνο αντιπροσώπευε ένα πραγματικά μοναδικό περιστατικό στην ιστορία του Ψυχρού Πολέμου. Ήταν μια στρατιωτική συμμαχία μεταξύ τριών χωρών αντιτιθέμενων ιδεολογικών στρατοπέδων [...] υπό την αιγίδα της ηγέτιδας δύναμης του παγκόσμιου αντικομμουνιστικού συνασπισμού των Ηνωμένων Πολιτειών». ⁹⁵

Το Σύμφωνο αποδείχθηκε βραχύβιο, παρότι επισήμως δεν καταργήθηκε, μέχρι το τέλος του 1955 ξεχάστηκε. Παράγοντες που το κατέστησαν ανενεργό ήταν η εξομάλυνση των σχέσεων με την ΕΣΣΔ, μετά το θάνατο του Στάλιν, η στροφή της Γιουγκοσλαβίας προς το Κίνημα των Αδεσμεύτων, η αντιπαράθεση Ελλάδας Τουρκίας λόγω του Κυπριακού, το πογκρόμ κατά της Ελληνικής κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη, η προσχώρηση της Τουρκίας στο Σύμφωνο της Βαγδάτης.⁹⁶

Βελιγράδι, για συνομιλίες με τον Τίτο και στη συνέχεια ορίστηκε συνάντηση, μεταξύ αξιωματούχων άμυνας των τριών χωρών, στην Άγκυρα. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 127.

⁹² Το ενδιαφέρον της Γιουγκοσλαβίας, για τη σύναψη της σχετικής συμφωνίας, πήγαζε από το γεγονός ότι μέσω αυτής θα ενεργοποιούνταν το άρθρο 5 του ΝΑΤΟ, βάσει του οποίου υπήρχε η υποχρέωση βοήθειας σε περίπτωση που μέλος του δεχόταν επίθεση, έτσι η Γιουγκοσλαβία διασφάλιζε μέσω του συμφώνου έμμεση βοήθεια του ΝΑΤΟ, χωρίς να χρειαστεί η χώρα να γίνει μέλος του. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 127-128.

⁹³ Το Σύμφωνο υπογράφηκε στις 9-8-1954 για το κείμενο του Συμφώνου βλέπε ΦΕΚ Α'31/1955.

⁹⁴ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 61.

⁹⁵ Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 128.

⁹⁶ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 62 και Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 129.

2.6 «Επίθεση φιλίας» και «ειρηνική συνύπαρξη»: Αποκλίσεις από την σταλινική εποχή στην εποχή Χρουστσόφ (1953-1955)

Μετά τον θάνατο του Στάλιν το 1953 σημειώθηκε σημαντική αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της ΕΣΔΔ και των δορυφόρων της που κατέστη αισθητή και στα Βαλκάνια, κυρίως στις σοβιετο-γιουγκοσλαβικές και στις βουλγαρο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις. Τον Ιούνιο του 1953 Βελιγράδι και Μόσχα προχώρησαν στην ανταλλαγή πρεσβευτών και τον ίδιο μήνα ο Τίτο δήλωσε ότι είναι αξιοσημείωτη η πρόθεση του Χρουστσόφ για αναθεώρηση της εξωτερικής πολιτικής. Την περίοδο 1953-1954 οι εκατέρωθεν δηλώσεις και προθέσεις επαναπροσέγγισης δημιούργησαν το κατάλληλο έδαφος για την επίσκεψη Χρουστσόφ στο Βελιγράδι, στις 26 Μαΐου 1956.⁹⁷ «In his airport speech, the Soviet Party leader acknowledged Yugoslavia's right to build socialism in her own way. He pledged that his country had no intention of interfering in internal Yugoslav affairs or objecting to Belgrade's desire to maintain good relations with both East and West».⁹⁸ Ο Τίτο στην αποκατάσταση των σχέσεων⁹⁹ διέβλεπε την ευκαιρία ενδυνάμωσης της θέσης του στο εσωτερικό της χώρας αλλά και στο εξωτερικό εφόσον θα δικαίωνε την πολιτική επιλογή του τρίτου δρόμου, κυρίως όμως θα εξισορροπούσε τις σχέσεις της χώρας του με Ανατολή και Δύση, εφόσον αποσκοπούσε στον περιορισμό της εξάρτησης, οικονομικής και πολιτικής, από τη Δύση.

Στην προσέγγιση αυτή, οι αναλυτές του NATO εστίασαν στα σοβιετικά κίνητρα, θεωρώντας ότι «διευκόλυνε τη δημιουργία λαϊκών μετώπων στη Δυτική Ευρώπη, και προωθούσε την εικόνα της σοβιετικής ανεκτικότητας η οποία θα βοηθούσε το Κρεμλίνο να προβάλλει το δικό του όραμα για την ευρωπαϊκή ασφάλεια».¹⁰⁰ Ο Τίτο φάνηκε να μην επιθυμεί τη συνέχιση της στρατιωτικής συνεργασίας, όπως είχε

⁹⁷ Της επίσκεψης Χρουστσόφ, είχε προηγηθεί η επιβεβαίωση του Προέδρου του σοβιετικού υπουργικού συμβουλίου, Νικολάι Μπουλγκάνιν, στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ τον Ιούλιο του 1955, απηχώντας τον ηγέτη του Κόμματος Νικίτα Χρουστσόφ ότι τα παραπτώματα για τα οποία κατηγορούνταν ο Τίτο ήταν κατασκευασμένα από τον Στάλιν. Ράγιακ, «Από περιφερειακή, δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 123.

⁹⁸ Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, σελ. 210.

⁹⁹ Πρέπει να επισημανθεί ότι η επαναπροσέγγιση θορύβησε και την Ελλάδα που θεώρησε ότι με αυτό τον τρόπο αυξανόταν ο κίνδυνος διατάραξης της ασφάλειας της χώρας όπως είχε διαμορφωθεί μέχρι τότε (ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις, Βαλκανικό Σύμφωνο), τις φοβίες αυτές διασκέδασε ο Τίτο διαβεβαιώνοντας τον βασιλιά Παύλο και τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Ντάλλες, ότι η Γιουγκοσλαβία θα διαφύλαττε την ανεξάρτητη θέση της. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Το αίνιγμα ενός αιρετικού καθεστώτος: Η Γιουγκοσλαβία στην πολιτική ανάλυση του NATO, 1951-1972», στο: Rajak Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019, σελ. 150-177, εδώ σελ. 155.

¹⁰⁰ Χατζηβασιλείου, «Το αίνιγμα ενός αιρετικού καθεστώτος», σελ. 155.

καθορισθεί στο Βαλκανικό Σύμφωνο, προκειμένου να μη προκαλέσει τους Σοβιετικούς, ενώ προχώρησε και στην υπογραφή οικονομικών συμφωνιών με την ΕΣΣΔ, τάχθηκε υπέρ της πολιτικής αφοπλισμού, και υιοθέτησε την άποψη ότι το ΝΑΤΟ θα έπρεπε να αλλάξει προσανατολισμό, σε μια περίοδο που χαρακτηριζόταν από μειωμένες εντάσεις. Το καλό κλίμα μεταξύ των δύο χωρών συνεχίστηκε με την επίσκεψη του Τίτο, τον Ιούνιο του 1956, στη Μόσχα και τη συνάντησή του με τον Χρουστσόφ το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.¹⁰¹

Η «επίθεση φιλίας» δεν περιορίστηκε στη Γιουγκοσλαβία, και η Ελλάδα έγινε αποδέκτης αυτής. Τον Ιούλιο του 1953 υπογράφηκε διακρατική εμπορική συμφωνία και το φθινόπωρο του ίδιου έτους έφτασε στην Αθήνα ο νέος Πρεσβευτής Σεργκέεφ.¹⁰² Στη συνέχεια την «επίθεση φιλίας» ανέλαβε η Βουλγαρία, οποία είχε θορυβηθεί από το Βαλκανικό Σύμφωνο και έτσι εφαρμόζοντας αφενός, την σοβιετική πολιτική «ειρηνικής συνύπαρξης» και αφετέρου, θέλοντας να περιορίσει τον κίνδυνο από την δημιουργία μιας φιλοδυτικής συμμαχίας στα σύνορά της προσέγγισε την Ελλάδα.¹⁰³

Η πολιτική της «ειρηνικής συνύπαρξης» εξαγγέλθηκε το 1955 κατά τις εργασίες του 20^{ου} συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης (ΚΚΣΕ). Σκοπός της ήταν η ανάπτυξη εμπορικών και οικονομικών σχέσεων, η επίλυση μερικών προβλημάτων με τις δυτικές χώρες, η ανάπτυξη των σχέσεων μέσω επαφών στο ανώτατο πολιτικό επίπεδο, καθώς και η ανάπτυξη πολιτιστικών σχέσεων και ανταλλαγών μεταξύ των χωρών Ανατολής-Δύσης. «Την πολιτική αυτή η Δύση την χαρακτήρισε ως «σοβιετική επίθεση ειρήνης» η οποία «αποσκοπούσε στην αποδυνάμωση της συνοχής του Δυτικού συνασπισμού* από την άλλη ήλπισε ότι θα ήταν δυνατόν να μειωθεί η διεθνής ένταση και να αποφευχθεί ένας καταστροφικός πυρηνικός πόλεμος».¹⁰⁴ Οι εκφάνσεις της πολιτικής «ειρηνικής συνύπαρξης»

¹⁰¹ Αυτές τις κινήσεις το ΝΑΤΟ τις ερμήνευσε ως επιστροφή της Γιουγκοσλαβίας στο σοβιετικό μπλοκ ενώ, όπως γνωρίζουμε σήμερα, ο Τίτο αντιστεκόταν σθεναρά στις σοβιετικές πιέσεις, αντίθετα η αμερικανική ηγεσία θεωρούσε ότι ο Τίτο προσπαθούσε να επηρεάσει τις υπόλοιπες χώρες του ανατολικού μπλοκ και να διαχύσει σε αυτές την δική του αίρεση και για αυτό προσπαθούσε να τον βοηθήσει. Χατζηβασιλείου, «Το αίνιγμα ενός αιρετικού καθεστώτος», σελ. 156-157.

¹⁰² Η προσωπικότητα του Σεργκέεφ έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των σχέσεων των δυο χωρών και έδωσε έμφαση στην ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων και των πολιτιστικών ανταλλαγών. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τις ενέργειες και δηλώσεις του Σεργκέεφ και για την εξέλιξη των ελληνο-σοβιετικών σχέσεων βλέπε: Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 120-122.

¹⁰³ Στο πλαίσιο αυτό με αφορμή τη διαμάχη που είχε ξεσπάσει για τις νησίδες, στην περιοχή του Έβρου, αποδέχθηκε την ελληνική πρόταση για νέα διαχάραξη της συνοριακής γραμμής. Σχετικά με το θέμα της συνοριακής γραμμής βλ. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 123-124.

¹⁰⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 115.

εντοπίζονται στα εξής α) στην υπογραφή εκχειρίας στον πόλεμο της Κορέας το καλοκαίρι του 1953 β) στην επανέναρξη επαφών των υπουργών Εξωτερικών των Μεγάλων Δυνάμεων γ) στη σύναψη της Αυστριακής Κρατικής Συνθήκης (με την οποία ιδρύθηκε το ανεξάρτητο Αυστριακό κράτος) τον Μάιο του 1955 και δ) στη σύγκλιση διάσκεψης κορυφής το καλοκαίρι του 1955.

Στο πλαίσιο της «ειρηνικής συνύπαρξης» η Ελλάδα το 1953-1954 σύναψε εμπορικές σχέσεις σχεδόν με το σύνολο των χωρών του ανατολικού μπλοκ (πλην Αλβανίας, Ρουμανίας). Το 1953 θεωρήθηκε έτος σταθμός στην ανάπτυξη του εμπορίου της Ελλάδας με τις Ανατολικές χώρες.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Ήδη από την Άνοιξη του 1953 όπου υλοποιήθηκε η νομισματική μεταρρύθμιση κατέστη σαφές ότι προκειμένου να επιτευχθεί η ανάπτυξη της χώρας ήταν επιτακτική ανάγκη διεύρυνσης των εξαγωγών και στη μεγάλη αγορά της Ανατολικής Ευρώπης ιδίως τη σοβιετική. Οι απόψεις αυτές εκφράζονται τόσο από τον υπουργό Συντονισμού Σπύρο Μαρκεζίνη, την Αριστερά αλλά και από οικονομικούς αναλυτές. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 117.

Κεφάλαιο 3^ο

Υφεση και ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις τη δεκαετία του 1960

3.1 Η δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων και ο «Τρίτος Δρόμος»

Η ρήξη Τίτο-Στάλιν και ο προσανατολισμός της Γιουγκοσλαβίας προς τη Δύση συνέβαλλαν καθοριστικά στη δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων. Ο Τίτο είχε συνειδητοποιήσει ότι η αμφισβήτηση της ΕΣΔΔ, ως ηγέτιδας δύναμης στο σοσιαλιστικό μπλοκ, και η στήριξη της Δύσης, που ήταν συνάρτηση «αμοιβαίου συμφέροντος», έφερνε την χώρα στην επιλογή ενός «Τρίτου Δρόμου». «Η Γιουγκοσλαβία θα έπρεπε να εκμεταλλευτεί την υφιστάμενη αντιπαλότητα στον κόσμο προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωση και την εδραίωσή της».¹⁰⁶ Η πραγματικότητα που διαμορφώθηκε έκανε επιτακτική την ανάγκη αναζήτησης συμμάχων.¹⁰⁷ Την ευκαιρία για την υιοθέτηση της πολιτικής του «Τρίτου Δρόμου» έδωσε η εξομάλυνση των σοβιετο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων το 1955.

Το πρώτο ταξίδι του Τίτο, προς αναζήτηση συμμάχων, έγινε στα τέλη του 1954 με προορισμό την Ινδία¹⁰⁸ και τη Βιρμανία. Μετά το πέρας των συνομιλιών με τον Νεχρού, υπογράφηκε κοινό ανακοινωθέν, όπου επισημάνθηκε ότι η πολιτική ανεξαρτησία από τα δυο μπλοκ δε σημαίνει ουδετερότητα αλλά «θετική, ενεργητική και εποικοδομητική πολιτική».¹⁰⁹ Στο τέλος του ταξιδιού είχε ήδη διαμορφωθεί η πολιτική θεωρία των αδεσμεύτων.¹¹⁰ Ορόσημο για το Κίνημα των Αδεσμεύτων

¹⁰⁶ Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 131.

¹⁰⁷ Η αδυναμία εξεύρεσης συμμάχων, από τον ιδεολογικά συγγενή χώρο της σοσιαλδημοκρατίας στη Δυτική Ευρώπη, έστρεψε το ενδιαφέρον του στις ασιατικές χώρες που προσφάτως κατέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 131-132.

¹⁰⁸ Σε ομιλία του στο Ινδικό Κοινοβούλιο ανέπτυξε τις απόψεις του περί αδέσμευτης πορείας και διέκρινε τέσσερις σοβαρές απειλές για την παγκόσμια σταθερότητα: «την ανισότητα μεταξύ κρατών και εθνών, την παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών και λαών, τη διαίρεση του κόσμου σε σφαίρες συμφερόντων και μπλοκ και την αποικιοκρατία» και επεσήμανε την ανάγκη παγκόσμιας προσέγγισης των αδέσμευτων χωρών, την τήρηση ίσων αποστάσεων από τα δυο ιδεολογικά μπλοκ και κυρίως την ανάγκη οικονομικής ανάπτυξης, εκβιομηχάνισης και αποδέσμευσης από τους αποικιοκράτες η οποία ήταν δυνατή μόνο μέσω ανάπτυξης εμπορικών και οικονομικών σχέσεων μεταξύ των αδέσμευτων χωρών. Στο ίδιο, σελ. 134.

¹⁰⁹ Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 135.

¹¹⁰ Η σημασία που απέδωσε ο Τίτο στη σύμπλευση της χώρας του με μια ηγέτιδα χώρα της Ασίας, συνέβαλλε στην συνέχιση της ανάπτυξης σχέσεων, με ηγέτες του Τρίτου Κόσμου. Τον Δεκέμβριο του

αποτελέσει η διήμερη συνάντηση Τίτο, Νάσερ και Νεχρού, στο νησί Μπριούνι της Γιουγκοσλαβίας τον Ιούλιο του 1956, στην οποία διακήρυξαν «την ενεργητική τους ανεξαρτησία από τα δύο μπλοκ» και συνεπώς την πρόθεσή τους να αποτελέσουν την πρωτοπορία αυτής της πρωτοβουλίας του Τρίτου Κόσμου.

Ο Τίτο επένδυσε στις σχέσεις της χώρας του με τον Τρίτο Κόσμο, και για αυτό συνέχισε τις επαφές και τα επόμενα χρόνια, αποκορύφωμα αποτέλεσε το τρίμηνο ταξίδι του στα τέλη του 1958¹¹¹ όπου επισκέφθηκε επτά ασιατικές και αφρικανικές χώρες.¹¹² Σκοπός του ταξιδιού αυτού ήταν η δημιουργία μιας «ομάδας χωρών» με κοινή ταυτότητα, η οποία θα τους έδινε τη δυνατότητα παρέμβασης στα διεθνή πράγματα.¹¹³ Τα κοινά ανακοινωθέντα μετά το πέρας των συνομιλιών επιβεβαίωσαν την κοινή δέσμευση στις βασικές αρχές των αδεσμεύτων χωρών -σεβασμός της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας, μη παρέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων χωρών, μη επιθετικότητα και ισότητα όλων των εθνών και των φυλών-. «Ο Τίτο επιθυμούσε[...] να εδραιωθεί η «ειρηνική συνύπαρξη» απαραίτητη για την οικοδόμηση εμπιστοσύνης και τη διασύνδεση μεταξύ των χωρών».¹¹⁴

Η σημασία του ρόλου των αδεσμεύτων χωρών στα διεθνή πράγματα αναγνωρίστηκε στη 15^η ΓΣ των Ηνωμένων Εθνών (ΗΕ) το Σεπτέμβριο του 1960, στην οποία έγιναν δεκτές 17 χώρες που δήλωσαν αδέσμευτες από τα δύο μπλοκ.¹¹⁵ Ο δυναμισμός του

1955 επισκέφθηκε την Αιθιοπία και την Αίγυπτο, ταξίδια που επέτρεψαν στους Γιουγκοσλάβους να γνωρίσουν την Αφρική και τον αραβικό κόσμο, αποτέλεσμα της τακτικής αυτής ήταν η εδραίωση των δεσμών του με τον Νάσερ. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 136.

¹¹¹ Κατά την επιστροφή του από την περιοδεία αυτή ο Τίτο πέρασε από τη Ρόδο όπου συναντήθηκε με τον Κ. Καραμανλή (στις 2-6 Μαρτίου 1959), κατά τη διάρκεια της συνάντησης συζητήθηκε μεταξύ άλλων και η αναβίωση της στρατιωτικής πτυχής των Συμφώνων που είχαν υπογραφεί, μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας, το 1953-1954. Η τοποθέτηση του Τίτο, επί του θέματος, ήταν ότι «επιστρέφει από ένα ταξίδι στο οποίο διακήρυξε την ουδετερόφιλη τοποθέτηση της χώρας του και συνεπώς απαιτούνταν μεγάλη προσοχή σχετικά με τη θέση της χώρας του έναντι του Τριμερούς Συμφώνου, άρα στην παρούσα στιγμή δε μπορούσε να προωθήσει τη τριμερή συνεργασία αλλά επιθυμούσε τη διατήρηση του τριμερούς σχήματος». Περισσότερα για τη συνάντηση των δύο ανδρών κατά την οποία μεταξύ άλλων επισημάνθηκε η «ειδική διεθνής τοποθέτηση εκάστης των δύο χωρών βλέπε. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (επιμ.), *Καραμανλής Κωνσταντίνος, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος 4^{ος}*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σελ. 16-19.

¹¹² Συγκεκριμένα επισκέφθηκε την Αιθιοπία, τη Βιρμανία, την Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία, την Ινδία, την Ινδονησία την Κεϋλάνη και το Σουδάν. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 136

¹¹³ Τα σημεία στα οποία επέμενε ο Τίτο ήταν η ανεξαρτησία και η τήρηση ίσων αποστάσεων από τα δυο ιδεολογικά μπλοκ, διότι θεωρούσε ότι οι Σοβιετικοί και οι Κινέζοι θα προσπαθούσαν να επηρεάσουν, μελλοντικά, χώρες με τις οποίες βρίσκονταν σε ιδεολογική εγγύτητα.

¹¹⁴ Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 137.

¹¹⁵ Στη συνέλευση αυτή οι Αδέσμευτοι δήλωσαν την ανάγκη ενίσχυσης του ρόλου της ΓΣ έναντι του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και την ενίσχυση του ρόλου τους στα διεθνή πράγματα. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 138-139.

Κινήματος στη ΓΣ των ΗΕ, συνέβαλε καθοριστικά στη διοργάνωση της πρώτης Συνόδου των 25 αδεσμεύτων χωρών, στο Βελιγράδι, το Σεπτέμβριο του 1961.¹¹⁶ Οι επόμενες Σύνοδοι έγιναν το 1964, το 1970, το 1973, το 1976 και το 1979.¹¹⁷ Κατά τη Σύνοδο του 1976, στο Κολόμπο, το Κίνημα υιοθέτησε, επίσημα, την ονομασία «Κίνημα των Αδεσμεύτων», τα μέλη που μετείχαν στη σύνοδο έφτασαν τα 91, πλέον το Κίνημα ήταν ο πολυπληθέστερος οργανισμός μετά τον ΟΗΕ.

Το Κίνημα, που έφτασε στο απόγειό του τα μέσα της δεκαετίας 1980, στόχευε στην εκπροσώπηση των μικρών και υπανάπτυκτων χωρών και πάλευε για την εδραίωση των διεθνών σχέσεων, με όρους δημοκρατίας και όχι ισχύος. «Το κίνημα κατόρθωσε να αναδείξει στη διεθνή ημερήσια διάταξη μια σειρά από ζητήματα ζωτικής σημασίας για τη «βουβή» πλειοψηφία του πλανήτη, όπως την αποαποικιοποίηση, τις απειλές κατά της ειρήνης, τον αφοπλισμό, την ίδρυση της Συνδιάσκεψης για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη των Ηνωμένων Εθνών, την προώθηση της Νέας Διεθνούς Οικονομικής Τάξης, τη δημιουργία της Νέας Παγκόσμιας Τάξης Ενημέρωσης και Επικοινωνίας και τη Συνεργασία Νότου-Νότου».¹¹⁸

3.2 Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία-Κύπρος μετά την ανεξαρτησία της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960)

Η κρίση στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις, που εκδηλώθηκε στο τέλος του 1961 και συνεχίστηκε καθ' όλο το 1962, είχε ως αφορμή το Μακεδονικό αλλά ως βαθύτερη αιτία την εκ νέου προσέγγιση Βελιγραδίου-Μόσχας.¹¹⁹ Αφορμή αποτέλεσε η δήλωση του πρωθυπουργού της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΛΔΜ), στις 14

¹¹⁶ Η Σύνοδος αυτή παγίωσε τον ρόλο των αδεσμεύτων χωρών στο διεθνές στερέωμα και έθεσε τις βάσεις για μελλοντική συνεργασία.

¹¹⁷ Τη δεκαετία του 1970 από τους ιδρυτές του Κινήματος μόνο ο Τίτο βρισκόταν εν ζωή, η ηγετική μορφή του οποίου κατέστησε εφικτή τη μη υπαγωγή των Αδέσμευτων χωρών στη σφαίρα επιρροής των δύο υπερδυνάμεων και κυρίως της ΣΕ. Η Σύνοδος της Αβάνας του 1979, η οποία ήταν η τελευταία στην οποία παραβρέθηκε ο Τίτο, κατέδειξε τη σημαντική συμβολή του στην κινητοποίηση της συντριπτικής πλειοψηφίας των αντιπροσώπων ώστε να αποκρουστούν οι προσπάθειες του Κάστρο περί μετακίνησης του Κινήματος πιο κοντά στη Μόσχα. Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 140-141.

¹¹⁸ Ράγιακ, «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα», σελ. 141.

¹¹⁹ Βαλντέν, *Ανατολικές χώρες 1950-1967*, σελ. 258.

Νοεμβρίου 1961, Γκρλίτσκο περί ύπαρξης μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα η οποία υπόκειται κακομεταχείριση.¹²⁰ «Η δήλωση αυτή δεν είναι κάτι ασυνήθιστο για ηγέτη της ΛΔΜ,¹²¹ όμως είναι προφανής η προσπάθεια του Βελιγραδίου να μη λάβει έκταση το γεγονός».¹²² Στην Ελλάδα, η αντίδραση του τύπου ήταν έντονη αντίθετα η κυβέρνηση προσπάθησε να κατευνάσει τα πνεύματα.¹²³ Στην ουσία μέσω των δηλώσεων του Ε. Αβέρωφ και Κunc παρουσιάστηκαν οι θέσεις των δυο χωρών αναφορικά με το Μακεδονικό.¹²⁴ Στην Ελλάδα το θέμα οξύνθηκε και διατηρήθηκε στην επικαιρότητα μέσω του τύπου αλλά και ως στοιχείο της αντιπολιτευτικής τακτικής της Ένωσης Κέντρου (Ε.Κ.).¹²⁵ Η κυβέρνηση και κυρίως ο Ε. Αβέρωφ είχε να αντιμετωπίσει τους ακραίους εθνικόφρονες και την ΕΚ. Στη Γιουγκοσλαβία μολονότι

¹²⁰ Το θέμα τόσο από ελληνικής όσο και από γιουγκοσλαβικής πλευράς δεν παίρνει έκταση. Ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ προβαίνει σε φιλικό διάβημα στον Πρέσβυ της Γιουγκοσλαβίας και την επομένη πραγματοποιείται συνάντηση μεταξύ τους όπου στον ελληνικό τύπο δημοσιεύεται ότι στη συνάντηση επικράτησε πνεύμα φιλίας και συνεργασίας και ότι οι εξηγήσεις που δόθηκαν κρίθηκαν ικανοποιητικές. Όμως μερικές μέρες αργότερα στον ελληνικό τύπο το θέμα «ανεβαίνει». Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι η δήλωση Γκρλίτσκο γίνεται σε μια χρονική στιγμή όπου στη Δύση συζητείται έντονα το θέμα της στροφής της Γιουγκοσλαβικής πολιτικής. Γίνεται λόγος για τη στάση του Τίτο στο κίνημα των Αδεσμεύτων, για το 22^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ στο οποίο έγινε γνωστή η ρήξη ΣΕ και Αλβανίας καθώς και στις εσωτερικές συγκρούσεις στην ηγεσία της Γιουγκοσλαβίας. Βαλντέν, Σωτήρης, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία, Γέννηση και εξέλιξη μιας κρίσης*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991, σελ. 49-53.

¹²¹ Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 54.

¹²² Επισημαίνεται ότι η δήλωση αυτή δε δημοσιεύεται στον Γιουγκοσλαβικό τύπο, ούτε του Βελιγραδίου, ούτε των Σκοπίων. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 49-50

¹²³ Αυτό αποδεικνύεται τόσο κατά τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης, που προέκυψε από τις εκλογές της 29-10-1961, στις οποίες ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής μεταξύ άλλων αναφέρθηκε στις άριστες σχέσεις της χώρας μας με την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία οι οποίες αποτελούν παράγοντα σταθερότητας στην περιοχή όσο και από την απάντηση του υπ. Εξωτερικών Αβέρωφ, στην τοποθέτηση του Γαρουφαλιά, ο οποίος αποσυνδέει τις δηλώσεις Γκρλίτσκο από τις δηλώσεις του κυβερνητικού εκπροσώπου Κunc, σημειώνοντας ότι δεν πρέπει να γίνονται δηλώσεις οι οποίες μπορούν να βλάψουν τις σχέσεις των δυο χωρών και να προκαλέσουν αστάθεια στην περιοχή αλλά να παρακολουθείται το θέμα με μεγάλη προσοχή, αφού βέβαια είχε επισημανθεί η γνωστή θέση της κυβέρνησης περί μη ύπαρξης μακεδονικής μειονότητας. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ.54-57.

¹²⁴ Η ελληνική πλευρά θεωρεί ότι δεν υπάρχει μακεδονική μειονότητα αντίθετα με τη γιουγκοσλαβική που θεωρεί, όχι μόνο, ότι υπάρχει αλλά και ότι η αναγνώριση αυτής της πραγματικότητας μπορεί να αποτελέσει έναν εποικοδομητικό παράγοντα, και όχι παράγοντα σύγκρουσης μεταξύ των δυο χωρών. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 58.

¹²⁵ Ως προς τα δημοσιεύματα του Ελληνικού τύπου βλ. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 51-53 και 59-62, και 66, ως προς την αντίδραση της ΕΚ βλ. σελ.55,59 μάλιστα το θέμα είναι στην επικαιρότητα και τον Ιανουάριο του 1962 όπου η αντιπολίτευση ζητά την κατάργηση της μεθοριακής συμφωνίας του 1959, τακτική που υποστηρίζεται και από τον φιλικό σε αυτή τύπο, Στο ίδιο, σελ.66-67, επίσης σχετικά με τη συζήτηση που έγινε στη Βουλή, με αφορμή πρόταση δυσπιστίας, για το θέμα των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων βλ. Στο ίδιο, σελ. 68-69, στην οποία ο Αβέρωφ υπεραμύνεται της πολιτικής της κυβέρνησης αποφεύγοντας να υιοθετήσει την άποψη περί στροφής της εξωτερικής πολιτικής της Γιουγκοσλαβίας, όμως, για πρώτη φορά, συναρτά το θέμα της μεθοριακής επικοινωνίας -την οποία χαρακτήρισε ως επί των συντηρικοτέρων- με την πορεία των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, βλ. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 68-69.

ο τύπος¹²⁶ και οι αξιωματούχοι επέδειξαν σχετική αυτοσυγκράτηση για πρώτη φορά διατυπώθηκε η «γνωστή τους θέση».¹²⁷

Στο πρώτο τρίμηνο του 1962 η αντιπολίτευση εξακολούθησε να προτάσσει το Μακεδονικό και να ζητά την κατάργηση της μεθοριακής συμφωνίας. Η κυβέρνηση, και κυρίως ο Αβέρωφ, υπεραμύνθηκε της συμφωνίας, παρά ταύτα κατέληξε να συρθεί, έστω και διστακτικά, στην αναστολή της.¹²⁸ Στα τέλη Ιανουαρίου 1962 η Ελλάδα έκλεισε τα σύνορα και απαγόρευσε στους Έλληνες κατόχους δελτίων ελεύθερης διέλευσης να ταξιδεύουν στο Μοναστήρι.¹²⁹ Την περίοδο Απρίλιος-Δεκέμβριος 1962 οι σχέσεις των δυο χωρών οξύνθηκαν.¹³⁰ Η ένταση στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις τερματίστηκε στις 2 Δεκεμβρίου 1962, μετά τη «Συμφωνία Κυρίων», μεταξύ Αβέρωφ και Πόποβιτς.¹³¹

Σε ευθυγράμμιση με το διεθνές κλίμα μετά το 1964 -προώθηση της πολιτικής χιτσιμάτος γεφυρών από την Ουάσινγκτον- οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις

¹²⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε, Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ.58, 61-64. Επίσης στη σελ. 64 υπάρχει αναφορά στο πώς παρουσιάστηκε η όξυνση των σχέσεων των δυο χωρών στο διεθνή τύπο.

¹²⁷“This statement created an uproar in Greece, not because it actually contained any new element in Yugoslav policy, but because it was felt that it was the first time in many years that an official spokesman of the central government in Belgrade had publicly taken such a categorical stand. The Greeks had been led to believe that was said in Yugoslavia about Greek Macedonia was merely the result of the agitation of a few irredentists at Skopje whose views were somehow tolerated for domestic reasons, but not fully espoused officially by the central Government.” Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, σελ. 219-220.

¹²⁸ Η διστακτικότητα φαίνεται α) από τη διασύνδεση της συμφωνίας με την εξέλιξη των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων β) από τη «μυστική» αναστολή της και γ) από τη δικαιολόγηση της αναστολής λόγω πρακτικών ζητημάτων σε συνδυασμό με τον προσωρινό της χαρακτήρα. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 80. Ως προς τη δήλωση του υπουργείου Εξωτερικών μετά τη δημοσίευση της αναστολής στον τύπο βλ. σελ. 78.

¹²⁹ Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, σελ. 220. Η είδηση αρχικά δημοσιοποιήθηκε στον Ελληνικό Βορρά στις 11-03-1962 και στις 13-3-1962 δημοσιεύεται στο Βήμα, αναφέροντας ότι η σχετική είδηση ούτε διαψεύδεται ούτε επιβεβαιώνεται. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 77.

¹³⁰ Το μακεδονικό κυριαρχεί, με περιοδικές δημόσιες εκρήξεις. Την άνοιξη εμπλέκεται προς στιγμήν στην ελληνο-γιουγκοσλαβική διαμάχη και η Βουλγαρία, ενώ και η αμερικανική διπλωματία δραστηριοποιείται σε μια προσπάθεια εξομάλυνσης της κρίσης ανάμεσα σε δυο φίλες χώρες, με τρόπο που δεν είναι αρεστός στην Αθήνα. Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 81.

¹³¹ Τον Ιανουάριο του 1965, ο Αβέρωφ, από το βήμα της Βουλής, βουλευτής πλέον της αξιωματικής αντιπολίτευσης αναφέρθηκε στη συμφωνία του Δεκεμβρίου λέγοντας «είναι μια συμφωνία, η οποία δεν έχει επίσημον κείμενον, δεν έχει ανταλλαγήν επισήμων εγγράφων. Επήλθε μία, ας μην την χαρακτηρίσω συμφωνία, μια ρητή συνεννόησις, μια “συμφωνία κυρίων”, καθ’ ην ουδείς εκ των δύο θα ενοχλήση τον άλλον επί του θέματος το οποίον είχε διαταράξει τας σχέσεις μας» Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ.99. και όπως αναφέρει ο Κωφός,[...] η άγνοια της κοινής γνώμης, με εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη, οφειλόταν σε σημαντικό βαθμό, στην κυβερνητική πολιτική «σιωπής» που είχε συνολογήσει το 1962 η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή με τη Γιουγκοσλαβία» στο Κωφός Ενάγγελος, «Ελληνικό κράτος και μακεδονικές ταυτότητες,(1950-2005), Α. Μακεδονικές ταυτότητες και κρατική πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1949-1974», στο: Στεφανίδης, Ιωάννης, Βλάσης, Βλασίδης, Ενάγγελος, Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο, Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Πατάκη, 2008, σελ. 360-379, εδώ σελ. 372.

αποκαταστάθηκαν και επιτεύχθηκε η υπογραφή δύο συμφωνιών, η μια αφορούσε την ανταλλαγή κτημάτων «πέραν των συνόρων» και η άλλη την αμοιβαία παραχώρηση αδειών διέλευσης σε φορτηγά. Η μεθοριακή επικοινωνία από ελληνικής πλευράς αποκαταστάθηκε δυο χρόνια αργότερα επί κυβερνήσεως Παπανδρέου!!¹³² Κατά την επίσκεψη Παπανδρέου στο Βελιγράδι,¹³³ το Φεβρουάριο του 1965, κατέστη δυνατή η στήριξη της Γιουγκοσλαβίας στο Κυπριακό. Παρότι τα αποτελέσματα της επίσκεψης, κρίθηκαν θετικά και από τις δύο πλευρές η ΕΡΕ ανέβασε τους τόνους. Στη συνέχεια οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις επηρεάστηκαν από τις πολιτικές εξελίξεις (ανατροπή της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου) μετέπειτα όμως εξελίχθηκαν ομαλά.

Η συμφωνία που υπογράφηκε στη Ζυρίχη (11 Φεβρουαρίου 1959) οδήγησε στη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους της Δημοκρατίας της Κύπρου.¹³⁴ Ο Καραμανλής, υπέρμαχος των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, συνέστησε στον Μακάριο¹³⁵ να ασκήσει τέτοιου τύπου πολιτική ώστε να δημιουργηθεί κλίμα εμπιστοσύνης και ασφάλειας στους Τούρκους και τους Τουρκο-κύπριους, και να ακολουθήσει την κατεύθυνση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δηλ. προσανατολισμό προς τη Δύση.¹³⁶ Οι εξελίξεις στο εσωτερικό της Ελλάδας, και οι επιλογές του Μακαρίου οδήγησαν στην αποσταθεροποίηση και συνεπώς στην

¹³² Και όπως αναφέρει ο Βαλντέν στο, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 119 «Και δεν μπορεί παρά να θαυμάσει κανείς τη δεξιοτεχνία του Γ. Παπανδρέου, καθώς και την εμπιστοσύνη του στην αμνηστία της κοινής γνώμης όταν ανακοίνωνε τη συμφωνία: «...Αποκαθίσταται η αμοιβαία διακίνηση των εκατέρωθεν των συνόρων πληθυσμών», έλεγε, «η οποία είχε διακοπή μονομερώς εις βάρος των Ελλήνων πολιτών υπό της προκατόχου ελληνικής κυβερνήσεως»

¹³³ Που διενεργήθηκε σε μια νέα διεθνή και εσωτερική συγκυρία, αναλυτικότερα, η κυβέρνηση βρισκόταν σε δύσκολη θέση αναφορικά με το κυπριακό είχε συγκρουστεί με την Ουάσινγκτον απορρίπτοντας το σχέδιο Acheson, ενώ λίγο νωρίτερα είχε σημειωθεί στροφή της σοβιετικής πολιτικής υπέρ της Τουρκίας Βαλντέν, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία*, σελ. 122

¹³⁴ Βάσει της συμφωνίας ο Πρόεδρος θα ήταν Ελληνο-κύπριος, ο αντιπρόεδρος Τουρκο-κύπριος θα είχαν πενταετή θητεία και θα εκλέγονταν αντιστοίχως από τις κοινότητες, ενώ θα είχαν και το δικαίωμα βέτο σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και εσωτερικής ασφάλειας. Προβλεπόταν παράλληλα η λειτουργία ενιαίας Βουλής Αντιπροσώπων και δύο κοινοτικές Βουλές, όπου σε περίπτωση σύγκρουσης αρμοδιοτήτων του θέματος θα επιλαμβανόταν το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 148.

¹³⁵ Οι συστάσεις έγιναν προκειμένου να δημιουργηθούν οι συνθήκες εμπέδωσης της Συμφωνίας και του ιδιόμορφου καθεστώτος που αυτή δημιούργησε.

¹³⁶ Βασική θέση του Καραμανλή ήταν ότι η υπεροχή των ελληνο-κυπρίων (ποιοτική και ποσοτική) προμήνυε την επικράτηση του ελληνικού στοιχείου και συνεπώς την αποδυνάμωση των όποιων «αδυναμιών» του ιδιόμορφου καθεστώτος ανεξαρτησίας που είχε συμφωνηθεί, άποψη όμως που από τα γεγονότα δε φαίνεται να διακατείχε την κυπριακή πλευρά. Ο Καραμανλής είχε την πεποίθηση ότι υιοθετώντας τις πολιτικές αυτές θα μπορούσε στο τέλος να υλοποιηθεί ο τελικός σκοπός που ήταν η ένωση. Διότι εφόσον θα είχε καλλιεργηθεί κλίμα εμπιστοσύνης και ασφάλειας τόσο μεταξύ των δύο κοινοτήτων όσο και στην Τουρκία και η εξωτερική πολιτική της Κύπρου θα συνδέονταν με αυτή της Ελλάδας θα ενδυναμώνονταν η διεθνής θέση της χώρας αλλά και θα δημιουργούνταν «διεθνώς η συνείδηση ότι η Κύπρος είναι Ελλάς» Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 152-156.

αποσύνθεση των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.¹³⁷ Μετά τις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964 και την ανάληψη της προεδρίας της κυβέρνησης από τον Γ. Παπανδρέου υιοθετήθηκε το δόγμα του «Εθνικού Κέντρου».¹³⁸ Η Ελλάδα συντάχθηκε με την άποψη της Λευκωσίας για την αναθεώρηση των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. «Ενώ όμως ο Μακάριος προσέβλεπε στην απαλλαγή από τις δουλείες, εσωτερικές και διεθνείς που αυτές συνεπαγόταν, ο Γ. Παπανδρέου επειγόταν να εξασφαλίσει, [...], την Ένωση έναντι ενός αυτονόητου, μικρού όμως ανταλλάγματος προς τη Τουρκία».¹³⁹ Η «δυσαρμονία» στις σχέσεις Αθήνας – Λευκωσίας διαγνώστηκε κατά την περίοδο διαπραγματεύσεων του Σχεδίου Άτσεσον¹⁴⁰ το οποίο απορρίφθηκε, από την ελληνική πλευρά κατόπιν πίεσης και του Μακαρίου.¹⁴¹ Η κυβέρνηση «των αποστατών» υιοθέτησε προσεκτικότερη πολιτική αναφορικά με το δόγμα του «Εθνικού Κέντρου»,

¹³⁷ Στην Ελλάδα έχουμε την απομάκρυνση του Καραμανλή τον Ιούνιο του 1963 ενώ ο Μακάριος στις 30 Νοεμβρίου 1963, επίδωσε στον αντιπρόεδρο Κιουτσούκ υπόμνημα 13 σημείων τα οποία έκρινε ότι έπρεπε να αναθεωρηθούν στο Σύνταγμα. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 155.

¹³⁸ Βάσει του οποίου θα έπρεπε να επιτευχθεί πλήρης επαφή, συνεργασία, συνεννόηση και εναρμόνιση απόψεων μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας για «συμπεφωνημένη συμφωνία». Περισσότερα για το δόγμα του Εθνικού Κέντρου βλέπε Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 317-318, και Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 157-158. Ενώ για μια προσέγγιση του δόγματος από τη σκοπιά της υψηλής στρατηγικής βλέπε Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 323-330.

¹³⁹ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 157-158. Αναλυτικότερα, τα μέσα που θα χρησιμοποιούσε η κάθε πλευρά για την επίτευξη του στόχου ήταν τα εξής: η ελληνική πλευρά θα επικαλούνταν το διεθνές δίκαιο, θα υπενθύμιζε τη σύμπτωση των συμφερόντων Ελλάδας και δυτικού κόσμου και θα επεσήμανε ότι η Ένωση με την Ελλάδα, η οποία ήταν σταθερά προσανατολισμένη στη δύση, θα εξουδετέρωνε τις πιθανότητες της προσέγγισης της ανεξάρτητης Κύπρου με ανταγωνιστικά ή αντίπαλα στρατόπεδα, από την άλλη η Κύπρος δηλ. ο Μακάριος, βλέποντας ότι η απαλλαγή του καθεστώτος ανεξαρτησίας από τις δουλείες του 1959 θα έδινε τη δυνατότητα μέσω της αρχής της αυτοδιάθεσης να επιτευχθεί η Ένωση, θα χρησιμοποιούσε τα «εργαλεία» του ΟΗΕ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 157-158.

¹⁴⁰ Κατά τις διαπραγματεύσεις ενώ η ελληνική πλευρά είχε διαβεβαιώσει τους Αμερικανούς ότι δε θα δημιουργούνταν ταραχές στην Κύπρο, η κυπριακή πλευρά από την πλευρά του Γρίβα, ο οποίος αποτελούσε έτερο παράγοντα στο νησί, ξεκινούσε επιχειρήσεις στην Τυλληρία. Το σχέδιο τυπικά είχε υπαχθεί στη διαμεσολαβητική διαδικασία του ΟΗΕ, έχοντας και τη ουσιαστική συνηγορία του ειδικού διαμεσολαβητή Τουομμόγια. Για το τι περιλάμβανε επιγραμματικά το Σχέδιο Άτσεσον και τις απόψεις επ' αυτού της ελληνικής και κυπριακής ηγεσίας βλέπε, Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 161-163. Ενώ για το πώς ειδώθηκε η απόρριψη του σχεδίου από αμερικανικής πλευράς και οδήγησε στην αλλαγή πολιτικής των ΗΠΑ βλ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 164.

¹⁴¹ Ως συνέπεια της κατάστασης αυτής ο Γ. Παπανδρέου τον Αύγουστο του 1964 απέστειλε εκ νέου επιστολή στον Μακάριο αναφέροντας εκ νέου τη δέσμευσή τους σε κοινή πολιτική και κυρίως στη μη ανάληψη δράσης από τη Λευκωσία αν δεν είχε γνώση αυτής αλλά και τη σύμφωνη γνώμη της Αθήνας. Μάλιστα επισημάνθηκε ότι σε περίπτωση συμφωνίας μεταξύ των δύο πλευρών θα αναπτύσσονταν ένα ενιαίο μέτωπο, αντίθετα σε περίπτωση διαφωνίας θα επιβάλλονταν η άποψη της Αθήνας διότι «είναι φορεύς της ευθύνης ολοκλήρου του Ελληνισμού. Εάν [...] η Κυπριακή ηγεσία εμμένει στη διαφωνία της, η διαφωνία τότε [...] θα ανακοινωθεί εις το Έθνος. Και έκαστος [...] θα αναλάβει τας ευθύνας τους και θα συναγάγη τας συνεπείας». Στην επιστολή αυτή ο Μακάριος απάντησε τον Φεβρουάριο του 1965 τονίζοντας ότι σε περίπτωση αποδοχής από ελληνικής πλευράς επίλυσης του Κυπριακού κατά τρόπο μη αποδεκτό από κυπριακής πλευράς θα διατηρούσε το δικαίωμα διαφωνίας. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σελ. 319-321.

πολιτική που υπονομευόταν από τις κακές σχέσεις που είχαν με τον Μακάριο. Τα επόμενα δυο χρόνια μέχρι την κατάλυση της δημοκρατίας «δεν έμελλαν να μεταβληθούν αισθητά οι εσωτερικές ενδοελληνικές ισορροπίες που προσδιόριζαν μετά το 1963, [...] τους χειρισμούς αναφορικά με το «εθνικό θέμα» από την άλλη ο Μακάριος πίστευε ότι «η de facto θα οδηγούσε και στην de jure, [...] επικράτηση των Ελληνο-κυπρίων [...] στους κόλπους μιας οριστικά ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας».¹⁴²

3.3 Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές Συμφωνίες του 1959 από τη θεωρία στην πράξη

Κατά το πρώτο έτος εφαρμογής των συμφωνιών το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στη βιομηχανική και τεχνική συνεργασία. Μεταξύ των δυο χωρών υπογράφηκε το Σεπτέμβριο του 1960 μια νέα μακροπρόθεσμη συμφωνία «Οικονομικής Συνεργασίας και Εμπορικών Ανταλλαγών», η οποία σχετικά με την οικονομική συνεργασία παρέπεμπε σε συνημμένο πρακτικό.¹⁴³

Αναφορικά με τη μεθοριακή επικοινωνία η συνεργασία κρίνεται ομαλή έως τα μέσα του 1961¹⁴⁴ όμως τον Ιανουάριο του 1962 αναστέλλεται μερικώς, κατά το μέρος της μετάβασης Ελλήνων στη Γιουγκοσλαβία, λόγω της ανακίνησης του Μακεδονικού.¹⁴⁵

¹⁴² Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 165.

¹⁴³ Στο “Πρακτικό” αποφασίζεται η ανάθεση σε γιουγκοσλαβικές επιχειρήσεις εκπόνησης μελετών για ένα μεγάλο σφαγείο (στη Λάρισα) και δυο μικρά (σε Ήπειρο και Πελοπόννησο) [...] ενός αρδευτικού φράγματος (στο Φασίδερι Αττικής), μιας ατμοηλεκτρικής μονάδας και δυο μονάδων diesel [...] περιλαμβάνει επίσης προτάσεις για συνεργασία ανάμεσα σε επιχειρήσεις σε royalties, στην αμοιβαία χρησιμοποίηση αργούντος δυναμικού σε ορισμένους βιομηχανικούς κλάδους. [...] στον τομέα των επενδύσεων η μόνη πρόοδος που σημειώθηκε ήταν η ανάθεση (τον Νοέμβριο 1961) της μελέτης για το μικρό σφαγείο των Ιωαννίνων, και η παράδοση στους γιουγκοσλάβους των τεχνικών δεδομένων για το φράγμα στο Φασίδερι, για μεγαλύτερη ανάλυση βλ. Βαλντέν, *Ανατολικές χώρες 1950-1967*, σελ. 214-215.

¹⁴⁴ Η επικοινωνία ξεκίνησε στις 10-02-1960. Μέχρι το τέλος του 1961 είχαν εκδοθεί 5650 άδειες, 3097 σε γιουγκοσλάβους και 2553 σε Έλληνες. Ο αριθμός των διαβάσεων από 24χιλ. το 1960 έφτασε τις 70 χιλ. το 1961. Αριθμός ο οποίος κρίνεται αμελητέος εμπρός στις ιταλο-γιουγκοσλαβικές και αυτρο-γιουγκοσλαβικές διαβάσεις. Σημειώνεται ότι η Ελλάδα απέρριψε πρόταση της Γιουγκοσλαβίας για σύναψη συμφωνίας για μεθοριακό εμπόριο, Βαλντέν, *Ανατολικές χώρες 1950-1967*, σελ. 215.

¹⁴⁵ Τα δημοσιεύματα στον τύπο (Ελληνικός Βορράς) ερμηνεύουν την ενέργεια αυτή ως αποτέλεσμα της φορτικής προπαγάνδας που ασκούσαν στους Έλληνες που μετέβαιναν στο Μοναστήρι. Βαλντέν, *Ανατολικές χώρες 1950-1967*, σελ. 329.

Το αίτημα της Γιουγκοσλαβίας για συμπλήρωση της συμφωνίας με συμφωνία μεθοριακού εμπορίου ουδέποτε έγινε δεκτό, παρά ταύτα, αυτή, ενθάρρυνε μονομερώς, τις συναλλαγές στη μεθοριακή ζώνη.¹⁴⁶ Βασικό στοιχείο και τμήμα της μεθοριακής επικοινωνίας αποτέλεσε και η συμφωνία ανταλλαγής κτημάτων που υπογράφηκε το Νοέμβριο του 1964.¹⁴⁷

Σχετικά με τη συμφωνία οδικών μεταφορών προβλήματα ανέκυψαν ως προς τον αριθμό αδειών ατελούς διέλευσης, που ζητούσε η Ελλάδα και αυτών που παραχωρούσε η Γιουγκοσλαβία, η οποία έθεσε τα αιτήματα της μεταφοράς εμπορευμάτων στην Ελεύθερη Γιουγκοσλαβική Ζώνη Λιμένος Θεσσαλονίκης (ΕΓΖΛΘ) και της εκτέλεσης έργων εκσυγχρονισμού της.¹⁴⁸ Προβλήματα δημιούργησε και η επιβολή ενός τέλους διατυπώσεων στα Γιουγκοσλαβικά οχήματα στα μέσα του 1965.¹⁴⁹ Τον Ιούνιο του 1963 υπογράφηκε συμφωνία επέκτασης, παλαιότερης συμφωνίας αεροπορικών μεταφορών, και λίγο πριν το πραξικόπημα, υπογράφηκε συμφωνία αμοιβαίας απαλλαγής, από φορολογική επιβάρυνση εισοδημάτων προερχόμενων από τη ναυτιλία και τις διεθνείς αεροπορικές μεταφορές.

Ως προς τη συμφωνία για την υδροοικονομία καμία πρόοδος δε συντελέστηκε. Παρότι, με απόφαση της μικτής επιτροπής, συστάθηκαν δύο υποεπιτροπές, η μια για τα προβλήματα της λίμνης Δοϊράνης και η άλλη για την αλιεία στις παραμεθόριες περιοχές, δεν υπήρξε περαιτέρω εξέλιξη και η μικτή επιτροπή συνήλθε ξανά το 1963.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Όπως λ.χ. με την εκχώρηση ειδικής ποσόστωσης συναλλάγματος κλήρινγκ σε επιχειρήσεις της μεθοριακής περιοχής. Υπήρχε στην Βίτολα επιχείρηση που πραγματοποίησε κατά το 1966 ανταλλαγές με την Ελλάδα ύψους 880χιλ δολ. Βαλντέν, *Ανατολικές χώρες 1950-1967*, σελ. 330.

¹⁴⁷ Η οποία προέβλεπε την ανταλλαγή 2.029 στρεμμάτων Γιουγκοσλαβικής ιδιοκτησίας στην ελληνική παραμεθόριο ζώνη, με 1.463 στρέμματα ελληνικής ιδιοκτησίας στην Γιουγκοσλαβική παραμεθόριο ζώνη. Η Ελλάδα επίσης κατέβαλε ένα ποσό 20.000 δολ. της υπέρ αυτής διαφοράς στην ανταλλαγή. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες 1950-1967* σελ. 330. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το πώς συνδέθηκε η ανταλλαγή κτημάτων με την κατάργηση της συμφωνίας βλέπε Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 331, υποσημείωση 98.

¹⁴⁸ Το αίτημα αυτό απορρίφθηκε το 1964 κατά την επίσκεψη Παπανδρέου στο Βελιγράδι αλλά δεν τέθηκε ξανά μετά το 1965. Το Νοέμβριο του 1964 κατόπιν συμφωνίας που υπογράφηκε παραχωρήθηκαν συνολικά 600 άδειες διέλευσης στην Ελλάδα, ενώ στη Γιουγκοσλαβία παραχωρήθηκαν 1250 άδειες για την επικοινωνία της χώρας με την ΕΓΖΛΘ Ο όγκος της Γιουγκοσλαβικής διαμετακόμισης, που έφτασε στο αποκορύφωμά του το 1963 με 502 χιλ. τόνους στη συνέχεια μειώνεται αισθητά (1964:432 χιλτ, 1965:374 χιλ.τ 1966:404 χιλ.τ), Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 327-328.

¹⁴⁹ Το γεγονός αυτό καταγγέλθηκε από το Βελιγράδι ως παραβίαση των συμφωνιών του 1961 και του 1964. Θεωρείται ότι το θέμα αυτό η Ελλάδα το χρησιμοποιούσε ως μέσο πίεσης προκειμένου να της παραχωρηθεί η ρήτρα του μάλλον ευνομούμενου κράτους. Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 328.

¹⁵⁰ Το θέμα με τη λίμνη της Δοϊράνης αφορούσε τη στάθμη της λίμνης και την ορθολογική διαχείριση των υδάτων της. Στη διωπουργική του 1965 οι αρχές που υιοθετήθηκαν αφορούσαν και τη λίμνη Δοϊράνης, οι αρχές αυτές μάλλον συνέφεραν την Γιουγκοσλαβική πλευρά, αφού η Ελλάδα έτεινε να αντλεί νερό για αρδευτικούς σκοπούς σε βάρος του Γιουγκοσλαβικού ενδιαφέροντος για αλιεία. Ως προς

Θέμα σχετιζόμενο με την υδροοικονομία ήταν και η κατανομή των υδάτων της λεκάνης του Αξιού,¹⁵¹ το οποίο συχνά έπαιρνε και πολιτικές διαστάσεις.

Αναφορικά με τη συμφωνία τουριστικής συνεργασία παρότι δεν παρουσιάστηκαν ιδιαίτερα προβλήματα δεν αναπτύχθηκε ιδιαίτερος. Οι Γιουγκοσλάβοι επιζητούσαν την απλοποίηση των διαδικασιών και την καθιέρωση λεωφορειακών γραμμών, ενώ οι έλληνες δεν επιθυμούσαν την συνεργασία τόσο για οικονομικούς όσο και για πολιτικούς λόγους.¹⁵²

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι ακόμη και μετά τη «Συμφωνία Κυρίων»,¹⁵³ και την αναθέρμανση των σχέσεων την περίοδο 1964-1965, παρέμεινε η διστακτικότητα της ελληνικής πλευράς ως προς την ουσιαστική ανάπτυξη οικονομικών και εμπορικών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία, που σχετίζεται κυρίως με πολιτικούς παράγοντες και την εξωτερική πολιτική της χώρας –με κύριο ζήτημα το Μακεδονικό.

το θέμα της αλιείας είχε καθορισθεί μια υποεπιτροπή το 1960 η οποία κατέληξε σε μια συμφωνία πάνω στα επίμαχα θέματα. Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 326 (και όπως αναφέρεται στην υποσημείωση 74 το περιεχόμενο του πρακτικού δεν είναι γνωστό).

¹⁵¹ Εκτός από τα προαναφερθέντα θέματα αποφασίστηκε η λήψη μέτρων για τη διευθέτηση των χειμάρρων της παραμεθόριας ζώνης, όμως διαπιστώθηκαν σημαντικές διαφορές μεταξύ των δυο πλευρών για το ζήτημα της κατανομής των υδάτων της λεκάνης του Αξιού, καθώς οι γιουγκοσλάβοι πίστευαν ότι τα αρδευτικά έργα της ελληνικής πλευράς υπερεκτιμούσαν την ελάχιστη ροή του ποταμού και δεν είχαν λάβει υπόψη και τα έργα που λάμβαναν χώρα στη δική τους πλευρά. Η δυσλειτουργία φάνηκε περισσότερο όταν η ελληνική πλευρά αρνήθηκε τη σύσταση μικτής υποεπιτροπής για την εξέταση του ζητήματος αλλά δέχτηκε μόνο την ανταλλαγή στοιχείων. Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 216. Μάλιστα στην 3^η Σύνοδο της μικτής επιτροπής διαπιστώνεται ότι οι διαφορές στα στοιχεία που είχαν ανταλλαγή «δυσχεραίνουν την εξαγωγή τελικού συμπεράσματος» Βαλντέν, *Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, σελ. 325.

¹⁵² Ο τουρισμός αναφέρεται σε όλους τις συνόδους κορυφής της περιόδου 1964-1966 και καταλαμβάνει σημαντικό μέρος της διπλωματικής του 1965.[...] Τα θέματα που τίγονται στον τομέα αυτό είναι η από κοινού τουριστική διαφήμιση σε τρίτες αγορές, η στενότερη συνεργασία της τουριστικής βιομηχανίας των δύο χωρών, η βελτίωση των συγκοινωνιών ανάμεσα στις δύο χώρες και η απλοποίηση των διαδικασιών στη μεθόριο. Στο ίδιο, σελ. 329. Σημειώνεται ότι το Μάιο του 1966 ικανοποιήθηκε ένα από τα έξι αιτήματα των γιουγκοσλάβων για λεωφορειακή διασύνδεση των δύο χωρών, και συγκεκριμένα η γραμμή Αθήνα-Βελιγράδι η λειτουργία της οποίας ξεκίνησε στις 15-7-1966. Βαλντέν, *Ανατολικές χώρες*, σελ. 328.

¹⁵³ Τον Ιανουάριο του 1965, ο Αβέρωφ, από το βήμα της Βουλής, βουλευτής πλέον της αξιωματικής αντιπολίτευσης αναφέρθηκε στη συμφωνία του Δεκεμβρίου λέγοντας «είναι μια συμφωνία, η οποία δεν έχει επίσημον κείμενον, δεν έχει ανταλλαγήν επισήμων εγγράφων. Επήλθε μία, ας μην την χαρακτηρίσω συμφωνία, μια ρητή συνεννόησις, μια “συμφωνία κυρίων”, καθ’ ην ουδείς εκ των δύο θα ενοχλήση τον άλλον επί του θέματος το οποίον είχε διαταράξει τας σχέσεις μας» Βαλντέν Σωτήρης, *Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία, Γέννηση και εξέλιξη μιας κρίσης*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991, σελ.99. ή όπως αναφέρει ο Κωφός[...] η άγνοια της κοινής γνώμης, με εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη, οφειλόταν σε σημαντικό βαθμό, στην κυβερνητική πολιτική «σιωπής» που είχε συνομολογήσει το 1962 η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή με τη Γιουγκοσλαβία», Κωφός, Ευάγγελος, «Ελληνικό κράτος και μακεδονικές ταυτότητες, (1950-2005), Α. Μακεδονικές ταυτότητες και κρατική πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1949-1974», στο: *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο, Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Στεφανίδης, Ιωάννης, Βλάσης, Βλασίδης, Ευάγγελος, Κωφός (επιμ.) Πατάκη, Αθήνα, 2008, σελ. 360-379, εδώ σελ. 372.

3.4 Ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στην περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών

Η κρίση στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις εκδηλώθηκε αμέσως μετά το πραξικόπημα. Η συμφωνία μεθοριακής επικοινωνίας ανεστάλη στις 22 Απριλίου ενώ καταγγέλθηκε οριστικά στις 13 Μαΐου 1967.¹⁵⁴ Συνολικότερα οι οικονομικές σχέσεις το 1967 διατηρήθηκαν με διακυμάνσεις ανά τομέα.¹⁵⁵

Την περίοδο 1968-1969 οι σχέσεις των δύο χωρών αποτέλεσαν συνάρτηση των εξελίξεων στην Κεντρική Ευρώπη (επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία), με συνέπεια η Γιουγκοσλαβία να στραφεί προς τη Δύση άρα εμμέσως προς την Ελλάδα.¹⁵⁶ Όταν αποσοβήθηκε ο κίνδυνος στρατιωτικής επέμβασης ανακινήθηκε εκ νέου το Μακεδονικό ζήτημα, λόγω και της πίεσης που ασκούνταν από τη Βουλγαρία και τα Σκόπια,¹⁵⁷ και διαπιστώθηκε η σύμπτωση πολιτικής μεταξύ Βελιγραδίου και Σκοπίων. Ειδικότερα, το 1968 η αναθέρμανση των σχέσεων επιτεύχθηκε μέσω του ζητήματος των νερών του Αξιού, ενώ την ίδια περίοδο διεξήχθησαν στο Βελιγράδι οι ετήσιες εμπορικές διαπραγματεύσεις.¹⁵⁸ Σταθερά, και το 1969, οι σχέσεις των δυο χωρών

¹⁵⁴ Η αναστολή της εφαρμογής ανακοινώνεται στον γιουγκοσλάβο πρέσβη Javorski τέσσερις μέρες αργότερα. Η καταγγελία της σύμβασης έγινε με ρηματική διακοίνωση που επιδόθηκε στις γιουγκοσλαβικές αρχές σε Αθήνα και Βελιγράδι και ακολουθήθηκε από την πρόταση ότι μπορεί να συμφωνηθεί νέα προσαρμοσμένη στα «σημερινά δεδομένα» Περισσότερες πληροφορίες για την προετοιμασία της καταγγελίας, της δικαιολόγησης της ενέργειας στις αρχές της Γιουγκοσλαβίας και πως παρουσιάστηκε στον ελληνικό τύπο βλέπε: Βαλντέν Σωτήρης, *Παράταιροι Εταίροι, Ελληνική Δικτατορία, Κομμουνιστικά Καθεστώτα και Βαλκάνια 1967-1974*, Πόλις, Αθήνα, 2009, σελ. 362-365. ενώ ως προς την αντίδραση του Βελιγραδίου βλέπε, Στο ίδιο, σελ. 365-366.

¹⁵⁵ Για παράδειγμα στο εμπόριο παρατηρείται μια αύξηση κατά 26%, το κλήριγκ συνεχίζει, να είναι παθητικό, ενώ επιπτώσεις παρατηρούνται στον τουρισμό, στην οικονομία των παραμεθορίων περιοχών και στο διαμετακομιστικό εμπόριο στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, που μειώνεται κατά 34%.

¹⁵⁶ Μάλιστα σε συνέντευξη τύπου του Τίτο στις 29-11-1968 εκφράστηκε θετικά για τις σχέσεις της χώρας του με την Ελλάδα ειδικότερα « Όσον αφορά την Ελλάδα, οι σχέσεις μας υπήρξαν καλές μέχρις ότου ο στρατός ανέλαβε εις χείρας του το πηδάλιο του κράτους. Μας εφάνη ότι οι σχέσεις αυτές μετά ταύτα ολίγον τι συνεσκοτίστηκαν, αλλά βαθμηδόν και εις την Ελλάδα εγένετο αντιληπτόν ότι δεν υπάρχει λόγος όπως οι σχέσεις με την Γιουγκοσλαβίαν χειροτερεύσουν, ούτως ώστε νυν οι σχέσεις μας είναι κανονικά.» Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 387-388.

¹⁵⁷ Το θέμα ξεκίνησε από τις δηλώσεις του Σλαβομακεδόνα βουλευτή, καταγόμενου από την ελληνική Μακεδονία Naum Rejon, στις 26-11-1969, στο Ομοσπονδιακό κοινοβούλιο, όπου αναφέρθηκε στην κακομεταχείριση των μακεδόνων στην Μακεδονία του Αιγαίου, και ζήτησε να τεθεί το θέμα «ανοικτά» στην Ελλάδα. Για την αντίδραση της κυβέρνησης αλλά και του τύπου βλέπε Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 403-405. Από ελληνικής πλευράς το μακεδονικό ανακινείται εκ νέου από τη δημοσίευση του βιβλίου του Παπακωνσταντίνου Θεοφύλακτου «Πολιτική Αγωγή», τον Απρίλιο του 1974, όπου αναπαράγει την πάγια ελληνική θέση περί ανυπαρξίας μακεδονικού έθνους και γλώσσας και αναφέρει ότι η από καιρό σε καιρό ανακίνηση του θέματος από τους Γιουγκοσλάβους επιβάλλει την επαγρύπνηση του έθνους. Σημειώνεται ότι το βιβλίο αυτό θεωρήθηκε το ιδεολογικό πιστεύω της χούντας και διαδόθηκε με προσωπική σύσταση του Παπαδόπουλου. Για τις αντιδράσεις από πλευράς γιουγκοσλαβικού τύπου βλέπε, Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 409.

¹⁵⁸ Στις αρχές Δεκεμβρίου 1968, συνήλθε με πρωτοβουλία της Ελλάδας στην Αθήνα, για πρώτη φορά από το 1964 η μεικτή επιτροπή υδροοικονομίας, όπου η Ελλάδα πρότεινε την καθολική αξιοποίηση της

επιηρεάστηκαν από το Μακεδονικό ζήτημα.¹⁵⁹ Οι οικονομικές σχέσεις¹⁶⁰ αναπτύχθηκαν ομαλά, μετά από μια κάμψη στο εμπόριο το 1968 (-17%) το 1969 παρατηρήθηκε αύξηση (+71%). Οι εξαγωγές το 1968 αυξήθηκαν (+40%) αλλά το 1969 έπεσαν στα ποσοστά του 1967¹⁶¹ το ίδιο έτος στο διμερή λογαριασμό κλήρινγκ συσσωρεύτηκε μεγάλο ενεργητικό.

Τη διετία 1970-1971 οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις αναθερμάνθηκαν¹⁶² και το 1971 πραγματοποιήθηκε ανταλλαγή επισκέψεων των υπουργών Εξωτερικών. Κατά την επίσκεψη Τερανάς,¹⁶³ η πρώτη μετά το πραξικόπημα, συμφωνήθηκε το Μακεδονικό

λεκάνης του Αξιού και πρότεινε τη διεθνή χρηματοδότηση της σχετικής μελέτης από οργανισμό όπως ο ΟΗΕ. Ως προς τις εμπορικές συναλλαγές αυτές, παραμένουν περίπου στάσιμες ενώ υπογράφεται και κτηνιατρική σύμβαση μεταξύ των δύο χωρών. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 388.

¹⁵⁹ Οι γιουγκοσλάβοι θέτουν το θέμα του μακεδονικού λόγω της πίεσης που ασκείται τόσο από τη Βουλγαρία αλλά και λόγω της πίεσης των Σκοπίων στο Βελιγράδι προκειμένου η αναθέρμανση των σχέσεων να μη γίνει εις βάρος του. Αναδεικνύουν τα θέματα του αναγκαστικού εκπατρισμού των σλαβόφωνων καθώς και της ασκούμενης πολιτικής αφομοίωσης τους αλλά και της καταπίεσης που υφίσταται ο μειονοτικός πληθυσμός. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 391-392. Φυσικά η ελληνική πλευρά διατηρούσε την πάγια θέση της ότι το θέμα είναι ανύπαρκτο και ότι ουδέποτε απαγορεύθηκε «χρήσιν γλώσσης ή ιδιώματος τινός». Όπως αναφέρεται Στο ίδιο σελ. 394-395, από το βιβλίο του *Τάσου Κωστόπουλου*, *Η απαγορευμένη γλώσσα* που αντλεί στοιχεία και από αρχειακό υλικό του υπ.εξ., τα μέτρα που υιοθετήθηκαν από τη χούντα αφορούσαν στην επέκταση των «ειδικών προγραμμάτων» που είχαν υιοθετηθεί για τις παραμεθόριες περιοχές αν και περιλάμβαναν και θετικές ενέργειες όπως η οικονομική ανάπτυξη των περιοχών και ο εξορθολογισμός του φακελώματος των σλαβόφωνων, ως κεντρικό τους στόχο είχαν το ξερίζωμα της διγλωσσίας μέσω ενεργειών όπως η μαζική αλλαγή των σλαβικών τοπωνυμίων, η ανάπτυξη των νηπιοτροφείων και η χρηματοδότηση της δράσης ποικίλων «εθνικών οργανώσεων» στην περιοχή, ενώ αναφέρονται και δύο «γεγονότα» που αποδεικνύουν την ασκούμενη πολιτική α) η υπηρεσιακή εισήγηση που έγινε τον 6/1971 στο υπ.εξ με σκοπό να περιορισθεί το γλωσσικό ιδίωμα στο ελάχιστο κατά τα επόμενα πέντε έτη, β) μέσω της απαγόρευσης της ομιλίας του γλωσσικού ιδιώματος παντού, διαμέσου όμως προφορικών συστάσεων, και τέλος ο μητροπολίτης Φλώρινας Καντιώτης, που διορίστηκε τον 7/1967 γκρέμισε σχεδόν όλες τις σλαβικές εκκλησίες του νομού ακόμη και τον μητροπολιτικό ναό της Φλώρινας, ενώ κατέστρεψε και επικάλυψε μεγάλο αριθμό εικόνων που φέραν κυριλλικούς χαρακτήρες.

¹⁶⁰ Στις λοιπές οικονομικές σχέσεις το 1968 μειώνεται η τουριστική κίνηση (17 χιλ.) αλλά το 1969 σημειώνεται σημαντική ανάκαμψη (29 χιλ.). Η κίνηση μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης σημειώνει σημαντική αύξηση το 1968 520 χιλ. τόνους έναντι 270χιλ. τόνων το 1967 ενώ το 1969 ανέρχεται σε 475 χιλ., αυτή η αύξηση αφορούσε στη διακίνηση μεγάλων ποσοτήτων πετρελαίου μέσω του λιμανιού αντίθετα με την κίνηση στην ΕΖΛΘ όπου παραμένει χαμηλή. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 402.

¹⁶¹ Η αύξηση των εξαγωγών οφείλεται στην εξαγωγή χαλυβουργικών προϊόντων. Συγκεκριμένα εξάγονται χαλυβδόφυλλα της εταιρίας T.Pappas «Hellenic Steel» πού από το έτος αυτό καθίστανται το σημαντικότερο εξαγωγίμο προϊόν προς τη Γιουγκοσλαβία και μεταβάλλουν τη μέχρι τότε κυρίαρχη αγροτική σύνθεση των εξαγωγών. Άλλα εξαγόμενα προϊόντα είναι το βαμβάκι, η σταφίδα, τα ακατέργαστα δέρματα, τα εσπεριδοειδή και τα κλωστοϋφαντουργικά. Η αύξηση των εισαγωγών οφείλεται στην εισαγωγή πλοίων, άλλα εισαγόμενα προϊόντα είναι η ξυλεία, τα κρέατα και τα ζώντα ζώα. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 400-401.

¹⁶² Οι σχέσεις αναπτύχθηκαν σε μικρότερο βαθμό από ότι με τις λοιπές ανατολικές χώρες στις οποίες στράφηκε η κυβέρνηση μετά την αποπομπή της από το Συμβούλιο της Ευρώπης.

¹⁶³ Ο Τερανάς έκανε μια στάση στην Ελλάδα καθώς επέστρεφε από το ταξίδι του στην Κίνα, κατά την επίσκεψη Τερανάς έγινε αναφορά στο μακεδονικό και επαναλήφθηκαν οι γνωστές και πάγιες θέσεις της χώρας αυτό όμως που αξίζει να σημειωθεί είναι η επισήμανση από τον υπουργό ότι το “θέμα” μπορεί να τεθεί σε «δεύτερη και τρίτη μοίρα» άποψη που απηχούσε και τη θέση της μακεδονικής κυβέρνησης. Από ελληνικής πλευράς ο υπουργός αντέταξε τα περί απολύτου εθνικής ομοιογένειας του ελληνικού πληθυσμού [...] και ότι ο σεβασμός της αρχής της μη επέμβασης στα εσωτερικά δε συμβιβάζεται με αμφισβητήσεις του εθνικού αισθήματος μέρους του ελληνικού πληθυσμού. Στην Ελλάδα το θέμα

«να τεθεί στο ψυγείο», λόγω της νέας έντασης στις σχέσεις Βελιγραδίου Μόσχας και της προσέγγισης με την Ουάσινγκτον. Η ανταπόδοση της επίσκεψης του έλληνα Υπουργού Ξανθόπουλου-Παλαμά το Σεπτέμβριο του 1971 αποτέλεσε την «καλύτερη» στιγμή των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων κατά την περίοδο της επταετίας.

Την περίοδο 1970-1971 παρατηρήθηκε μια μικρή αύξηση των εξαγωγών (+9%) και των εισαγωγών, και το κλήρινγκ έγινε έντονα παθητικό. Διαπιστώνεται σημαντική αύξηση της τουριστικής κίνησης από πλευράς Γιουγκοσλαβίας, διπλασιασμός των διακινούμενων προϊόντων μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης,¹⁶⁴ αλλά αδιέξοδο σε επίπεδο μορφωτικής συνεργασίας.¹⁶⁵

Τέλος, την περίοδο 1972-1974 οι σχέσεις των δύο χωρών χαρακτηρίζονται ως ιδιαίτερα ψυχρές, τα γεγονότα που συνέβαλαν σε αυτό ήταν η αναγγελία των νέων αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα, και η εμπλοκή της χούντας στην προσπάθεια ανατροπής του Μακαρίου. Τον Ιανουάριο του 1972 συνεδρίασε η ελληνο-γιουγκοσλαβική επιτροπή η οποία ασχολήθηκε με σειρά θεμάτων¹⁶⁶ ενώ το 1973 οξύνθηκε το Μακεδονικό ζήτημα με αφορμή τη συνέντευξη τύπου του Άννινου Καβαλιεράτου, αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών,¹⁶⁷ ο οποίος έθεσε θέμα περί του «τεχνητού έθνους» της ΣΔ της Μακεδονίας.¹⁶⁸

αποσιωπήθηκε τελείως από το στρατιωτικό καθεστώς, ο ίδιος ο Παλαμάς υποβάθμισε το θέμα απευθυνόμενος στον Παπαδόπουλο, ενώ ίδια αντιμετώπιση είχαμε και από πλευράς του τύπου. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 415-418.

¹⁶⁴ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τις οικονομικές σχέσεις την περίοδο αυτή βλέπε Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 424-425.

¹⁶⁵ Διότι η Αθήνα δε δέχεται οποιαδήποτε συνεργασία με τη ΣΔ Μακεδονίας και τα ιδρύματα αυτής κάτι που αποκλείει το Βελιγράδι επικαλούμενο το νέο Σύνταγμα. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ.425.

¹⁶⁶ Συμφωνήθηκε η σύσταση δυο υποεπιτροπών αναφορικά με την βιομηχανική και αγροτική συνεργασία, τέθηκε το θέμα των εγκαταλελειμμένων περιουσιών εκατέρωθεν των συνόρων (για το οποίο εκκρεμούσε συμφωνία από το 1964) ενώ απορρίφθηκε εκ νέου από ελληνικής πλευράς το ζήτημα της επανάληψης της μεθοριακής επικοινωνίας και του πετρελαιαγωγού. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 427.

¹⁶⁷ Αιτία της συνέντευξης Καβαλιεράτου ήταν τα αιτήματα που έθεσε η Γιουγκοσλαβία: η σύνταξη της αλληλογραφίας μεταξύ των υποεπιτροπών της μεθοριακής επιτροπής στα ελληνικά και τα μακεδονικά, και η μετάφραση των κειμένων που παρήγαγε ο UNDP, αναφορικά με την αξιοποίηση του Αξιού, από τα αγγλικά στα ελληνικά και μακεδονικά, αιτήματα που όξυναν περαιτέρω τις σχέσεις. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 431.

¹⁶⁸ Σύμφωνα με τη συνέντευξη, οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία δεν αναπτύσσονται με τους ρυθμούς που επιθυμεί η Ελλάδα λόγω «ορισμένων τεχνητών εμποδίων παρεμβαλλομένων από της άλλης πλευράς, και εξ αιτίας της στάσης ωρισμένων επαρχιακών στοιχείων». Η αναφορά στα επαρχιακά στοιχεία προκάλεσε την ερώτηση του ανταποκριτή της Nova Makedonija στην οποία ο Καβαλιεράτος απάντησε «[...] είναι ότι δημιουργείται μία τεχνητή εθνότης, περί της οποίας π.χ. προ 50 ετών ουδείς λόγος εγένετο.» Περισσότερα για τη διάρρηξη των σχέσεων και την αντίδραση της Γιουγκοσλαβίας βλέπε Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 429-430.

Την περίοδο αυτή το ελληνο-γιουγκοσλαβικό εμπόριο αναπτύχθηκε σημαντικά ιδίως στον τομέα των εξαγωγών, το 1973 το κλήρινγκ παρέμεινε αυξανόμενα παθητικό, ενώ το 1974 άρχισε να μειώνεται ώσπου τον Ιούλιο του 1974 εξαλείφθηκε πλήρως λόγω της απαγόρευσης εισαγωγής κρεάτων και ζωντανών ζώων. Το διαμετακομιστικό εμπόριο, μέσω της ΕΖΛΘ, την περίοδο 1972-1974 παρουσίασε σημαντική αύξηση που οφειλόταν στα υγρά καύσιμα. Ο σημαντικότερος τομέας στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές οικονομικές σχέσεις ήταν ο τουριστικός ο οποίος παρουσίασε θεαματική άνοδο λόγω της αύξησης των γιουγκοσλάβων επισκεπτών.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τις οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών βλέπε, Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, σελ. 440-441.

Κεφάλαιο 4^ο

Τέλος εποχής: Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία μετά τη δικτατορία στην Ελλάδα και εν όψει της έκλειψης του Τίτο στη Γιουγκοσλαβία

4.1 Η ΕΟΚ ως παράγοντας μετασχηματισμού απέναντι στη Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία

Η αίτηση ένταξης στην ευρωπαϊκή οικογένεια, υποβλήθηκε στις 12 Ιουνίου 1975, ήταν συνάρτηση των συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί στη χώρα¹⁷⁰ και συνιστούσε τη «λύση» για την εδραίωση της δημοκρατίας και τη διατήρηση του προσανατολισμού της χώρας. Αυτή αποτέλεσε τη συνέχιση μιας πολιτικής που είχε ξεκινήσει τον Ιούλιο του 1961 και ανακόπηκε λόγω της δικτατορίας.¹⁷¹ Παρότι η θέση της Επιτροπής στο

¹⁷⁰ Μετά την εισβολή στην Κύπρο, την πτώση της χούντας, και την επιστροφή του Καραμανλή η κατάσταση στη χώρα ήταν έκρυθμη το αντιαμερικανικό αίσθημα γιγαντώνονταν. Η πολιτική πίεση που ασκούνταν στην κυβέρνηση ήταν τεράστια αποφάσεις έπρεπε να παρθούν άμεσα, η διαπίστωση, από πλευράς Καραμανλή, της αδυναμίας των ενόπλων δυνάμεων να κηρύξουν τον πόλεμο στην Τουρκία, έκανε επιτακτική την ανάγκη ανάληψης δράσης. Η λύση που υιοθετήθηκε ήταν η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ ενώ τέθηκε και το θέμα της επαναδιαπραγμάτευσης για την παραμονή των αμερικανικών βάσεων. Η επιλογή αυτή φυσικά δεν αναιρούσε τον προσανατολισμό της χώρας προς τη Δύση, όμως η άνοδος της αριστεράς δημιουργούσε «τριγμούς» και «κινδύνευε» το δόγμα της μέχρι τότε ακολουθούμενης εξωτερικής πολιτικής του «ανήκομεν εις την Δύσιν». Σημειώνεται ότι η ΕΟΚ κατά τη διάρκεια της χούντας είχε επιβάλλει κυρώσεις στο καθεστώς και είχε συντελέσει στην «αποχώρηση» της Ελλάδας από το Συμβούλιο Ασφαλείας σε αντίθεση με την αμερικανική στάση που θεωρούνταν στάση αδιαφορίας ακόμη και ανοχής, απέναντι στο καθεστώς των συνταγματαρχών. Καραμούζη, Ειρήνη, «Η μοναδική εναλλακτική; Η ΕΟΚ η Ελλάδα και η κρίση στη νότια Ευρώπη τη δεκαετία του 1970» στο: Rajak, Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης,(επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019,σελ. 330-352, εδώ σελ. 338-339 και [...] η αίσθηση της στρατιωτικής ήττας και της προδοσίας από τους νατοϊκούς συμμάχους, ιδιαίτερα των ΗΠΑ, τόσο στο Κυπριακό, όσο και λόγω της πολιτικής «χάριτος» που ασκούσαν έναντι της στρατιωτικής δικτατορίας, είχαν επιφέρει κίρια πλήγματα στη βασική μεταπολεμική ταύτιση της χώρας με τη Δύση. Υπό τις νέες συνθήκες, οι ζωτικές διεθνείς επιδιώξεις της Ελλάδας μετά το 1974 δύσκολα συμβιβάζονταν με την απλή επάνοδο στην παραδοσιακή προδικτατορική κοίτη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο: Η ευρωπαϊκή τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο: Αρβανιτόπουλος, Κωνσταντίνος και Μαριλένα, Κοπά (επιμ.), *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα, Λιβάνης, 2005,σελ. 99-121, εδώ σελ. 102.

¹⁷¹ Οι λόγοι για τους οποίους η χώρα θέλησε να ενταχθεί πλήρως στην Κοινότητα μπορούν να συνοψισθούν στους εξής: α) θεώρησε την Κοινότητα ως το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να εδραιώσει το δημοκρατικό πολιτικό της σύστημα και τους δημοκρατικούς θεσμούς β) επεδίωκε την ενίσχυση της ανεξαρτησίας και της θέσης της στο περιφερειακό και διεθνές σύστημα, με την ανάπτυξη των σχέσεών της και με άλλους διεθνείς δρώντες πέραν των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής γ) θεώρησε την ένταξη στην Κοινότητα ως ισχυρό παράγοντα που θα συνέβαλε στην ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας και δ/επιθυμούσε, ως ευρωπαϊκή χώρα, να είναι «παρούσα» και να επηρεάζει τις διεργασίες για την ευρωπαϊκή ενοποίηση και το πρότυπο της

ελληνικό αίτημα ήταν καταρχάς θετική περιλάμβανε και ασαφείς επιφυλάξεις¹⁷² γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Καραμανλή.¹⁷³ Το κύριο επιχείρημα που προέταξε η Ελλάδα προκειμένου να μην υπάρξει προενταξιακή διαδικασία, δηλ. ως υποκατάστατο της πραγματικής σύγκλισης, ήταν το «θαύμα της Μεταπολίτευσης».¹⁷⁴

Η ένταξη στην ΕΟΚ αποτελούσε παράγοντα εγγύησης της εξωτερικής ασφάλειας και κοινωνικής ομαλότητας, εφόσον οι σχέσεις της χώρας με τον παραδοσιακό της σύμμαχο, τις ΗΠΑ, είχαν διαρραγεί, λόγω του Κυπριακού και τη στάσης τους έναντι της χούντας. Η συμμετοχή, σε μια κοινότητα με εδραιωμένους θεσμούς αποτελούσε το μέσο για την εμπέδωση της δημοκρατίας τον εξευρωπαϊσμό της χώρας την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Παράλληλα η ένταξη θα συνέβαλλε, στην ανάπτυξη του αισθήματος ταυτότητας με τους λοιπούς ευρωπαϊκούς λαούς, με τους οποίους θα μετείχε ισότιμα στην διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης –ιδέα στην οποία ο Καραμανλής είχε βαθιά πίστη- και στην έξοδο της χώρας από τον απομονωτισμό. Πέραν και πάνω από όλα η ένταξη στις Κοινότητες θα «επιβεβαίωνε» τον δυτικό προσανατολισμό της χώρας¹⁷⁵ μειώνοντας ταυτόχρονα και την εξάρτηση από τις ΗΠΑ.

Ευρώπη. <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html> πρόσβαση στις 12-08-2020.

¹⁷² Αναφορικά με την θέση της Επιτροπής βλ.: Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, Εστία, Αθήνα, 2008, σελ.261 και Καραμούζη, «Η μοναδική εναλλακτική»; σελ. 335-336.

¹⁷³ « η Ελλάδα δεν θα δεχόταν την ένταξη στην ΕΟΚ «εάν επρόκειτο να γίνει κατά τρόπο που να θίγει την αξιοπρέπεια του έθνους» και θα επισημάνει την απόκλιση της γνωμοδότησης από την εκπεφρασμένη πολιτική βούληση των κυβερνήσεων των κρατών-μελών». Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 261.

¹⁷⁴ Αναγνωρίστηκε το ΚΚΕ το Σεπτέμβριο του 1974, διεξήχθησαν κατά τρόπο άγιο οι πρώτες μεταδικτατορικές βουλευτικές εκλογές το Νοέμβριο του 1974, ρυθμίστηκε το ακανθώδες πολιτειακό ζήτημα με το πλέον αδιάβλητο στη νεοελληνική ιστορία δημοψήφισμα του Δεκεμβρίου 1974, καταρτίστηκε και ψηφίστηκε τον Ιούνιο του 1975 το νέο δημοκρατικό Σύνταγμα, εδιώχθησαν οι πρωταίτιοι του απριλιανού καθεστώτος και προχώρησε σταδιακά η αποχουνοποίηση του στρατού και των δημοσίων οργανισμών. Μπότσιο, «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο», σελ. 104.

¹⁷⁵ Ο Καραμανλής απέστειλε ταυτόσημη επιστολή στον πρόεδρο της Γαλλίας, τους πρωθυπουργούς των άλλων 8 κρατών-μελών και τον πρόεδρο της Επιτροπής όπου μεταξύ άλλων επισήμανε «Αγωνίζομαι κύριε πρόεδρε, επί 20 χρόνια, για να συνδέσω οργανικά την Ελλάδα με την δημοκρατική Ευρώπη. Ο ελληνικός λαός πίστευε στην πολιτική μου αυτή και έχει ήδη στη συνείδησή του ταυτίσει την τύχη του πολιτικά, οικονομικά και αμυντικά με την Ευρώπη. Αν του δημιουργηθεί η εντύπωση ότι γίνεται αντικείμενο αδικού μεταχειρίσεως, θα δοκιμάσει ασφαλώς απογοήτευση και θα χάσει την εμπιστοσύνη του προς την Ευρώπη. Και αυτό μπορεί να επηρεάσει επικίνδυνα τις εξελίξεις στη χώρα μου, ενισχύοντας το πνεύμα το αντιδυτικό». Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (επιμ.), *Καραμανλής Κωνσταντίνος, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος 10^{ος}*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σελ. 407. Άλλωστε η ειδική μεταχείριση που έλαβε η χώρα αναφορικά με το αίτημα ένταξης ήταν συνάρτηση του γεγονότος ότι η απόφαση για είσοδο στην ΕΟΚ ήταν μια καθαρά πολιτική απόφαση «Οι Εννέα γνώριζαν ότι αν δεν προσέφεραν μια επιτυχία στον Καραμανλή σε ότι αφορούσε την αίτηση για την ένταξη στην ΕΟΚ, η θέση του θα υπονομευόταν, και θα διακυβευόταν η ομαλή διαδικασία εκδημοκρατισμού της χώρας και κατ'επέκταση ο προσανατολισμός της εξωτερικής της πολιτικής». Καραμούζη, Ειρήνη, «Η μοναδική εναλλακτική»; σελ. 339.

Οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις, οι προσανατολισμένες στην οικονομία της αγοράς, που εγκαινιάστηκαν, από τη φιλελεύθερη πτέρυγα της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας στα μέσα της δεκαετίας του 1960, συνέβαλλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη των σχέσεων με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Οι εμπορικές συμφωνίες που συνήφθησαν το 1970 και 1973 ήταν αποτέλεσμα πολιτικής επιλογής, προκειμένου να βελτιωθεί η οικονομική και πολιτική σταθερότητα στη Γιουγκοσλαβία.¹⁷⁶ Η πρώτη συμφωνία του 1970,¹⁷⁷ ήταν αποτέλεσμα της Σοβιετικής επέμβασης στην Τσεχοσλοβακία και της ανησυχίας που προκάλεσε για πιθανή επέμβαση και στη Γιουγκοσλαβία, ήταν μια τριετής μη προτιμησιακή εμπορική συμφωνία. Η επιλογή του συγκεκριμένου τύπου εμπορικών σχέσεων ήταν συνάρτηση της «αδέσμευτης» πολιτικής του Τίτο και συνιστούσε το μέσο, για την ενίσχυση της θέσης της Γιουγκοσλαβίας στα Βαλκάνια, και κατ'επέκταση τη δημιουργία φραγμών για επέκταση της ΕΣΔΔ στη Μεσόγειο. Το 1973 υπογράφηκε μια νέα εμπορική συμφωνία, που επικύρωσε τους όρους της προηγούμενης, με πενταετή διάρκεια ώστε να επιτευχθεί η επιμήκυνση των εμπορικών σχέσεων. Οι εμπορικές σχέσεις με την ΕΟΚ θα συνέβαλλαν στην ανάπτυξη της γιουγκοσλαβικής οικονομίας και στον προσανατολισμό της στην οικονομία της αγοράς. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 προκειμένου να «διατηρηθεί» η προσέγγιση Γιουγκοσλαβίας ΕΟΚ ξεκίνησαν συζητήσεις για την επίτευξη μιας συμφωνίας συνεργασίας -οι συζητήσεις λάμβαναν χώρα εν μέσω κρίσης που είχε ξεσπάσει στο εσωτερικό του Κινήματος των αδεσμεύτων- που υπογράφηκε, στις 2 Απριλίου 1980, λίγο πριν το θάνατο του Τίτο.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Το ζητούμενο για τις Κοινότητες ήταν να διασφαλισθεί η γεωπολιτική σταθερότητα στη Μεσόγειο, η οποία, παρά την επικράτηση της διεθνούς ύφεσης μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, εξακολουθούσε να αποτελεί μια «θάλασσα σύγχυσης» και πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των δύο μπλοκ. Παράλληλα η ΕΟΚ αναζητούσε για τον εαυτό της έναν ρόλο στα διεθνή πράγματα, και η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας ως μιας χώρας μεταξύ των δύο πόλων τόσο γεωγραφικά όσο και πολιτικά, αποτελούσε το κατάλληλο πεδίο για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής. Ζακάρια, Μπενεντέτο, «Κάτω από τη σκιά της Σοβιετικής Ένωσης: Η ΕΟΚ, η Γιουγκοσλαβία και ο Ψυχρός πόλεμος στη μακρά δεκαετία του 1970», στο: Rajak, Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.), *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019, σελ. 353-382, εδώ σελ. 354-363.

¹⁷⁷ Η συμφωνία για τη Γιουγκοσλαβία αποτελούσε σημάδι και της δυνατότητας μελλοντικής συνεργασίας με την ΕΟΚ, ενώ για την Κοινότητα ήταν η πρώτη που συνάφθηκε βάσει των όρων της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής και ταυτόχρονα η πρώτη με σοσιαλιστική χώρα, έστειλε ένα μήνυμα προς τη ΣΕ η οποία εξακολουθούσε να μην αναγνωρίζει την Κοινότητα αλλά και βάσει των στόχων που είχαν τεθεί στη Χάγη το Δεκέμβριο του 1969 συνέβαλε στην ανάδειξη της Κοινότητας σε σημαντικό διεθνή παράγοντα με σαφώς καθορισμένη ταυτότητα. Ζακάρια, «Κάτω από τη σκιά της Σοβιετικής Ένωσης», σελ. 359.

¹⁷⁸ Βάσει αυτής η συμφωνία θα ήταν «ειδικής» φύσεως δε θα περιείχε την αρχή της οικονομικής αμοιβαιότητας, η Γιουγκοσλαβία θα έπρεπε να αντιμετωπισθεί ως αναπτυσσόμενη χώρα και οι προτιμησιακές σχέσεις δε θα έπρεπε να επηρεάσουν την πολιτική ίσων αποστάσεων που τηρούσε η Γιουγκοσλαβία μεταξύ των δύο μπλοκ. Η συμφωνία κρίθηκε αναγκαία από την Κοινότητα διότι

4.2 Οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας στη μεταπολίτευση: «τα βαλκανικά ανοίγματα του Κ. Καραμανλής»

Η πολιτική που ακλούθησε ο Καραμανλής μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας βασίστηκε στη λογική ότι οι διεθνείς σχέσεις της χώρας και η εξωτερική πολιτική δε μπορούν να διαμορφώνονται με κριτήριο το κοινωνικοπολιτικό σύστημα.¹⁷⁹ Η πολιτική αυτή διευκολύνθηκε από το κλίμα ύφεσης που επικράτησε, στα μέσα της δεκαετίας, στις σχέσεις μεταξύ ανατολής και δύσης. Ο Κ. Καραμανλής αποσκοπούσε στην ανάπτυξη στενότερων σχέσεων με τους γειτονικούς βαλκανικούς λαούς σε διμερές και πολυμερές επίπεδο. Τα γεγονότα στην Κύπρο και η κρίση στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις συνέβαλλαν καθοριστικά στην αναθεώρηση του αμυντικού δόγματος του «από βορράν κινδύνου» στον «εξ ανατολών κίνδυνο» και κατ'επέκταση στην διεύρυνση των σχέσεων όχι μόνο με τους βόρειους γείτονες αλλά και με τις λοιπές ανατολικές σοσιαλιστικές χώρες.¹⁸⁰

Από τον Απρίλιο έως τον Ιούλιο του 1975 ο Καραμανλής επισκέφθηκε το Βουκουρέστι, το Βελιγράδι και τη Σόφια με σκοπό να αναπτύξει σχέσεις τόσο σε οικονομικό-τεχνικό επίπεδο όσο και σε πολιτικό. Στο πλαίσιο της ευνοϊκής συγκυρίας που είχε δημιουργηθεί μετά την υπογραφή της πράξης του Ελσίνκι¹⁸¹ ο Καραμανλής άδραξε την ευκαιρία και απεύθυνε πρόσκληση, στους παραπάνω ηγέτες αλλά και

αποτελούσε το μέσο για την εγκαθίδρυση της μελλοντικής διασύνδεσης μεταξύ ΕΟΚ και Γιουγκοσλαβίας. Ζακάρια, «Κάτω από τη σκιά της Σοβιετικής Ένωσης», σελ. 371-373. Ως προς το περιεχόμενο της συμφωνίας βλ. Στο ίδιο, σελ. 371.

¹⁷⁹ Σε συνέντευξη τύπου που είχε παραχωρήσει στην εφημερίδα Σκεντέια, ο Κ. Καραμανλής, πριν την επίσκεψη του στη Ρουμανία είχε δηλώσει την ανάγκη να αναπτυχθούν σχέσεις στενότερης συνεργασίας μεταξύ των χωρών, σχέσεις που απαιτούν την διαρκή προαγωγή τους, ομοίως επισήμανε την ανάγκη ανάπτυξης και πολυμερών σχέσεων μεταξύ των Βαλκανικών χωρών, οι οποίες είναι αναγκασμένες να συνεργάζονται αν θέλουν να αποκτήσουν τα επίπεδα ευημερίας που προσδοκούν, ενώ ως προς τη ανυπαρξία εμποδίων λόγω των διαφορετικών πολιτικοκοινωνικών συστημάτων ανέφερε «Η πολυμορφία των πολιτικοκοινωνικών καθεστώτων των λαών της Βαλκανικής δε μπορεί να αποτελέσει αναστολή του πνεύματος συνεργασίας και αμοιβαίας κατανοήσεως, εφόσον οι Κυβερνήσεις των χωρών αυτών διακηρύσσουν τον απόλυτο σεβασμό τους στην αρχή της μη αναμίξεως της μιας χώρας στα εσωτερικά της άλλης». Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (επιμ.), *Καραμανλής Κωνσταντίνος, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος 8^{ος}*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σελ. 395.

¹⁸⁰ Όπως αναφέρει ο Σβολόπουλος η πολιτική που ακολουθήθηκε έναντι των Βαλκανικών χωρών και των ανατολικών σοσιαλιστικών χωρών δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της κρίσης με την Τουρκία αλλά ως αυτόνομη πολιτική διότι η Ελλάδα ήταν η μόνη ανάμεσα στις χώρες της δυτικής Ευρώπης η οποία λόγω των ειδικών συνθηκών που είχαν προηγηθεί δεν είχε αναπτύξει εποικοδομητικές σχέσεις με τον Ανατολικό κόσμο. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 228.

¹⁸¹ Η Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, συγκλήθηκε στο Ελσίνκι τον Ιούλιο του 1975, όπου οι 35 ηγέτες έρχονται να συνομολογήσουν τις τελικές τους αποφάσεις για περισσότερες πληροφορίες βλ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 218.

στους ηγέτες της Αλβανίας και της Τουρκίας, για σύγκληση Διαβαλκανικής Διάσκεψης στην Αθήνα.¹⁸²

Ως προς τις οικονομικές και εμπορικές σχέσεις Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας, κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρουσίασαν σημαντική πρόοδο, «ως το 1978 ο όγκος των συναλλαγών διπλασιαζόταν με τάση για παραπέρα ανάπτυξη εφόσον μάλιστα θα εμπλουτιζόταν σε ανταλλάξιμα προϊόντα».¹⁸³ Μια σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε η κατάργηση του «συμφηφισμού» (κλήρινγκ) και η αποπληρωμή των αμοιβαίων υποχρεώσεων σε ελεύθερο μετατρέψιμο συνάλλαγμα.¹⁸⁴ Παράλληλα προβλέφθηκε η λήψη μέτρων στους τομείς της βιομηχανίας,¹⁸⁵ επικοινωνιών, ηλεκτρικής ενέργειας και υδροοικονομίας. Επίσης, συνήφθησαν και τέθηκαν σε ισχύ συμφωνίες για το διαμετακομιστικό εμπόριο μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης και για τη σιδηροδρομική διακίνηση μεταξύ των δυο χωρών. Το θέμα της αύξησης του αριθμού των αδειών διέλευσης, από πλευράς Γιουγκοσλαβίας αντιμετωπίστηκε με την κατασκευή εθνικής οδού ενώ από ελληνικής πλευράς με τη λειτουργία έξι πορθμείων.

Οι σχέσεις και η συνεργασία των δυο χωρών τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο επισκιάστηκε από την ανακίνηση του Μακεδονικού ζητήματος. Για μια ακόμη φορά η διάσταση απόψεων μεταξύ των δύο χωρών κατέδειξε τον αυξημένο ρόλο του Μακεδονικού στις μεταξύ τους σχέσεις. Η ελληνική κυβέρνηση, σταθερά

¹⁸² Η Συνδιάσκεψη θα γινόταν σε επίπεδο υφυπουργών Συντονισμού με κύριο αντικείμενο την προώθηση της πολυμερούς συνεργασίας σε τεχνικά και οικονομικά ζητήματα. Στη διάσκεψη προσήλθαν όλοι οι εκπρόσωποι των χωρών πλην της Αλβανίας και διήρκεσε από 26 Ιανουαρίου έως 5 Φεβρουαρίου 1976. Οι περιορισμένοι στόχοι της Διάσκεψης αποτελούσαν κατά τον Καραμανλή ενδείξεις σύνεσης και ρεαλισμού καθώς απομάκρυναν το ενδεχόμενο αποτυχίας και θα μπορούσαν μέσα από μικρά αλλά σταθερά βήματα να εμπεδώσουν ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης που θα βοηθούσε στην προσέγγιση και διευθέτηση των διμερών διαφορών. Στη Διάσκεψη επιβεβαιώθηκε η συμφωνία διεύρυνσης της συνεργασίας σε τομείς όπως οι μεταφορές, οι τηλεπικοινωνίες, η ενέργεια, η περιβαλλοντική προστασία και η δημόσια υγεία αλλά δε συζητήθηκαν θέματα αμιγώς πολιτικής φύσεως, γεγονός που αντανάκλασε πρωτίστως τις επιφυλάξεις της Βουλγαρίας. Η πολυμερής συνεργασία δε καρποφόρησε καθώς προσέκρουσε σε ανυπέρβλητους ανασταλτικούς παράγοντες και επιβεβαιώθηκε από τις τέσσερις διαβαλκανικές διασκέψεις που έγιναν μεταξύ 1979 και 1984. Κλάψης, Αντώνης, «Πολυδιάστατη διπλωματία. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1974-1980». *Δέλτος*, τχ. 1, Αθήνα, 2017, σελ. 159-181.

¹⁸³ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 231.

¹⁸⁴ Η απόφαση αυτή πάρθηκε κατά την επίσκεψη του έλληνα υπουργού Συντονισμού, Π. Παπαληγούρα στο Βελιγράδι, τον Μάρτιο του 1977. Η εισαγωγή του νέου συστήματος, βασισμένη σε πολιτικά κυρίως κριτήρια, σε συνδυασμό με την εφαρμογή της ρήτρας «του μάλλον ευνομούμενου κράτους» συναρτήθηκε με την αναζήτηση κυρίως από την ελληνική πλευρά, τρόπων για την ισοσκελίση του ισοζυγίου ανταλλαγών. Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 231.

¹⁸⁵ Στο πεδίο βιομηχανικής συνεργασίας και των κοινών επενδύσεων, η ύπαρξη διαφορετικών συστημάτων εμπόδιζε την απόδοση των προσπαθειών, η περίπτωση της κοινοπραξίας «Huber-Hellas» και «Corenje» οριοθετούσε την πρώτη θετική έκβαση στην εφαρμογή του πειράματος των μεικτών επιχειρήσεων. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981* σελ. 231.

προσανατολισμένη στην πολιτική αποφυγής προβλημάτων, επέμεινε στη αξιοποίηση εκείνων των στοιχείων που μπορούσαν να προάγουν τις σχέσεις των δυο χωρών και την υποβάθμιση των ζητημάτων που δημιουργούσαν προβλήματα στους λαούς της περιοχής.¹⁸⁶

4.3 Η ιδεολογική επιρροή της Γιουγκοσλαβίας στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης

Η στήριξη των αδελφών κομμάτων, στις αριστερές δυνάμεις της ΕΔΑ και του ΚΚΕ προδικτατορικά και των δυο πολιτικών σχηματισμών του ΚΚΕ μεταδικτατορικά ήταν συνάρτηση της διεθνοπολιτικής κατάστασης όπως αυτή διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του ανταγωνισμού και της αντιπαράθεσης των δυο υπερδυνάμεων σε συνθήκες Ψυχρού Πολέμου. Πολλές φορές οι αριστερές δυνάμεις στην Ελλάδα λειτουργούσαν «ως εκπρόσωποι» των αδελφών κομμάτων.¹⁸⁷

Η διάσπαση του ΚΚΕ, σε ΚΚΕ εσωτερικού και εξωτερικού ως αφετηρία είχε τον ρόλο της ΕΔΑ στο πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας δηλ. κατά πόσο θα λειτουργούσε «ως ένα συνωμοτικού τύπου μαρξιστικό λενινιστικό κόμμα που επιθυμούσε η εξόριστη ηγεσία, είτε ως ένα κόμμα της δημοκρατικής αριστεράς ενταγμένο στις δομές του αστικού κοινοβουλευτικού συστήματος, που υποστήριζε το ηγετικό κλιμάκιο του ΚΚΕ στην Ελλάδα».¹⁸⁸

Το ΚΚΕ εσωτερικού είχε τη στήριξη του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας, του ΚΚ Ρουμανίας και του ΚΚ Ιταλίας. Εμφορούνταν από έντονο αντισιοβετισμό, ως προς τις απόψεις του για τη διαμοίραση του κόσμου σε δύο πόλους επεσήμαινε «ότι η θεωρία των δύο πόλων»

¹⁸⁶ Περισσότερα για την ανακίνηση του ζητήματος, τη στάση του Τίτο και τη θέση και στάση της ελληνικής κυβέρνησης βλ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 232-233.

¹⁸⁷ Στεργίου, Ανδρέας, «Μεταξύ εξάρτησης και αλληλεγγύης. Οι σχέσεις του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος με τα αδελφά κόμματα», σελ. 109-127, στο: Ψαλλίδα, Γρηγόρης (επιμ.), *Γρηγόρης Φαράκος. Διαδρομές στην Ιστορία*, Τόμος τιμητικός για τον Γρηγόρη Φαράκο, Μέρος Α', Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, 2011, σελ. 117-119.

¹⁸⁸ Για το ρόλο που έπαιξαν τα αδελφά κόμματα στη διάσπαση βλ. Στεργίου, «Μεταξύ εξάρτησης και αλληλεγγύης» σελ. 122-123, ενώ για το τι συνέβη στη 12^η ολομέλεια που συγκλήθηκε το Φεβρουάριο του 1968 με απόφαση του Πολιτικού Γραφείου και η οποία έδωσε το σύνθημα της διάσπασης του ΚΚΕ, βλ. Βουρνάς, Τάσος, *Η διάσπαση του ΚΚΕ, ένα πρώτο ιστορικό σχέδιασμα με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 15ετίας (1968-1983)*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα, 1983, σελ. 73-82.

υπογράμμισε την ανάγκη διαμόρφωσης νέου πλαισίου διεθνών σχέσεων που δεν θα προσδιοριζόταν από τη σύγκρουση των δύο υπερδυνάμεων και δε θα υπάκουε στην κατανομή σε σφαίρες επιρροής αυτών, και επικαλούνταν την ανάγκη διαμόρφωσης μιας νέας διεθνούς οικονομικής και πολιτικής τάξης πραγμάτων». ¹⁸⁹ Επίσης, βασική αρχή αποτελούσε η αντίληψη ότι σε ένα κόσμο μεταβαλλόμενης ισορροπίας η μοίρα της Ελλάδας διασφαλίζεται σε ευρύτερες συσσωματώσεις και περιφερειακές συμμαχίες. ¹⁹⁰

4.4 Η παρακμή του Κινήματος των Αδεσμεύτων και το τέλος του Τίτο εν μέσω εσωτερικών κρίσεων

Η δεκαετία του 1970 ήταν καθοριστική στην πορεία και στις σχέσεις μεταξύ των μελών του Κινήματος των αδεσμεύτων. Δυο γεγονότα συνέβαλλαν στην «αμφισβήτηση» βασικών αρχών του Κινήματος. Το Δεκέμβριο του 1978, το Βιετνάμ εισέβαλε στην Καμπότζη, ενέργεια η οποία ήταν αντίθετη στην αρχή του σεβασμού, της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας μιας χώρας. Η κίνηση αυτή θεωρήθηκε, από τον Τίτο, ως επιθετική κίνηση εναντίον αδέσμευτης χώρας, η οποία ενθαρρύνθηκε από τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Τον Αύγουστο του 1979, κατά την 6^η Σύνοδο του Κινήματος των Αδεσμεύτων στην Αβάνα, το διακύβευμα ήταν να αποτραπεί η «μετακίνηση» του Κινήματος προς τη ΕΣΔΔ δηλ. να αποτραπούν οι απόπειρες του Κάστρο να έρθει το Κίνημα πιο κοντά στη Μόσχα ώστε να καταστεί δυνατός ο έλεγχός του. Η Αβάνα ήταν ο «χώρος» όπου ο Τίτο συνεισέφερε αποφασιστικά, και για τελευταία φορά στο Κίνημα. Η ηγετική του φυσιογνωμία και το κύρος του συνέβαλλαν στην κινητοποίηση της πλειοψηφίας των αντιπροσώπων ενάντια στις προσπάθειες του Κάστρο και συνεπώς συνέτειναν στη διατήρηση του «αδέσμευτου πνεύματος» του κινήματος. Η επιτυχία της Γιουγκοσλαβίας και του Τίτο αμφισβητήθηκαν, με αφορμή την επέμβαση της ΕΣΔΔ στο Αφγανιστάν, το Δεκέμβριο του 1979. Το Κίνημα δεν

¹⁸⁹ Δάγκας, Αλέξανδρος και Λεοντιάδης, Γιώργος, *Το κομματικό αρχείο, Διαδρομές Εμπλοκές: «Το αρχείο του ΚΚΕ εσωτερικού» και η αντιδικία του ΚΚΕ με τους επαγγελματίες ιστορικούς*, σελ. 227.

¹⁹⁰ Λαμπρινού, Κατερίνα και Γιάννης, Μπαλαμπανίδης, «Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ εσωτερικού απέναντι στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση από τον λάκκο των λεόντων στην διεύρυνση του πεδίου της ταξικής πάλης», *δοκίμια*, τχ. 17-18, Αθήνα, 2013, σελ. 173-198, εδώ, σελ. 189.

κατάφερε να υιοθετήσει ενιαία στάση έναντι στην εισβολής, ενώ ο Τίτο δεν καταδίκασε επίσημα την ενέργεια αυτή, στάση η οποία ήταν αποτέλεσμα φόβου, διότι πρώτη φορά η ΕΣΣΔ είχε επέμβει σε χώρα εκτός του σοσιαλιστικού συνασπισμού και πολλώ μάλλον σε αδέσμευτη χώρα.

Κεφάλαιο 5°

Το τέλος του Ψυχρού πολέμου και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας 1980-1995

5.1 Η Γιουγκοσλαβία μετά τον Τίτο: οικονομική κατάρρευση και πολιτικές αντιπαραθέσεις

Οι αλλαγές που συντελέστηκαν στη Γιουγκοσλαβία τη δεκαετία του 1980 είχαν ως αφετηρία δυο γεγονότα που οδήγησαν στην ενίσχυση των γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών. Το πρώτο σχετίζεται με την καθαίρεση του αντιπροέδρου της ομοσπονδιακής κυβέρνησης Αλεξάντρ Ράνκοβιτς,¹⁹¹ ο οποίος διαφύλαγε την ενότητα της Γιουγκοσλαβίας. Το δεύτερο σχετίζεται με τις αλλαγές που επέφερε το Σύνταγμα του 1974, βάσει του οποίου ενισχυόταν η αποκέντρωση των ομόσπονδων δημοκρατιών, οι οποίες εξασφάλισαν σημαντικό βαθμό οικονομικής και πολιτικής αυτονομίας έναντι της ομοσπονδιακής κυβέρνησης.¹⁹² Ο θάνατος του Τίτο, τον Μάιο του 1980, δημιούργησε πολιτικό κενό διότι δεν υπήρχε άλλη κοινώς αποδεκτή προσωπικότητα, που θα μπορούσε να λειτουργήσει ενοποιητικά, να διατηρήσει τις ισορροπίες, και να αντιμετωπίσει τις εσωτερικές κρίσεις. Διατηρήθηκε η εκ περιτροπής

¹⁹¹ Ο Ράνκοβιτς ακολουθούσε μια πολιτική διατήρησης των ισορροπιών μεταξύ Σέρβων και Αλβανών αλλά και προωθούσε την ανάπτυξη του Κοσόβου. Στην 4^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής της Ένωσης Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας που συγκλήθηκε στις 01-08-1966 στο Μπριόνι της Αδριατικής συγκροτήθηκε μέτωπο κυρίως Κροατών και Σλοβένων κατά του Ράνκοβιτς, ο οποίος κατηγορήθηκε ότι παρεμποδίζει την ανάπτυξη της χώρας σε «υγιείς βάσεις», ότι αποθαρρύνει τους πολίτες να αγωνισθούν για την περαιτέρω ανάπτυξη της κοινωνίας, ότι ενσπείρει μικροψυχία, απάθεια και αβεβαιότητα και ότι αμφισβητεί ότι είναι προοδευτικό. Ο Τίτο πείστηκε και αποκάλυψε τον Ράνκοβιτς φραξιονιστή, κάτι που στην κωδική κομμουνιστική ονομασία σημαίνει «θανάσιμο εχθρό». Σφέτας, *Βαλκανική Ιστορία*, σελ. 441.

¹⁹² Άλλες αλλαγές που επέφερε το Σύνταγμα α) ήταν η αρχή της εκ περιτροπής Προεδρίας της Δημοκρατίας, κάθε χρόνο μια Ομόσπονδη Δημοκρατία θα ασκούσε την Προεδρεία του Προεδρείου της Γιουγκοσλαβίας-Ο Τίτο για λόγους εσωτερικής συνοχής θα διατηρούσε το αξίωμα του Προέδρου ισοβίως- β) η παύση της αρχής της βοήθειας των προηγμένων χωρών του Βορρά προς τον αναπτυσσόμενο Νότο που είχε ως συνέπεια τη διεύρυνση του οικονομικού χάσματος μεταξύ της Κροατίας και Σλοβενίας με τις λοιπές δημοκρατίες. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στο να μεταβληθεί η Γιουγκοσλαβία σε ένα υβρίδιο μεταξύ «ομοσπονδίας και συνομοσπονδίας» όπου ενώ κάθε δημοκρατία μπορούσε να δανεισθεί από την Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο τελικά το χρέος καταλογιζόταν στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Για τις αλλαγές που επέφερε το Σύνταγμα, το οποίο ήταν έργο Κροατών και Σλοβένων (Μπάκαριτς και Καρντέλι), ο Τίτο είχε εκφράσει τις διαφωνίες του, όμως δεν εισακούστηκε άλλωστε η προχωρημένη ηλικία του είχε μειώσει την δυνατότητα επιρροής του, κ, *Βαλκανική Ιστορία*, σελ. 449-451 και γ) Two Serbian autonomous provinces, Vojvodina and Kosovo, were granted the highest level of autonomy with the entry of the Constitution in 1974. Krstić Marija, "The SFR Yugoslavia during the Cold War and current Serbian foreign policy", *Antropologija* 11/1, (2011), σελ.21-44, εδώ σελ. 23.

άσκηση της Προεδρίας, κατ'έτος από εκπρόσωπο της Ομόσπονδης Δημοκρατίας, συμπεριλαμβανομένου και του Κοσσόβου, όμως λόγω της εξασθένησης του θεσμού του Προέδρου, στην ουσία, η εξουσία ασκούνταν από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. «Τον Απρίλη του 1981 ξέσπασαν αιματηρές διαδηλώσεις των Αλβανών στο Κόσσοβο με κύριο αίτημα την αναγνώριση Ομόσπονδης Δημοκρατίας του Κοσσόβου» που είχε ως συνέπεια την έξοδο των Σέρβων από το Κόσσοβο». ¹⁹³

Ενώ μεταξύ των «διαδόχων» του Τίτο υπήρχε σύμπνοια ως προς τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας, που θα έπρεπε να στηρίζεται στις δυνάμεις της αγοράς περισσότερο από το παρελθόν, δεν υπήρχε σύμπνοια ως προς την πολιτική λειτουργία της ομοσπονδίας. ¹⁹⁴ Οι αλλαγές που επέφερε το Σύνταγμα του 1974 στον τρόπο λειτουργίας της αγοράς –αδυναμία λειτουργίας ενιαίας αγοράς- ανέδειξαν και επέτειναν τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα. Το 1982 ο πληθωρισμός ανήλθε στο 25%, η ανεργία αυξήθηκε και το εξωτερικό χρέος εκτοξεύθηκε, μέσα σε μια δεκαετία έφτασε τα 21,0 δις δολάρια (1983). ¹⁹⁵ Το 1988 παρότι, ο πληθωρισμός ανήλθε στο ποσοστό του 160-200%, υπήρξαν μεγάλες μισθολογικές διαφορές μεταξύ των δημοκρατιών, η οικονομική κατάρρευση της χώρας αποφεύχθηκε λόγω των εμβασμάτων που έστελναν οι μετανάστες στη Δυτική Ευρώπη. Σε αυτή την κατάσταση αν προστεθούν, οι μειώσεις των εξαγωγών προς την ΕΣΔΔ, λόγω των οικονομικών προβλημάτων, η αύξηση των εισαγωγών, και η αδυναμία παροχής βοήθειας από την Αμερική –όπου λόγω των αλλαγών που συντελούνταν στον ανατολικό συνασπισμό έστρεψε την προσοχή της προς την Πολωνία και την Ουγγαρία- αντιλαμβανόμαστε το μέγεθος της οικονομικής δυσπραγίας. Η αδυναμία αντιμετώπισης των οικονομικών προβλημάτων έφερε στην επιφάνεια τις εθνοτικές διαφορές και αντιπαλότητες στο εσωτερικό των δημοκρατιών.

¹⁹³ Σφέτας, *Βαλκανική Ιστορία*, σελ. 451-452.

¹⁹⁴ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Cviic, Chris, “After Tito”, *Index on Censorship*, vol. 10, no. 3, June 1981, pp. 19–23, εδώ σελ. 19.

¹⁹⁵ Ο δανεισμός σε δολάρια έγινε με την λογική της ανάπτυξης της βιομηχανίας και της εξαγωγής των παραγόμενων προϊόντων σε δυτικές χώρες ομοίως σε σκληρό νόμισμα. Η πολιτική αυτή απέτυχε γιατί τα παραγόμενα προϊόντα ήταν χαμηλής ποιότητας και έτσι η κύρια αγορά των προϊόντων της Γιουγκοσλαβίας παρέμεινε η Σοβιετική Ένωση και οι χώρες του τρίτου κόσμου, επισημαίνεται ότι στις εμπορικές συναλλαγές με τη ΣΕ ίσχυε το σύστημα κλήρινγκ. Οι εξαγωγές προς τη ΣΕ παρουσίασαν πλεόνασμα σε αντίθεση με τις εξαγωγές προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που παρουσίασαν έλλειμμα. Τα προβλήματα αυτά έγιναν αντιληπτά από την ηγεσία της Μίλκα Πλάνιντς (1981-1985) και του Μπράνκο Μίκουλιτς (1986-1988) που ενώ προέταξαν την ανάγκη επιβολής ενός συγκεντρωτικού χαρακτήρα στην οικονομία στην ουσία δεν είχαν το πολιτικό σθένος να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης της οικονομίας που θα απαιτούσε τροποποίηση του Συντάγματος του 1974. Σφέτας, *Βαλκανική Ιστορία*, σελ. 452-453.

Σε πολιτικό επίπεδο η εκλογή του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς ως Προέδρου της Ένωσης Κομμουνιστών Σερβίας είχε ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση μια εθνικιστικής πολιτικής, και της επιστροφής σε ένα συγκεντρωτικό μοντέλο μέσω της αλλαγής του Συντάγματος του 1974. Μια πρώτη ενέργεια στο πλαίσιο αυτό ήταν η κατάργηση της ευρύτατης αυτονομίας του Κοσσόβου, πολιτική που προκάλεσε την αντίδραση των Αλβανών.¹⁹⁶ Αντίθετα οι Σλοβένοι και οι Κροάτες «αναζήτησαν τη διέξοδο από την κρίση στον πολιτικό πλουραλισμό, την οικονομία της αγοράς και την κρατική κυριαρχία».¹⁹⁷

5.2 Οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας

Η Κυβέρνηση Παπανδρέου συνέχισε τη Βαλκανική πολιτική του Κ. Καραμανλή εισάγοντας και μια νέα παράμετρο, αυτή, της πολιτικής για αποπυρηνικοποιημένα βαλκάνια, προκειμένου να διασφαλισθεί η ειρήνη και η ασφάλεια στην περιοχή, και επέτεινε τις διμερείς σχέσεις. Ως προς τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου αυτή παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Αιτία των διαφοροποιήσεων ήταν το Μακεδονικό ζήτημα, το οποίο προβαλλόταν τόσο από τα την κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Μακεδονίας όσο και από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Που εκφράστηκε, μέσω διαδηλώσεων καθώς και της υιοθέτησης, από τους βουλευτές της τοπικής Βουλής, της διακήρυξης για την αυτοδιάθεση του Κοσσόβου, οι Σέρβοι προχώρησαν στη διάλυση της τοπικής Βουλής και στην ανάληψη της διακυβέρνησης ενώ οι Αλβανοί προχώρησαν στη δημιουργία μιας σκιώδους κυβέρνησης. Σφέτας, *Βαλκανική Ιστορία*, σελ. 457.

¹⁹⁷ Στο ίδιο.

¹⁹⁸ Όπως αναφέρει ο Κωφός από το 1986 βγαίνει το γιουγκοσλαβικό κράτος ανοικτά και διεκδικεί μακεδονική μειονότητα στην Ελλάδα, ανοικτά πλέον. Εκεί λοιπόν το πρόβλημα διεθνοποιείται, όχι με την έννοια την πολιτιστική, αλλά την μειονοτική, η οποία ερμηνεύεται στην Ελλάδα και ως εδαφική.[...] Γιατί υπήρξε αυτή η κορύφωση της αντιπαράθεσης με τη Γιουγκοσλαβία; Διότι η Γιουγκοσλαβία σπαράσσετε την εποχή εκείνη από τις εθνικιστικές συγκρούσεις. Ίσως τότε δεν εκτιμούσαμε τον βαθμό της εσωτερικής αναταραχής και την ανάγκη του Βελιγραδίου να κρατάει τη συνοχή, να κάνει παραχωρήσεις σε τέτοιου είδους εθνικιστικά σκιρτήματα των επιμέρους δημοκρατιών. Έχοντας αποκτήσει λοιπόν ελευθερία κινήσεως οι των Σκοπίων, λειτουργούν ως ένα λόμπι στο Βελιγράδι, για μια φιλομακεδονική –όπως τη λένε– γιουγκοσλαβική πολιτική. Δηλαδή μια πολιτική, η οποία παίρνει ως κύριο θέμα, στις διμερείς σχέσεις, τα desiderata των Σκοπίων. Σημειωτέον δε, ότι και τα desiderata των Σκοπίων διαμορφώνονται από ένα εσωτερικό λόμπι των Αιγαιατών. Μαυρής, Γιάννης, *Κωφός Ευάγγελος. Η ανατομία του Μακεδονικού Ζητήματος στη δεκ. 1990*, Public Issue, Αθήνα, 2018, σελ 39-40. Περισσότερα για την απόφαση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ να επιτρέψει τον επαναπατρισμό «των Ελλήνων το γένος» πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου και πως αυτό ερμηνεύθηκε από τους Αιγιάτες βλ. Μαυρής, *Κωφός, Ευάγγελος. Η ανατομία του Μακεδονικού Ζητήματος*, σελ. 40-42.

Οι σχέσεις μεταξύ των δυο χωρών αφορούσαν τους τομείς συνεργασίας όπως αυτοί είχαν καθορισθεί με τις συμφωνίες του 1959. Ειδικότερα, ο τομέας της τουριστικής συνεργασίας αναπτύχθηκε κυρίως την περίοδο 1981-1985. Ο αριθμός των Γιουγκοσλάβων τουριστών ήταν μεγαλύτερος από αυτόν των Ελλήνων, γεγονός που σχετιζόταν όμως με την τουριστική ανάπτυξη και τις τουριστικές υποδομές της χώρας. Σημαντικός τομέας, άμεσα συναρτώμενος με τον τουρισμό, ήταν και η βελτίωση των υποδομών των μεταφορών. Η βελτίωση των οδικών και σιδηροδρομικών υποδομών ενδιέφερε την Ελλάδα και για ένα πρόσθετο λόγο, διότι θα συνέβαλε καθοριστικά στη διακίνηση προϊόντων προς τις χώρες της ΕΟΚ. Ως προς τις εμπορικές σχέσεις αυτές επηρεάστηκαν από την κατάργηση του κληρινγκ. Το θέμα της εισαγωγής κρέατος που αποτελούσε βασικό εξαγωγίμο προϊόν της Γιουγκοσλαβίας ρυθμίστηκε μέσω των κοινοτικών ποσοστώσεων ενώ από ελληνικής πλευράς θα εξάγονταν προϊόντα όπως τα δέρματα, ελαιόλαδο κλπ. Ένα θέμα που σταθερά αποτελούσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ των δύο χωρών ήταν ο αριθμός αδειών διέλευσης ελληνικών φορτηγών που αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης της μεικτής διυπουργικής επιτροπής οικονομικής και τεχνικής συνεργασίας το 1984. Σημαντική θεωρείται και η συνεργασία σε θέματα ενέργειας, όπου η ΔΕΗ επιδότησε το κόστος λειτουργίας μονάδας ηλεκτροπαραγωγής προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες της χώρας.

Την περίοδο 1985-1989 οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις των δυο χωρών οξύνθηκαν από την ανακίνηση του Μακεδονικού ζητήματος,¹⁹⁹ και παρατηρήθηκε κάμψη ακόμη και στον τομέα του τουρισμού, σε αυτό συνέβαλλε, όπως προαναφέρθηκε, και η επιδείνωση της οικονομίας της Γιουγκοσλαβίας.

¹⁹⁹ Κυρίως μετά το 1985, η γιουγκοσλαβική προπαγάνδα σε διεθνές επίπεδο επηρέασε αρνητικά τις διμερείς σχέσεις. Απροκάλυπτα τόσο η ομοσπονδιακή κυβέρνηση στο Βελιγράδι όσο και η τοπική στα Σκόπια προέβαιναν σε «εκστρατείες» ενημέρωσης στο εξωτερικό προκειμένου να αναδείξουν τη μακεδονική εθνική συνείδηση που είχε καλλιεργηθεί στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Εμμανουηλίδης, Εμμανουήλ, «Το Μακεδονικό αγκάθι στις σχέσεις Ελλάδα-Γιουγκοσλαβίας, 1982-1986», *Ιστορικά Θέματα*, τχ. 162, Ιούλιος 2016, σελ.24-35, εδώ σελ.24.

5.3 Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου

Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η σοβιετική οικονομία, λόγω και της πτώσης της τιμής του πετρελαίου σε συνδυασμό με τον υπερεξοπλισμό της Δύσης και της ανάπτυξης νέων τεχνολογιών αμυντικών συστημάτων έκαναν αντιληπτή την ανάγκη αλλαγών και μεταρρυθμίσεων. Η ανάγκη αυτή έγινε κατανοητή από τον Γιούρι Αντρόποφ, που διαδέχθηκε τον Λεονίντ Μπρέζνιεφ, ο οποίος προώθησε μεταρρυθμιστές, όπως ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, στην κορυφή της σοβιετικής ιεραρχίας.

Το 1985 ο Μ. Γκορμπατσόφ ανέλαβε την σοβιετική ηγεσία και προχώρησε σε αλλαγή πολιτικής. Επίλεξε την ομαλοποίηση των σχέσεων με τη Δύση και πρότεινε στον Ρόναλντ Ρέηγκαν την σταδιακή μείωση των εξοπλισμών, άρα υιοθέτησε μια νέα μορφή εξωτερικής πολιτικής.²⁰⁰ Ως προς την οικονομία ενώ έγινε αντιληπτή, από τον Μ. Γκορμπατσόφ, η ανάγκη αλλαγής του οικονομικού μοντέλου, από την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία προς την οικονομία της αγοράς στην ουσία δε φάνηκε διατεθειμένος να προχωρήσει στην αλλαγή αυτή.²⁰¹ Από πλευράς διατήρησης του ηγεμονικού ρόλου της ΕΣΔΔ έναντι των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, είχε καταστεί σαφές ότι η άσκηση βίας ή η απειλή άσκησής της δε μπορούσε πλέον να αποτελεί μέσο άσκησης εξωτερικής πολιτικής,²⁰² με αυτό τον τρόπο, ενώ δεν απεμπολούσε «δικαιώματα» έναντι των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, έδειχνε τη δυνατότητα εξόδου τους από τον συνασπισμό.

²⁰⁰ Η «νέα αντίληψη» του Γκορμπατσόφ περί εξωτερικής πολιτικής ξεπερνούσε κατά πολύ την «ειρηνική συνύπαρξη» του Κρούστσεφ στην προσπάθεια ένταξης της Σοβιετικής Ένωσης στο υπάρχον διεθνές σύστημα κρατών, το οποίο διέπεται από τους δυτικούς κανόνες συμπεριφοράς. Επί Γκορμπατσόφ η Σοβιετική Ένωση αποκήρυξε τη διεθνή επαναστατική της αποστολή και αποδέχθηκε τη συμπεριφορά ενός πλήρους μέλους του ίδιου του διεθνούς συστήματος, το οποίο στο παρελθόν ευελπιστούσε να ανατρέψει. Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Παπαζήσης, (Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων), Αθήνα, 1994, σελ. 33.

²⁰¹ Ο Γκορμπατσόφ δεν ήταν ποτέ διατεθειμένος να κάνει άλμα στην οικονομία όπως έκανε ο Ντέγκ Σιαοπίνγκ. Στα τέλη του 1988 υπενθύμισε στο Πολιτικό Γραφείο ότι ο Φράνκλιν Ρούζβελτ είχε σώσει τον αμερικανικό καπιταλισμό με «δανεικές σοσιαλιστικές ιδέες όπως ο προγραμματισμός, η κρατική ρύθμιση [και] [...] η αρχή της περισσότερης κοινωνικής δικαιοσύνης». Το υπονοούμενο ήταν ότι ο Γκορμπατσόφ θα μπορούσε να σώσει τον σοσιαλισμό δανειζόμενος από τον καπιταλισμό, αλλά το πόσο παρέμενε ασαφές. Gaddis, John Lewis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος, οι συμφωνίες, οι συγκρούσεις, τα ψέματα και οι αλήθειες*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2018, σελ. 307-308.

²⁰² Για τον Γκορμπατσόφ, [...] οποιαδήποτε απόπειρα να διατηρηθεί ο έλεγχος πάνω σε λαούς που δυσανασχετούσαν υποβάθμιζε το σοβιετικό σύστημα εξαντλώντας τους πόρους του, δυσφημώντας την ιδεολογία του και προβάλλοντας αντίσταση στις ακαταμάχητες δυνάμεις του εκδημοκρατισμού που [...] σάρωναν τον κόσμο. Gaddis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, σελ. 310.

Σε αυτό το περιβάλλον ξεκίνησε η διαδικασία του τέλους του Ψυχρού Πολέμου. Στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης οι αλλαγές είχαν ήδη ξεκινήσει. Στην Ουγγαρία στις αρχές του 1989 ο Μίκλος Νέμεθ με μια κίνηση υψηλού συμβολισμού, αρχικά αρνήθηκε τη συντήρηση του συρματοπλέγματος στα σύνορα με την Αυστρία, και στη συνέχεια το αποσυναρμολόγησε, άνοιξε το δρόμο για την αποκαθήλωση των κομμουνιστικών καθεστώτων. Στην Πολωνία ο Βόϊτσεχ Γιαρουζέλσκι με αφορμή την κρίση στην οικονομία, προχώρησε στην νομιμοποίηση της Αλληλεγγύης και επέτρεψε στους εκπροσώπους της να συμμετάσχουν στις εκλογές για ένα από τα δύο σώματα του Κοινοβουλίου, έτσι στις 24 Αυγούστου 1989 εκλέχθηκε η πρώτη μη κομμουνιστική κυβέρνηση. Στις 18 Οκτωβρίου 1989 ο Ανατολικογερμανός Έριχ Χόνεκερ, εν μέσω αντιπολιτευτικών διαδηλώσεων, παραιτήθηκε και ανέλαβε ο Έγκον Κρέντς. Από ένα «τυχαίο» γεγονός ξεκίνησε η αποκαθήλωση του τείχους του Βερολίνου²⁰³ που οδήγησε στην επανένωση της Γερμανίας στις 3 Οκτωβρίου 1990. Μέσα στο 1989 οι παλιές κομμουνιστικές ηγεσίες του Συμφώνου της Βαρσοβίας είχαν ανατραπεί.²⁰⁴

Η πολιτική επιλογή της μη επέμβασης στην ανατολική Ευρώπη, και η πολιτική της αναδιάρθρωσης και της διαφάνειας δεν θα μπορούσε να μην ενθαρρύνει τις αποσχιστικές τάσεις των μη ρωσικών εθνοτήτων της Βαλτικής και της Υπερκαυκασίας. Ήδη από το 1986 είχαν ξεσπάσει εθνικιστικές ταραχές στο Καζακστάν, το Φεβρουάριο του 1988 ξέσπασε η κρίση στο Ναγκόρνο Καραμπάχ, και ακολούθησε, το 1989 το αιματοκύλισμα, του Ουζμπεκιστάν. Από τα μέσα του 1989 οι αναταραχές και οι βίαιες συγκρούσεις, στην Κεντρική Ασία, γενικεύτηκαν. Τα γεγονότα αυτά επιβάρυναν την ήδη νοσούσα σοβιετική οικονομία. Ο συνδυασμός των εσωτερικών αναταραχών και της εξασθετισμένης οικονομίας αποδυνάμωσαν την ΕΣΔΔ. Στις 19 Ιανουαρίου 1991 οι Λιθουανοί ψήφισαν υπέρ της ανεξαρτησίας και ακολούθησαν η Λετονία και Εσθονία. Το παράδειγμα των βαλτικών χωρών ακολούθησαν και οι άλλες δημοκρατίες,

²⁰³ Για τις συνθήκες υπό τις οποίες αρχικά έγινε δυνατή η έξοδος των ανατολικογερμανών στη δυτική Γερμανία και πως αυτή οδήγησε στην πτώση του Τείχους βλ. Gaddis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, σελ. 321-323.

²⁰⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες αποδόμησης των κομμουνιστικών καθεστώτων των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας βλέπε Gaddis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, σελ. 315-330.

ήδη τον Νοέμβριο του 1991 όλες είχαν κηρύξει την ανεξαρτησία τους, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας.²⁰⁵

Τον Ιούνιο του 1991 ο Μπόρις Γιέλτσιν εξελέγη Πρόεδρος της Ρωσίας ο οποίος, «σε αντίθεση με τον Γκορμπατσόφ, είχε έναν μεγάλο στρατηγικό στόχο, την κατάργηση του κομμουνιστικού κόμματος, τη διάλυση της Σοβιετικής ένωσης και τη μετατροπή της Ρωσίας σε ανεξάρτητο δημοκρατικό καπιταλιστικό κράτος».²⁰⁶ Στις 8 Δεκεμβρίου ο Μ. Γιέλτσιν υπέγραψε συμφωνία με τους ηγέτες της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας και σχημάτισαν μια «Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών».²⁰⁷ Στις 25 Δεκεμβρίου 1991 ο Γκορμπατσόφ υπέγραψε το διάταγμα που τερμάτισε επισήμως την ΕΣΔΔ.

5.4 Οι αποσχίσεις κρατών από τη Γιουγκοσλαβία και η στάση της Ελλάδας

Η κατάρρευση του κομμουνισμού δεν οδήγησε στην άνοδο του φιλελευθερισμού αλλά του εθνικισμού. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας επέφερε πολεμικές συγκρούσεις. Η αρχή της αυτοδιάθεσης, η οποία προβλήθηκε κατά τη διαδικασία διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, δε συναρτήθηκε με την αρχή του απαραβίαστου των συνόρων. «Στα μετα-ψυχροπολεμικά Βαλκάνια, η αναγνώριση των δικαιωμάτων των εθνικών ομάδων ταυτίστηκε συχνά με τη διεκδίκηση ξεχωριστής κρατικής υπόστασης, δυναμιτίζοντας έτσι τα θεμέλια κυρίαρχων κρατικών οντοτήτων».²⁰⁸

Η αποσχιστικές τάσεις ξεκίνησαν από τη Σλοβενία, που τον Δεκέμβριο του 1990 διενήργησε δημοψήφισμα, και στις 25 Ιουνίου 1991 κήρυξε την ανεξαρτησία της. Η αντίδραση του Βελιγραδίου ήταν υποτονική λόγω της ανυπαρξίας σερβικού στοιχείου στην περιοχή, μετά από δεκαήμερες συγκρούσεις η Σλοβενία πετυχαίνει την

²⁰⁵ Το ζήτημα της νέας συνταγματικής μορφής που θα έπαιρνε η σχέση μεταξύ των «κυρίαρχων» δημοκρατιών σύντομα εξελίχθηκε σε μονομαχία μεταξύ των σοβιετικών αρχών και της Ρωσίας, δηλ. του Γκορμπατσόφ και του Γιέλτσιν.

²⁰⁶ Gaddis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, σελ. 333.

²⁰⁷ Gaddis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, σελ. 333.[...] Αμέσως τηλεφώνησε στον Μπούς: «Σήμερα ένα πολύ σημαντικό γεγονός συντελέστηκε στη χώρα μας, [...] ο Γκορμπατσόφ δε γνωρίζει τα αποτελέσματα» Ο Πρόεδρος κατάλαβε αμέσως τι σήμαινε αυτό: «Ο Γιέλτσιν μόλις μου είπε ότι ... είχε αποφασίσει να διαλύσει τη Σοβιετική Ένωση. Gaddis, *Ο Ψυχρός πόλεμος*, σελ. 334.

²⁰⁸ Κοππά, Μαριλένα, *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια, Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*, Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1997, σελ. 18.

ανεξαρτησία της. Αντίστοιχες ενέργειες έγιναν από την Κροατία, όμως το λάθος του Φράνιο Τούτζμαν ήταν ότι ακολούθησε μια πολιτική η οποία καταπάτησε τα δικαιώματα των Σέρβων, γεγονός που σήμανε την ενεργή εμπλοκή της Σερβίας.²⁰⁹ Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (B/E) οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1990 ανέδειξαν τρία κόμματα με εθνικιστικά προγράμματα. Η ιδιαιτερότητα της Βοσνίας έγκειται στην πληθυσμιακή της σύνθεση (Μουσουλμάνοι, Σέρβοι και Κροάτες) καθώς και στην διασπορά των εθνοτικών πληθυσμών εντός της χώρας. Στις αρχές Μαρτίου 1992 η B/E κήρυξε την ανεξαρτησία της. Αντίθετα, το Κοσσυφοπέδιο, παρότι ήταν εθνοτικά ομοιογενές, κατά 90% ο πληθυσμός του ήταν Αλβανοί και κατά 10% Σέρβοι, δεν προχώρησε στην ανακήρυξη της ανεξαρτησίας λόγω της στρατιωτικής υπεροχής της Σερβίας. Ως προς τη Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας η πολυμορφία της έκανε επισφαλή τη θέση της. Μετά τη διαφαινόμενη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας υπήρξε αυξημένος κίνδυνος βίαιης προσάρτησής της από τη Σερβία, στην οποία ανήκε στο μεσοπόλεμο, ή διαμελισμού της μεταξύ Βουλγαρίας και Αλβανίας, συνεπώς η μόνη λύση ήταν η ανεξαρτησία, στην πραγματικότητα αυτή στις 8 Σεπτεμβρίου 1991 κήρυξε την ανεξαρτησία της.

Στα δεδομένα που διαμορφώθηκαν μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου η Ελλάδα κλήθηκε να παίξει έναν σταθεροποιητικό ρόλο στα Βαλκάνια, ρόλο τον οποίο αποποιήθηκε, επικεντρώνοντας την εξωτερική της πολιτική στο θέμα της ονομασίας της Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Αρχικά, η Ελλάδα θεώρησε ότι η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας όχι μόνο δε θα της επέφερε οφέλη αλλά ζημίες, άποψη που την εμπόδισε να διακρίνει ότι ήταν προτιμότερο να συνορεύει με πολλά αλλά ανίσχυρα κράτη παρά με λιγότερα αλλά ισχυρά κράτη. Η σύνδεση της διάλυσης της

²⁰⁹ Η καταπάτηση έγινε μέσω του νέου Συντάγματος, αφαιρώντας από τους Σέρβους την ιδιότητα της συστατικής εθνότητας και τους προσδιόρισε ως μειονότητα, αλλά και μέσω της πρακτικής των απολύσεων από την αστυνομία και τη διοίκηση. Άλλο σφάλμα του Τούτζμαν ήταν ότι επέτρεψε την εχθρική κροατική στάση απέναντι στον Γιουγκοσλαβικό στρατό, σαν να ήταν δύναμη κατοχής. Παρότι αρχικά ο γιουγκοσλαβικός στρατός ήταν ουδέτερος και προσπάθησε να λειτουργήσει ως ειρηνευτική δύναμη. Η κροατική στάση όμως τον μετέτρεψε σταδιακά σε εχθρό των Κροατών, πριν ακόμη κηρυχθεί η κροατική ανεξαρτησία. Με την κλιμάκωση του κροατικού πολέμου το καλοκαίρι του 1991(σε τοπικό επίπεδο οι συγκρούσεις είχαν αρχίσει από το 1990)οι Κροάτες βρέθηκαν σε δεινή θέση ήταν απομονωμένοι, από τους Σλοβένους και τον Ιζετμπέκοβιτς, και ο Γιουγκοσλαβικός Στρατός ταυτιζόταν όλο και πιο ενεργά με τους Σέρβους της Κροατίας. Έχοντας χάσει το 1/3 του κροατικού εδάφους (Σεπτέμβριος 1991) [...] ο Τούτζμαν υποχρεώθηκε να αποδεχθεί την ανακωχή του ΟΗΕ και την ειρηνευτική αποστολή κυανόκρανων (Ιανουάριος 1992) με την οποία πάγωσε η διαίρεση της Κροατίας σε δυο τμήματα. Παπασωτηρίου, *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, σελ. 82-85. Ομοίως για την τακτική του Τούτζμαν που οδήγησε στην ανάδειξη των ακραίων Σέρβων των επαρχιών και τον ρόλο των ΜΜΕ στην αντισερβική προπαγάνδα, βλ. Κοππά, *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια*, σελ. 100-101.

Γιουγκοσλαβίας με το Μακεδονικό ζήτημα έφερε την Ελλάδα πιο κοντά στη Σερβία. Αξίζει να επισημανθεί, ότι πριν καταλήξει η Ελλάδα στην απόφαση περί μη διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας συναίνεσε σε αποφάσεις της Ε.Κ ενδεικτικά αναφέρουμε: την προσυπογραφή του εμπάργκο όπλων για το σύνολο των δημοκρατιών, την καταδίκη της σερβικής πλευράς για την εξάπλωση του πολέμου στην Κροατία και τις βιαιότητες που τελέστηκαν, τη συναίνεση για τη δημιουργία της επιτροπής Μπατεντέρ, την επιβολή οικονομικών κυρώσεων στη Σερβία, την ενίσχυση των συνεργαζόμενων δημοκρατιών, την προσυπογραφή αποφάσεων που ενθάρρυναν την αναγνώριση των δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας από την Ε.Κ.

5.5 Το Μακεδονικό ζήτημα επανέρχεται, 1991-1995

Μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» ως συνέπεια του δημοψηφίσματος της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 1991²¹⁰ και του Συντάγματος που υιοθετήθηκε το Νοέμβριο του 1991,²¹¹ τέθηκε το θέμα της διεθνούς αναγνώρισης, του νεοσύστατου κράτους. Η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης ήρθε μέσω της απόφασης του υπουργικού συμβουλίου της 4^{ης} Δεκεμβρίου 1991 που έθεσε τρεις όρους για την αναγνώρισή του κράτους αυτού.²¹² Στην έκτακτη διάσκεψη των υπουργών

²¹⁰ Στο δημοψήφισμα υπήρξε προσέλευση σε ποσοστό 72.16% από το οποίο το 96.44% υποστήριξε τη δημιουργία ενός κυρίαρχου και ανεξάρτητου κράτους της Μακεδονίας, με το δικαίωμα συμμετοχής σε μια μελλοντική ένωση γιουγκοσλαβικών κρατών, βλ. Tziampiris, Aristotle, “*The name Dispute in the former Yugoslav Republic of Macedonia after the signing of the interim accord*”, in: Kofos, Evangelos, and Vlasis, Vlasisdis, Athens-Skopje: An uneasy Symbiosis (1995-2002), ELIAMEP, Athens, 2005, pp.226-252, εδώ σελ. 226.

²¹¹ Σχετικά με τις ανησυχίες της Ελληνικής πλευράς αναφορικά με άρθρα του Συντάγματος όπως αυτές κρίθηκαν από τον εμπειρογνώμονα, πρεσβευτή Ευάγγελο Κωφό, βλ. Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, σελ. 168. Κυρίως όμως θα επισημάνουμε τις ελληνικές σε δυο άρθρα, το άρθρο 3. Το οποίο ναι μεν διακήρυσσε ότι η εν λόγω Δημοκρατία δεν είχε εδαφικές διεκδικήσεις αλλά αναφερόταν στη δυνατότητα αλλαγής συνόρων σύμφωνα με το Σύνταγμα και το άρθρο 49 που έκανε λόγο για το δικαίωμα της δημοκρατίας «να μεριμνά για το καθεστώς και τα δικαιώματα των μελών του Μακεδονικού λαού στις γειτονικές χώρες», Στο ίδιο.

²¹² Οι τρεις όροι ήταν οι εξής α/ αλλαγή του ονόματος γιατί το «Μακεδονία» έχει γεωγραφική και όχι εθνική υπόσταση, β/ να αναγνωρίσει ότι δεν έχει εδαφικές βλέψεις σε βάρος της Ελλάδας και γ/ να αναγνωρίσει ότι δεν υπάρχει στην Ελλάδα «μακεδονική μειονότητα». Με τον πρώτο όρο ήταν συναφασμένος ο Αντώνης Σαμαράς με τον τρίτο ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης ο οποίος θεωρούσε το όνομα συγκριτικά μικρής σημασίας, όπου το 1995 διατύπωσε την άποψη ότι το ζητούμενο για αυτόν ήταν να μη δημιουργηθεί και δεύτερο μειονοτικό πρόβλημα στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, σελ. 170.

Εξωτερικών²¹³ της Ε.Κ., στις 16 Δεκεμβρίου 1991, υιοθετήθηκε μια κοινή θέση για τους όρους που έπρεπε να τηρούνται προκειμένου να αναγνωρισθεί η ανεξαρτησία των δημοκρατιών.²¹⁴ Στις 20 Δεκεμβρίου 1991 η ΠΓΔΜ υπέβαλε αίτηση αναγνώρισης στην Ε.Κ. δηλώνοντας την πρόθεσή της να ικανοποιήσει όλους τους όρους. Στο πλαίσιο αυτό στις 6 Ιανουαρίου 1992 το Κοινοβούλιο της χώρας πρόσθεσε δύο τροποποιήσεις στο Σύνταγμα,²¹⁵ ενώ έστειλε και διευκρινιστικά έγγραφα στην επιτροπή Μπατεντέρ.

Στην επιστολή που έστειλε, στις 3 Ιανουαρίου 1992, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας (ΠτΔ) Κ. Καραμανλής στους αρχηγούς κρατών της Ε.Κ. έγραψε ότι η ονομασία αυτής της δημοκρατίας ήταν «*θεμελιώδους σημασίας για την Ελλάδα [...] Αυτή η δημοκρατία δεν έχει απολύτως κανένα δικαίωμα, ιστορικό ή εθνολογικό, να χρησιμοποιεί το όνομα Μακεδονία*».²¹⁶ Την ίδια μέρα πραγματοποιήθηκε συνάντηση εκπροσώπων των δυο χωρών, στην Αθήνα, που αποτέλεσε την πρώτη και τελευταία για τα επόμενα τέσσερα χρόνια. Συνάντηση που ήταν δέσμευση του Α. Σαμαρά, κατά την Σύνοδο των υπουργών Εξωτερικών, για μια προσπάθεια επίλυσης της διαφοράς σε διμερές επίπεδο. Η ανατροπή προήλθε από την απόφαση της επιτροπής Μπατεντέρ, η οποία έκρινε ότι η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) πληροί τους όρους και τις προϋποθέσεις για αναγνώριση της ανεξαρτησίας. Η επιτροπή επισήμανε ότι η ΠΓΔΜ έχει αποκηρύξει οποιοσδήποτε εδαφικές διεκδικήσεις, με δεσμεύσεις αποδεκτές στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, και ότι η χρήση του ονόματος «Μακεδονία» δεν υποδηλώνει εδαφική βλέψη έναντι άλλου κράτους. Μετά την απόφαση της επιτροπής ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, στις 14 Ιανουαρίου, ταξίδεψε σε Ρώμη και Βόννη σε μια προσπάθεια να ανατρέψει την

²¹³ Είχε προηγηθεί η πρώτη γνωμοδότηση της επιτροπής Μπατεντέρ, στις 7 Δεκεμβρίου 1991 η οποία διαπίστωσε ότι «η Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας βρίσκεται στη διαδικασία διάλυσης». Κατά συνέπεια γινόταν όλο και πιο δύσκολο για τα κράτη μέλη της ΕΠΣ να αποφύγουν το θέμα της αναγνώρισης τουλάχιστον για ορισμένες δημοκρατίες. Τζιαμπήρης, Αριστοτέλης, *Διεθνείς Σχέσεις και Μακεδονικό Ζήτημα*, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, Αθήνα, 2003, σελ.32.

²¹⁴ Ο Αντώνης Σαμαράς επέμεινε να συμπεριληφθεί μια παράγραφος που θα έθετε επιπλέον όρους οι οποίοι θα ίσχυαν σε πιθανή αίτηση αναγνώρισης από την ΠΓΔΜ. Τελικά υιοθετήθηκε το εξής κείμενο Η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της ζητούν επίσης από κάθε Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία να δεσμευτεί, πριν την αναγνώρισή της, ότι θα υιοθετήσει συνταγματικές και πολιτικές εγγυήσεις, ότι δεν θα εγείρει εδαφικές διεκδικήσεις εναντίον γειτονικής Κοινοτικής Χώρας και ότι δεν θα προβεί σε εχθρικές προπαγανδιστικές ενέργειες εναντίον μιας γειτονικής Κοινοτικής Χώρας, συμπεριλαμβανομένης και της χρήσης ονομασίας που υποδηλώνει εδαφικές διεκδικήσεις. Τζιαμπήρης, *Διεθνείς Σχέσεις*, σελ. 34.

²¹⁵ Η πρώτη δήλωνε ότι η ΠΓΔΜ δεν εγείρει εδαφικές διεκδικήσεις εναντίον γειτονικών κρατών, ενώ η δεύτερη υποσχόταν ότι «Η Δημοκρατία δεν θα παρέμβει στα κυρίαρχα δικαιώματα άλλων κρατών και στις εσωτερικές τους υποθέσεις» Τζιαμπήρης, *Διεθνείς Σχέσεις*, σελ. 36.

²¹⁶ «Αξίζει να σημειώσουμε ότι αυτή η διατύπωση δεν υποστήριζε την περιοριστική ερμηνεία του τρίτου όρου της ΕΠΣ», Τζιαμπήρης, *Διεθνείς Σχέσεις*, σελ. 36.

αρνητική εξέλιξη, και κατάφερε να λάβει τη στήριξη των δυο χωρών. Στις 17 Ιανουαρίου 1992 ο Α. Σαμαράς έστειλε επιστολή στους ομολόγους του δηλώνοντας ότι η λέξη Μακεδονία δεν έπρεπε να περιλαμβάνεται στην ονομασία της ΠΓΔΜ.

Η «εμπλοκή» στη διμερή διαφωνία ξεκινά από την ώρα που «αναμειγνύεται» και ο ελληνικός λαός, μέσω του συλλαλητηρίου της Θεσσαλονίκης που διοργανώθηκε από την Μακεδονική Επιτροπή όπου συμμετείχαν ένα εκατομμύριο διαδηλωτές.²¹⁷ Το αποκορύφωμα και η αρχή της «επίσημης» αλλαγής από την μαξιμαλιστική θέση στην αδιαπραγμάτευτη μαξιμαλιστική θέση, σχετικά με το ονοματολογικό, ήταν συνάρτηση της απόφασης του Συμβουλίου Πολιτικών Αρχηγών,²¹⁸ όπου υιοθετήθηκε η θέση περί μη αποδοχής του ονόματος Μακεδονία και των παραγώγων αυτής.

Στη συνέχεια η χώρα υιοθέτησε τιμωρητικές πρακτικές σε μια προσπάθεια να «μεταπείσει» τη γείτονα. Η κυβέρνηση Κ. Μητσοτάκη στις 21 Αυγούστου 1992 επέβαλε εμπάργκο στη διακίνηση πετρελαίου, και το Φεβρουάριο του 1994 η κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου επέβαλε ένα γενικότερο και σκληρότερο εμπάργκο, εξαιρουμένου των τροφίμων και φαρμάκων, και έκλεισε το Γενικό Προξενείο στα Σκόπια. Στις 7 Απριλίου 1993 κατόπιν αίτησης της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» προς τον ΟΗΕ η χώρα έγινε προσωρινά δεκτή, ως Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, μέχρι τη διευθέτηση της διαφοράς που έχει προκύψει με την Ελλάδα ως προς το ονοματολογικό.²¹⁹

²¹⁷ Η Μακεδονική επιτροπή συστάθηκε στις αρχές του 1991 και συμμετείχαν προσωπικότητες από όλες τις πολιτικές παρατάξεις, πλην του ΚΚΕ, αν και η πλειοψηφία προέρχονταν από το χώρο της δεξιάς. Το πράσινο φως είχε δώσει ο ίδιος ο Σαμαράς, χωρίς να ενημερώσει τον πρωθυπουργό ο οποίος δυσαρεστήθηκε, δυσαρεστημένος ήταν και ο Κ. Καραμανλής. Σε αυτό το σημείο ξεκινά η σύγκρουση Μητσοτάκη, Σαμαρά. Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, σελ. 178-179. Ο λαός αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στις διπλωματικές προσπάθειες της χώρας, [...] αποτέλεσε τη διαδικασία μιας σειράς αλληλεπιδράσεων μεταξύ της εξωτερικής, της εσωτερικής πολιτικής και του εθνικισμού που συνδέθηκαν με τις διπλωματικές ενέργειες της χώρας στο Μακεδονικό Ζήτημα. Τζιαμπίρης, *Διεθνείς Σχέσεις*, σελ. 52.

²¹⁸ Το ανακοινωθέν μετά το πέρας των δραματικών διαβουλεύσεων όριζε «Σχετικά με το θέμα των Σκοπίων, η πολιτική ηγεσία της χώρας, με εξαίρεση το Κ.Κ.Ε. συμφώνησε ότι η Ελλάδα θα αναγνωρίσει ανεξάρτητο κράτος των Σκοπίων μόνο εάν τηρηθούν και οι τρεις όροι που έθεσε η ΕΟΚ, στις 16 Δεκεμβρίου '91, με την αυτονόητη διευκρίνιση ότι στο όνομα του κράτους αυτού δεν θα υπάρχει η λέξη Μακεδονία. Αυτή η συμφωνία μεταξύ του λαού και των εκπροσώπων του παρέμεινε, αδιατάρακτη μέχρι το 1995. Τζιαμπίρης, *Διεθνείς Σχέσεις*, σελ. 52-53.

²¹⁹ Τα Σκόπια τη θεώρησαν απαράδεκτη, μια και η Γιουγκοσλαβία δεν υπήρχε πια και δεν υφίστανται κράτη «πρώην». Κατόπιν παροτρύνσεων του Προέδρου Κλίντον, του Μπούτρος Γκάλι και της ΕΕ, δέχθηκαν αυτόν τον συμβιβασμό προκειμένου να εξασφαλίσουν την ένταξη της χώρας στον ΟΗΕ και την ευρύτερη αναγνώρισή της, αλλά και επειδή διατηρείτο και έτσι έμμεσα νομιμοποιούνταν το όνομα Μακεδονία. Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, σελ. 184-185.

«Οι κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑΣΟΚ από το 1992 έως το 1995 φάνηκαν κατώτερες των περιστάσεων. Η Αθήνα δεν άδραξε αυτή τη μοναδική ευκαιρία, από λανθασμένες εκτιμήσεις που προέρχονταν από στρεβλές αντιλήψεις και αγκυλώσεις».²²⁰ Οι διεθνείς προσπάθειες επίλυσης που έγιναν προσέκρουσαν στην άρνηση των ελληνικών κυβερνήσεων.

5.6 Διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και ΠΓΔΜ στην Ενδιάμεση Συμφωνία (1995)

Η διαδικασία διάλυσης της ομοσπονδίας ξεκίνησε με την νίκη στις εκλογές, των εθνικιστικών κομμάτων στο σύνολο των δημοκρατιών. Η κήρυξη της ανεξαρτησίας από τη Σλοβενία και την Κροατία οδήγησαν σε συρράξεις. Η Διακήρυξη του Μπριόνι μπορεί να «επίλυσε» το σλοβενικό όμως δεν προσπάθησε να προσεγγίσει γενικότερα το θέμα των μειονοτήτων στη Γιουγκοσλαβία και πολλώ μάλλον να διαβλέψει ή να αποτρέψει τι συγκρούσεις σε Κροατία και Βοσνία. Οι αποφάσεις της Ε.Κ. περί αναγνώρισης των δημοκρατιών βάσει των διοικητικών συνόρων της Γιουγκοσλαβίας παρέβλεπαν το πρόβλημα που δημιουργούσε ο εγκλωβισμός εθνοτικών ομάδων σε δημοκρατίες στις οποίες πλέον αποτελούσαν μειονότητα και όχι ισότιμη εθνοτική ομάδα .

Το 1995 ξεκίνησε μια νέα προσπάθεια γεφύρωσης των διαφορών μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔΜ κατόπιν ανάληψης πρωτοβουλίας από τον Μάθιου Νίμιτς, ειδικό αντιπρόσωπο του Ο.Η.Ε., και τον Σ. Βάνς. Η ενδιάμεση συμφωνία, η οποία ως βάση είχε την πρόταση των Βανς και Όουεν, υπογράφηκε από τους Κάρολο Παπούλια και Branco Crvenkovski, στις 13 Σεπτεμβρίου 1995, κατόπιν άσκησης έντονων πιέσεων από τις Η.Π.Α. Ο προσωρινός χαρακτήρας της προβλεπόταν στο άρθρο 23.²²¹ Για την Ελλάδα,

²²⁰Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, σελ. 161, και όπως είχε γράψει ο Μιχάλης Παπακωνσταντίνου που είχε χειρισθεί το ζήτημα «ήταν μεγάλο ατύχημα που η Ελλάδα δεν άρπαξε την ευκαιρία μετά το 1990 [...] περιέπεσε σε μια παράξενη εσωστρέφεια [...] δημιούργησε μια ψυχολογία ανασφάλειας [...] πλάσαμε εχθρούς στην φαντασία μας», Στο ίδιο.

²²¹ Η ισχύ της συναρτούνταν από την υπογραφή οριστικής συμφωνίας, όμως έδινε την δυνατότητα στα συμβαλλόμενα μέρη να αποχωρήσουν από αυτή, μετά από επτά έτη κατόπιν γνωστοποίησης της πρόθεσης στο αντισυμβαλλόμενο μέρος και η ισχύς της αποχώρησης οριζόταν με γραπτή δήλωση, ένα έτος μετά τη γνωστοποίηση.

τα άρθρα 6 και 7 αποσαφήνιζαν διατάξεις του Συντάγματος στις οποίες διέβλεπε αλυτρωτικές τάσεις. Πολύ σημαντική παράμετρος της συμφωνίας ήταν και ο τερματισμός χρήσης «καθ' οιονδήποτε τρόπο του συμβόλου, σε όλες τις μορφές του, που απεικονίζεται στην εθνική του σημαία, πριν τη θέση σε ισχύ της συμφωνίας». Οι διευθετήσεις που επιτυγχάνονταν για την άλλη πλευρά αφορούσαν την άρση του εμπάργκο,²²² και κυρίως την υπόσχεση της Αθήνας ότι δε θα μπλόκαρε την ένταξη της χώρας σε διεθνείς πολυμερείς και περιφερειακούς οργανισμούς και θεσμούς στους οποίους η Ελλάδα ήταν μέλος. Διάταξη που περιλάμβανε την δυνατότητα επιφύλαξης, επί του δικαϊώματος, αν η προσπάθεια συμμετοχής σε οργανισμούς και θεσμούς γινόταν με όνομα διαφορετικό από αυτό που πρόβλεπε η Απόφαση 817 του Ο.Η.Ε. Κυρίως η συμφωνία προέβλεπε ότι η Ελλάδα θα αναγνώριζε την ΠΓΔΜ ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος.

Η ενδιάμεση συμφωνία έθεσε σε νέες βάσεις τις διμερείς σχέσεις, λόγω των αμοιβαίων συμβιβασμών, παρέπεμψε την επίλυση του ονοματολογικού στο μέλλον, συνέβαλε στην δημιουργία συνθηκών ειρήνης στην περιοχή και, το πιο σημαντικό, κατέδειξε στην Ελλάδα την ανάγκη στήριξης της κυριαρχίας και της ασφάλειάς της ΠΓΔΜ, ως το καλύτερο ανάχωμα σε μια φλεγόμενη περιοχή. Η Συμφωνία δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη οικονομικών και εμπορικών σχέσεων, πολιτική που θα ακολουθούνταν στο επόμενο διάστημα. Εν τέλει η Ενδιάμεση Συμφωνία αποτέλεσε την αφετηρία της εξομάλυνσης των σχέσεων των δύο χωρών.

²²² Το εμπάργκο επιβλήθηκε στην ΠΓΔΜ, από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στις 16 Φεβρουαρίου 1994, έπληξε τα μέγιστα τη γειτονική χώρα, με τα τρόφιμα να μειώνονται κατά 40% και οι εξαγωγές κατά 85%. Επρόκειτο για ένα άστοχο και αλυσιτελές εμπάργκο όπως το είχε χαρακτηρίσει ο πρέσβης Κώστας Ζέπος [...] όπως είχε γράψει ο Κωφός, το εμπάργκο εμφάνιζε την Ελλάδα ως ένα «κοινωνικό παρία της Ευρώπης που θύμιζε την εποχή των Συνταγματαρχών, με την Αθήνα να φαίνεται bullish and aggressive». Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, σελ. 188.

Συμπεράσματα

Μετά το τέλος του πολέμου η Ευρώπη είχε να αντιμετωπίσει μια νέα πραγματικότητα, αυτή των νικητών του πολέμου, οι οποίοι βρίσκονταν σε αντίπαλα ιδεολογικά στρατόπεδα. Η διαίρεση της Ευρώπης «επικυρώθηκε» με τη Συμφωνία των Ποσοστών. Στην νέα πραγματικότητα η Ελλάδα βρέθηκε στο Δυτικό μπλοκ με ενέργειες της ΜΒ, που απέβλεπε στην διατήρηση της κυριαρχίας της στη Μεσόγειο. Για την επίτευξη των στόχων της απαιτούνταν ο εξοβελισμός της πιθανότητας ανάληψης της εξουσίας από την αριστερά και η επαναφορά μιας «φιλικής κυβέρνησης». Η επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας οδήγησε στα Δεκεμβριανά και κατ'επέκταση στην δημιουργία των *προϋποθέσεων*, της επερχόμενης εμφύλιας σύγκρουσης. Η προσπάθεια «κατευνασμού» της δημιουργηθείσας κατάστασης με την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, όχι μόνο δεν επιτέλεσε τον σκοπό της, αλλά παγίωσε τα δύο πολιτικο-ιδεολογικά στρατόπεδα και καθόρισε τις δυνάμεις που παρείχαν στήριξη σε καθένα από αυτά. Ο ΕΣ στηρίχθηκε οργανωτικά και υλικά αρχικά, από τη ΜΒ και στη συνέχεια από τις ΗΠΑ, ενώ ο ΔΣΕ στηρίχθηκε στη βοήθεια των γειτονικών σοσιαλιστικών χωρών, και κυρίως της Γιουγκοσλαβίας. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος θεωρείται ως η πρώτη έκφανση του Ψυχρού πολέμου.

Ο Ψυχρός Πόλεμος αφορούσε τον ανταγωνισμό μεταξύ δύο υπερδυνάμεων και των πολιτικών στους συστημάτων. Οι ΗΠΑ προκειμένου να εξαλείψουν οποιαδήποτε πιθανότητα απόκτησης στρατηγικών πλεονεκτημάτων από την ΕΣΔΔ, στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, υιοθέτησαν πολιτικές οικονομικής διπλωματίας και στρατιωτικής παρουσίας. Το Δόγμα Τρούμαν απέβλεπε στη δημιουργία συνθηκών ασφάλειας, στην οικονομική ανάπτυξη και στον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας, ενώ το Σχέδιο Μάρσαλ, επεδίωκε την ανασυγκρότηση της Ευρώπης, και προϋπέθετε την συνεργασία των χωρών αποδεκτών της βοήθειας. Το Σχέδιο Μάρσαλ στόχευε να συμπεριλάβει την ΕΣΔΔ, σε αυτή την πολιτική ο Στάλιν απάντησε με τη δημιουργία της Κομινφόρμ. Οι σχέσεις των δυο μπλοκ ήταν τεταμένες μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Η πολιτική της ύφεσης που υιοθετήθηκε μετά το 1975, στην ουσία «αποδέχθηκε» την πραγματικότητα του Ψυχρού Πολέμου και των εκφάνσεών του, και απέβλεπε στον περιορισμό των εξοπλισμών. Η αρχή του τέλους του Ψυχρού πολέμου ξεκίνησε με την ανάληψη της εξουσίας από τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ ο οποίος υιοθέτησε μια νέα μορφή εξωτερικής πολιτικής, που

ξεπερνούσε την πολιτική «ειρηνικής συνύπαρξης» του Χρυστόφ, επιδιώκοντας την ομαλοποίηση των σχέσεων με την Δύση, τον περιορισμό των εξοπλισμών, και το σημαντικότερο την αποποίηση άσκησης βίας ή την απειλή άσκησης της ως μέσο επίλυσης των «διαφορών» με τις χώρες του ανατολικού συνασπισμού. Η πολιτική αυτή σύντομα θα έφερνε στην επιφάνεια τις αποσχιστικές τάσεις, στην ίδια την ΕΣΔΔ, και τις αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη. Η διάλυση της ΕΣΣΔ ήταν συνάρτηση των εσωτερικών αναταραχών και της εξασθενημένης οικονομίας της χώρας.

Στο περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου ο ρόλος της Γιουγκοσλαβίας ήταν καθοριστικός και για τις δύο υπερδυνάμεις λόγω της γεωγραφικής της θέσης είχε εξαιρετική γεωστρατηγική σημασία. Μέχρι τη στιγμή της ρήξης η σύμπλευση ΕΣΔΔ και Γιουγκοσλαβίας ήταν σαφής. Η ρήξη Τίτο Στάλιν ήταν συνάρτηση της Βαλκανικής πολιτικής του Τίτο, στην οποία ο Στάλιν διέβλεπε έναν ηγεμονισμό και την αμφισβήτηση της πρωτοκαθεδρίας της ΕΣΔΔ. Η ρήξη ανέτρεψε τα ψυχροπολεμικά δεδομένα και έστρεψε τη Γιουγκοσλαβία, μια κομμουνιστική χώρα, προς τις ΗΠΑ. Η Γιουγκοσλαβία στην προσέγγιση με τη Δύση έβλεπε την δυνατότητα στρατιωτικής ενίσχυσης προκειμένου να μπορέσει να αντιμετωπίσει, με ίδιες δυνάμεις, μια πιθανή σοβιετική απειλή. Ενώ για τις ΗΠΑ, η στρατιωτική ενίσχυση της Γιουγκοσλαβίας, θα λειτουργούσε ως ανάχωμα στην επέκταση της ΕΣΔΔ στη Μεσόγειο, ενώ η οικονομική της ενίσχυση θα συνέβαλλε στην διατήρηση της ακεραιότητας της Γιουγκοσλαβίας υπό τον Τίτο. Σε επόμενο στάδιο οι στρατηγικές επιλογές της Γιουγκοσλαβίας οδήγησαν στη συνεργασία με την Ελλάδα και την Τουρκία-πολιτική που είχαν καλλιεργήσει οι ΗΠΑ από το 1951 δεδομένου ότι θεωρούσαν τις χώρες αυτές ως «στυλοβάτες» της πολιτικής ανάσχεσης-μέσω του Βαλκανικού συμφώνου. Η συμφωνία αυτή της έδωσε την δυνατότητα, στρατιωτικής συνεργασίας με δύο χώρες μέλη του ΝΑΤΟ, και παροχής στρατιωτικής βοήθειας σε περίπτωση επέμβασης, χωρίς να αποτελεί η ίδια μέλος του ΝΑΤΟ. Η στρατηγική αυτή επιλογή συναρτάται με τον «Τρίτο Δρόμο» που επέλεξε ο Τίτο για τη χώρα του.

Μετά τον θάνατο του Στάλιν, η πολιτική «ειρηνικής συνύπαρξης» ή «επίθεση ειρήνης» κατά την Δύση, που υιοθετήθηκε από τον Χρυστόφ, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα πρώτο «διάλλειμα» στον Ψυχρό Πόλεμο. Αποσκοπούσε στην ανάπτυξη εμπορικών, οικονομικών, πολιτιστικών σχέσεων με την Δύση, και στην ανάπτυξη επαφών μεταξύ ηγετών. Κατά τη Δύση η πολιτική αυτή επεδίωκε την αποδυνάμωση

της συνοχής του Δυτικού συνασπισμού. Ο Χρουστσόφ, με την προσέγγιση του Τίτο, απέβλεπε στη μη συνέχιση της στρατιωτικής συνεργασίας, στο πλαίσιο του Βαλκανικού Συμφώνου, και στη μείωση της πρόσδεσης με τη Δύση, αντίθετα, ο Τίτο έβλεπε την προσέγγιση, ως μέσο μείωσης της εξάρτησης από τη Δύση, ως ευκαιρία εμπέδωσης της θέσης του στο εσωτερικό και το εξωτερικό, αλλά και ως «δικαίωση» της επιλογής του τρίτου δρόμου.

Ο ρόλος του Τίτο στη δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων ήταν καθοριστικός, η επιλογή του Τρίτου Δρόμου αποτέλεσε την «ιδέα» την οποία μετέτρεψε σε κίνημα με τη συνεργασία χωρών του τρίτου κόσμου. Η ανεξαρτησία από τα δυο μπλοκ μεταφράζονταν σε θετική ενεργητική και εποικοδομητική πολιτική ενώ η δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων απέβλεπε στην παρέμβαση στα διεθνή πράγματα, στην ανάδειξη των προβλημάτων που αφορούσαν στις χώρες του τρίτου κόσμου, και την διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων στη βάση της δημοκρατίας και όχι της ισχύος. Ο Τίτο πάλευε για την διατήρηση της ανεξαρτησίας του Κινήματος μέχρι το θάνατό του, άλλωστε τα γεγονότα στα τέλη της δεκαετίας του 1970 (εισβολή του Βιετνάμ στην Καμπότζη, επέμβαση της ΕΣΔΔ στο Αφγανιστάν, προσπάθειες Κάστρο για προσέγγιση του Κινήματος με την ΕΣΔΔ) έδειξαν πόσο καθοριστική ήταν η συμβολή του στην αντιμετώπιση των τριγμών που προκλήθηκαν στο Κίνημα.

Σημαντικό τμήμα των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων αποτέλεσε η εμπορική και οικονομική συνεργασία, η οποία ξεκίνησε το 1951, μετά την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, αφοτου υπερκεράστηκαν τα μειονοτικά θέματα. Παρότι υπογράφηκαν εμπορικές και οικονομικές συμφωνίες στην ουσία, κυρίως, λόγω της απροθυμίας της Ελλάδας, δεν επιτελέστηκε ουσιαστική πρόοδος. Κατά την περίοδο διακυβέρνησης Καραμανλή ενώ αρχικά υπήρξε ρήξη λόγω της σοβιετο-γιουγκοσλαβικής προσέγγισης (1955-1956), της εξασθένησης του Βαλκανικού Συμφώνου και ενεργειών των Σκοπίων, στη συνέχεια λόγω και του Κυπριακού κατέστη «δυνατή» η επαναπροσέγγιση. Στο πλαίσιο αυτό το 1959 υπογράφησαν 10 συμφωνίες και δυο πρωτόκολλα συνεργασίας. Οι συμφωνίες αφορούσαν κυρίως την οικονομική και τεχνική συνεργασία. Η συμφωνία που ξεχώρισε και αφορούσε στην μεθοριακή επικοινωνία, απέβλεπε στην τόνωση της οικονομίας των παραμεθόριων περιοχών, κρίθηκε ως μια «πολιτικά ευαίσθητη» συμφωνία. Η σημασία της φαίνεται από το γεγονός ότι σε περιόδους κρίσης ήταν η πρώτη που αναστέλλονταν και κυρίως διότι

αποτελούσε σημαντική παράμετρο της αντιπολιτευτικής τακτικής των κομμάτων. Το 1961, η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, ανέστειλε μονομερώς τη συμφωνία που τέθηκε εκ νέου σε ισχύ το 1964 κατά τη διακυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου, μέχρι να καταγγελθεί από την δικτατορία το 1967. Την περίοδο της δικτατορίας οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις «δοκιμάστηκαν» από την πολιτική της ΕΣΔΔ και από τις εξάρσεις του Μακεδονικού ζητήματος λόγω των πιέσεων της Βουλγαρίας και των Σκοπίων. Κατά την μεταπολίτευση, με πρωτοβουλία του Κ. Καραμανλή, έγινε εκ νέου προσέγγιση και παρατηρήθηκε σημαντική ανάπτυξη των οικονομικών και εμπορικών σχέσεων των δυο χωρών. Την περίοδο αυτή η ελληνική εξωτερική πολιτική αναθεωρήθηκε, λόγω και της αλλαγής του αμυντικού δόγματος του «από βορράν κινδύνου» στον «εξ ανατολών κίνδυνο», και στράφηκε προς τις ανατολικές χώρες-τα λεγόμενα βαλκανικά ανοίγματα του Κ. Καραμανλή-. Η πολιτική αυτή αφενός διευκολύνθηκε από το κλίμα ύφεσης στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και αφετέρου κατέστη αναγκαία λόγω της ελληνο-τουρκικής διένεξης. Η βαλκανική πολιτική συνεχίστηκε και από την κυβέρνηση Α. Παπανδρέου, όπου προστέθηκε μια νέα διάσταση αυτή των αποπυρηνικοποιημένων Βαλκανίων. Ως προς τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, μέχρι το 1985 παρατηρήθηκε ανάπτυξη των εμπορικών και οικονομικών σχέσεων ενώ από το 1985 και μετά λόγω της ανακίνησης του Μακεδονικού ζητήματος παρατηρήθηκε κάμψη. Η σχέση των δυο χωρών με την ΕΟΚ ειδώθηκε με τελείως διαφορετικό τρόπο. Η Ελλάδα επιθυμούσε την ένταξη προκειμένου να αντιμετωπίσει τα εσωτερικά προβλήματα και να διασφαλίσει τον προσανατολισμό της χώρας προς τη Δύση, αντίθετα, η Γιουγκοσλαβία έβλεπε στη σύνδεση με την ΕΟΚ τη δυνατότητα ανάπτυξης της οικονομίας της αλλά πάντα στο πλαίσιο της αδέσμευτης πολιτικής της.

Το Μακεδονικό ζήτημα αποτέλεσε το βασικό αγκάθι στις σχέσεις των δυο χωρών, ήταν το θέμα που πάντα αναδυόταν σε περιόδους κρίσης, άσκησης πιέσεων από τη Βουλγαρία, και σε περιόδους προσέγγισης με την ΕΣΣΔ. Το Μακεδονικό ξεκίνησε ως θέμα «διεκδίκησης» εδαφών από την Ελλάδα και τη Βουλγαρία προκειμένου να δημιουργηθεί μια νέα σλαβομακεδονική ταυτότητα, ένα έθνος, αυτό των Μακεδόνων, που θα αποτελούσαν τμήμα της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, για να καταλήξει στο τέλος της εξεταζόμενης περιόδου πάλι σε θέμα ταυτοτήτων για τη διατήρηση της ακεραιότητας του κράτους, της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας», που προέκυψε από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Η θέση της Ελλάδας έναντι του Μακεδονικού ζητήματος συνοψίζεται στην «ανυπαρξία μειονότητας στην Ελλάδα» μάλιστα, κατά το

μεγαλύτερο διάστημα της εξεταζόμενης περιόδου μέχρι το 1990, η ακολουθούμενη τακτική ήταν η αποσιώπηση του θέματος, προκειμένου να μην διαταραχθούν οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις δεδομένης της υποστήριξης της Γιουγκοσλαβίας στο άλλο μεγάλο εθνικό θέμα, το Κυπριακό. Τακτική που οδήγησε στα αδιέξοδα της περιόδου 1991-1995.

Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ήταν απόρροια της λήξης του Ψυχρού Πολέμου, πλέον η γεωπολιτική της θέση έπαυσε να έχει σημασία, το ενδιαφέρον των ΗΠΑ στράφηκε ανατολικότερα, η τακτική ελιγμών, της Γιουγκοσλαβίας, μεταξύ των δυο συνασπισμών δεν είχε πια χώρο εφαρμογής. Από την άλλη η αδυναμία δημιουργίας μιας γιουγκοσλαβικής συνείδησης, έφερε στην επιφάνεια θέματα «καθαρότητας» φυλών και εθνοτήτων που οδήγησαν στη διάλυση της χώρας, άλλοτε με βελούδινο και άλλοτε με βίαιο τρόπο. Στο πλαίσιο αυτό η Ελλάδα κλήθηκε να αναλάβει έναν σταθεροποιητικό ρόλο τον οποίο όμως αποποιήθηκε εφόσον συνάρτησε την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας με το Μακεδονικό ζήτημα. Μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας της Μακεδονίας, η Ελλάδα έθεσε όρους για την αναγνώριση της, θέση η οποία εν πολλοίς υιοθετήθηκε, από την Ε.Κ. στην έκτακτη Σύνοδο των υπουργών Εξωτερικών τον Δεκέμβριο του 1991. Η εμπλοκή, σε θέματα διπλωματίας, του ελληνικού λαού δυσχέρανε την κατάσταση και έκανε άκαμπτη την ελληνική πλευρά χωρίς να αυτό να σημαίνει ότι και από την άλλη πλευρά δεν υπήρξαν δυστοκίες. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε την περίοδο 1991-1995 κατέδειξε ότι η άρνηση αντιμετώπισης του Μακεδονικού ζητήματος τα προηγούμενα χρόνια πολλαπλασίασε τις δυσχέρειες μεταγενέστερα. Η ανάληψη ευθύνης για την επίλυση του ζητήματος ήταν κάτι το οποίο δεν επιθυμούσαν οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας διότι αποτελούσε ένα «εθνικά ευαίσθητο» θέμα.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βαλντέν, Σωτήρης, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967:οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Οδυσσεάς, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1991.

Βαλντέν, Σωτήρης, *Ελλάδα Γιουγκοσλαβία, Γέννηση και εξέλιξη μιας κρίσης*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.

Βαλντέν, Σωτήρης, *Παράταιροι Εταίροι, Ελληνική Δικτατορία, Κομμουνιστικά Καθεστώτα και Βαλκάνια 1967-1974*, Πόλις, Αθήνα, 2009.

Βουρνάς, Τάσος, *Η διάσπαση του ΚΚΕ, ένα πρώτο ιστορικό σχέδιασμα με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 15ετίας (1968-1983)*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα, 1983.

Δάγκας, Αλέξανδρος, και Λεοντιάδης, Γιώργος, *Το κομματικό αρχείο, Διαδρομές Εμπλοκές: «Το αρχείο του ΚΚΕ εσωτερικού» και η αντιδικία του ΚΚΕ με τους επαγγελματίες ιστορικούς*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2009.

Ηρακλείδης, Αλέξης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα 1878-2018, από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2019.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 16ος τόμος, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000.

Κλάψης, Αντώνης, «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος στο διεθνές σύστημα: ένας ιδεολογικός πόλεμος με στρατηγικό περιεχόμενο»; στο: Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κωνσταντίνος, Κολιόπουλος, Ευάνθης, Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950:Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 274-296.

Κοπά, Μαριλένα, *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια, Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*, Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1997.

Κουλούρη, Χριστίνα, (επιμ.), *Εγχειρίδια Πηγών για τη διδασκαλία της σύγχρονης ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, τόμος I, Θεσσαλονίκη, Ένωση για τη Δημοκρατία στα Βαλκάνια, 2019.

Κωφός Ευάγγελος, «Ελληνικό κράτος και μακεδονικές ταυτότητες,(1950-2005), Α. Μακεδονικές ταυτότητες και κρατική πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1949-1974», στο: Στεφανίδης, Ιωάννης, Βλάσης, Βλασίδης, Ευάγγελος, Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο, Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Πατάκη, 2008, σελ. 360-379.

Μαυρής, Γιάννης, *Κωφός Ευάγγελος. Η ανατομία του Μακεδονικού Ζητήματος στη δεκ. 1990*, Public Issue, Αθήνα 2018.

Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, «Ταυτότητες, Διπλωματία, Πολιτικοί και στρατιωτικοί συσχετισμοί: Η περίπτωση των Σλαβόφωνων στην Ελλάδα (1919-1949)», στο: Στεφανίδης, Ιωάννης, Βλάσης, Βλασίδης, Ευάγγελος, Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Πατάκη, Αθήνα, 2008, σελ. 317-354.

Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο: Η ευρωπαϊκή τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο: Αρβανιτόπουλος, Κωνσταντίνος και Μαριλένα, Κοππά (επιμ.), *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα, Λιβάνης 2005, σελ. 99-121.

Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., «Σχεδιάζοντας την ειρήνη: Η επιρροή των «Τριών Μεγάλων δυνάμεων στη διαμόρφωση του Ψυχρού Πολέμου,1941-1950», στο: Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κωνσταντίνος, Κολιόπουλος, Ευάνθης, Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950:Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 14-41.

Οικονομίδης, Φοίβος, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια, Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στον Ψυχρό Πόλεμο (1941-1960)*, Μετρονόμος-Αλφειός, Αθήνα, 2015.

Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Παπαζήση, (Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων), Αθήνα, 1994.

Σακκάς, Γιάννης, «Το Δόγμα Τρούμαν στον Αμερικάνικο και στον Βρετανικό τύπο», στο: Μαρατζίδης, Νίκος, και Ελένη, Πασχαλούδη (επιμ.), *Η εικόνα του ελληνικού Εμφυλίου στον διεθνή τύπο*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 219-235.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, Εστία, Αθήνα, 2008.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (επιμ.), *Καραμανλής Κωνσταντίνος, Αρχείο, Γεγονότα, και Κείμενα*, τ. 4,8,10, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994.

Σταθάκης, Γιώργος, *Το Δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της Αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004.

Στεργίου, Ανδρέας, «Μεταξύ εξάρτησης και αλληλεγγύης. Οι σχέσεις του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος με τα αδελφά κόμματα», στο: Ψαλλίδας, Γρηγόρης (επιμ.), *Γρηγόρης Φαράκος. Διαδρομές στην Ιστορία*, Τόμος τιμητικός για τον Γρηγόρη Φαράκο, Μέρος Α', Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, 2011, σελ.109-127.

Σφέτας, Σπυρίδων, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Τόμος Β'. Από τον μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2011.

Τζιαμπίρης, Αριστοτέλης, *Διεθνείς σχέσεις και Μακεδονικό Ζήτημα*, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, Αθήνα, 2003.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Πατάκη, Αθήνα, 2008.

Gaddis, John Lewis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος. Οι συμφωνίες, οι συγκρούσεις, τα ψέματα, οι αλήθειες*, Παπαδόπουλος, 2018.

Mac Mahon, Robert, *Ο Ψυχρός Πόλεμος, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007.

Rajak, Svetozar, Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., Καραμούζη, Ειρήνη, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.), *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2019.

Ξενόγλωσση

Kofos Evangelos, *Nationalism and Communism in Macedonia, Civil Conflict, Politics of Mutation, National Identity*, Institute for Balkan Studies, Thessalonike, 1964.

Tziampiris, Aristotle, “The name Dispute in the former Yugoslav Republic of Macedonia after the signing of the interim accord” in: Kofos Evangelos and Vlasidis Vlasidis, *Athens-Skopje: An uneasy Symbiosis (1995-2002)*, Athens, ELIAMEP, 2005, pp. 226-252.

Αρθρογραφία

Βαλντέν, Σωτήρης, «Η ελληνική δικτατορία και οι ανατολικές χώρες (1967-1974)», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.13, Μάιος, 1999, σελ. 123-139.

Εμμανουηλίδης, Εμμανουήλ, «Το Μακεδονικό αγκάθι στις σχέσεις Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας, 1982-1986», *Ιστορικά Θέματα*, τχ. 162, Ιούλιος 2016, σελ.24-35.

Κλάψης, Αντώνης, «Πολυδιάστατη Διπλωματία. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1974-1980», *Δέλτος*, τχ.1, 2017, σελ. 159-181.

Λαμπρινού, Κατερίνα και Γιάννης, Μπαλαμπανίδης, «Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ εσωτερικού απέναντι στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: Από το λάκκο των λεόντων στη διεύρυνση του πεδίου της ταξικής πάλης», *δοκιμές*, τχ. 17-18, 2013, σελ. 173-198.

Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, «Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η επανένωση της Γερμανίας και η νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική ασφαλείας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.5, Απρίλιος 1995, σελ. 25-58.

Σφέτας, Σπυρίδων, «Η εξομάλυνση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, (1950/51)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τ. 12-13, 2001-2002, σελ. 189-207.

Σφέτας, Σπυρίδων, «Ανεπιθύμητοι σύμμαχοι και ανεξέλεγκτοι αντίπαλοι: οι σχέσεις ΚΚΕ και ΝΟΦ στη διάρκεια του εμφυλίου (1946-1949)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τ. 8, 1996, σελ. 211-246.

Cviic, Chris, “After Tito”, *Index on Censorship*, 10/3, (1981), pp. 19-23.

Krstić Marija, “The SFR Yugoslavia during the Cold War and current Serbian foreign policy”, *Antropologija*, 11/1, (2011), pp. 21-44.

Simic, Pedrag, “Yugoslav Foreign Policy: Continuity and Changes”, *Perceptions*, 2 (1997), pp. 107-134.

Vukman Peter, *The Balkan Pact, An analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations based on British Archival Sources*, διαθέσιμο στη https://www.academia.edu/9201564/The_Balkan_Pact_1953_59_An_Analysis_of_Yugoslav_Greek_Turkish_Relations_based_on_British_Archival_Sources_Mediterr%20%26%20In_Tanulm%20%26%20Nyok_%20%26%20tudes_sur_la_r%20%26%20gion_mediterrann%20%26%20enne_Szeged_22_2013_25_36, [πρόσβαση 3 Αυγούστου 2020]

Ιστοσελίδες

<https://powerpolitics.eu/%CE%B7-%CF%81%CE%AE%CE%BE%CE%B7-tito-stalin/> [πρόσβαση 6 Ιουλίου 2020]

<https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html> [πρόσβαση 12 Αυγούστου 2020]

[https://www.kathimerini.gr/795893/article/epikairothta/kosmos/h-deyterh-diamaxh-tito---essd, Σφέτας, Σπυρίδων. Η δεύτερη διαμάχη Τίτο ΕΣΣΔ \[Πρόσβαση 9 Ιουλίου 2020\]](https://www.kathimerini.gr/795893/article/epikairothta/kosmos/h-deyterh-diamaxh-tito---essd,%20%26%20%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF/%CE%BF%CE%B9-%CF%83%CF%87%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82-%CE%B2%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%85%CF%80%CF%8C-4/)

Νίκος Μισολίδης: Οι σχέσεις Ελλάδος – Βελιγραδίου υπό το φως των Ερυθρών Αστέρων Από την εξομάλυνση στο Βαλκανικό Σύμφωνο του 1954 [Πρόσβαση 7 Ιουλίου 2020]

<https://clioturbata.com/%CE%BD%CE%AD%CE%BF%CE%B9-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF/%CE%BF%CE%B9-%CF%83%CF%87%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82-%CE%B2%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%85%CF%80%CF%8C-4/>